

МОҲИРА ХОЛИҚОВА

**АХБОРОТ ЖАМИЯТИ КОНТЕКСТИДА
LIFELONG LEARNING ТАЪЛИМ ПАРАДИГМАСИНИНГ
КОМПЕТЕНЦИЯВИЙ ИМКОНияТЛАРИ**

Монография

Тошкент – 2022

УДК
ББК

Тақризчилар:

А.Холбеков – социология фанлари доктори, профессор

Ж.Мусаев – педагогика фанлари доктори, профессор

М.К. Холиқова

Ахборот жамияти контекстида Lifelong Learning таълим парадигмасининг компетенциявий имкониятлари. – Тошкент: LESSON PRESS, 2022. – 140 б.

Монографияда экспоненциал тамаддуннинг имманент хусусиятлари, ахборот жамияти контекстида таълимнинг базавий концептлари, хусусан, Lifelong Learning парадигмасининг юзага келиши ҳамда шахсда XXI аср компетенцияларини шакллантиришнинг педагогик-андрагогик имкониятлари илмий ва фурсайт-таҳлил қилинади.

Монография социология, ижтимоий педагогика, андрагогика, таълим менежменти соҳасида фаолият олиб бораётган мутахассислар, тадқиқотчилар, изланувчилар, шунингдек, педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва малака ошириш тизими ходимлари учун мўлжалланган.

Монография Тошкент шаҳар педагогларни янги методикаларга ўргатиш миллий маркази Илмий-методик Кенгашининг 2022 йил 22 сентябрдаги 8-сон қарори билан нашрга тавсия этилган.

ISBN 978-9943-9468-9-7

© М.К.Холиқова, 2022

МУНДАРИЖА

КИРИШ.....	4
I БОБ.....	5
1.1. Постиндустриал тараққиётнинг ижтимоий дефинициялари: ахборот ва билимлар жамияти.....	5
1.2. Постиндустриал тамаддун дискурсида жамият ва шахснинг концептуал муаммолари.....	30
1.3. Ахборот ва билимлар жамияти контекстида таълимнинг муҳим императивлари.....	44
II БОБ.....	52
2.1. Таълим парадигмаси концепциясининг илмий-назарий асослари.....	52
2.2. Lifelong Learning таълим парадигмасининг назарий-методологик репрезентацияси.....	65
2.3. Lifelong Learning таълим парадигмасининг базавий концептлари.....	83
III БОБ.....	97
3.1. XXI аср компетенциялари ижтимоий феномен сифатида.....	97
3.2. XXI аср компетенцияларининг таълим дастурларида акс этиши (контент-таҳлил)	110
АДАБИЁТЛАР РУЙХАТИ.....	126
ГЛОССАРИЙ.....	137

КИРИШ

Инсоният тамаддуни иқтисодий-ижтимоий ривожланишнинг замонавий формацияси специфик ва нотривиал ижтимоий тартибнинг шаклланиши билан тавсифланади. Рақамли технологиялар дунёнинг концептуал семантикасини, шахснинг хатти-ҳаракат стратегиясини, тафаккур тарзини ўзгартириб, янги сиёсий-иқтисодий, ижтимоий-маданий воқеликни шакллантирди. Жамият тараққиётининг ривожланиш қонуниятларини таҳлил қилиш, ижтимоий воқеликнинг асосий тенденцияларини баҳолаш, ушбу контекстда шахс ва жамият эҳтиёжларини англаш, ижтимоий институтлар фаолиятини ташкил қилиш, хусусан, таълим-тарбия тизимини ислоҳ қилиш социология, ижтимоий педагогика, андрагогика соҳасидаги тадқиқотларнинг муҳим таркибий қисми ҳисобланади.

Замонавий ижтимоий назариялар контекстуал-методологик хилма-хиллик ва ёндашувларнинг турличалиги билан ажралиб туради. Глобал ижтимоий муҳит контекстида таълимнинг хусусиятларини тадқиқ этишда замонавий жамиятдаги трансформацияларни ўрганиш муҳим вазифа ҳисобланади. XXI асрда бутун дунёдаги иқтисодий-ижтимоий ҳаёт кўламини ўзгартирган феномен – технологик тараққиёт ва глобал иқтисод юз берди ҳамда унинг илмий манзарасини экспоненциаллик, технологик сингулярлик, тўртинчи саноат инқилоби, VUCA-дунё, knowledge society (ўрганувчи жамият), semantic web technologies (семантик виртуал тармоқлар), network society (тармоқли жамият), онлайн-жамият, green values (эко-тафаккур), энвайронментализм, сунъий интеллект, инсон геномининг ўзгариши, 3D-технологиялар, блокчейн технологиялар, нанотехнологиялар, виртуал тафаккур каби омиллар ташкил этди. Мос равишда шахснинг дунёқараши, *res cogitans*¹, оламни англаш, ҳис этиш, идрок қилиш, фикрлаш каби когнитив қобилиятлари ўзгариб бормоқда. Замонавий авлодга таъриф берилганда *alpha-generation*, *миллениаллар (millennials)*, *центениаллар*, *Z-авлод*, *Y-авлод*, *индиго-авлод*, *homelanders*, *homeland generation*, *zoomers*, *new silent generation*, *next-авлод*, *виртуал авлод*, *акселерация*, *миллениаллар*, *эхо-бумерлар* каби тушунчалардан фойдаланилмоқда.

Замонавий ижтимоий-иқтисодий трансформациялар шароитида ахборот жамиятидан билимлар жамиятига ўтиш, билимларни

¹ *res cogitans*-фикрловчи руҳий субстанция (Рене Декарт).

бошқариш, миллий ва глобал миқёсда янги ижтимоий ҳодисалар ҳамда улар келтириб чиқараётган прагматик муаммоларни акс эттириш, мавжуд билимларни тизимлаштириш, фан ва жамият ўртасидаги интерфейсни амалга ошириш, дунёда, маданиятда, фан ва техникада содир бўлаётган ҳодисалар, келажакда инсониятни кутаётган техноген ва табиий офатлар, интенсив технологияларни жорий этишнинг салбий ва ижобий оқибатларини тезроқ ва тўлиқ ўрганиш муаммолари кўп тилга олинмоқда.

XXI аср таълими гуманистик идеаллар, қадриятлар ва методик анъаналарини давом эттирган ҳолда ахборот даврининг воқелигига мос янги назарий концепция, инновацион ёндашувлар, методологияларни талаб қилади. Замонавий постиндустриал билимлар жамиятида интеллектуал капитал жамиятнинг моҳияти ва ички тузилишининг асосига айланади ва унинг стратегик ривожланиш тенденцияларини белгилайди. Иқтисодий тараққиёт, интеллектуал капитални шакллантириш шахс ва жамиятдан экспоненциал тарзда кўпайиб боровчи билим ва компетенцияларни талаб қилади, бу аввало, аҳолининг тобора кенг қатламларини қамраб олган таълим тизимини шакллантириш билан боғлиқ. Рақамли иқтисодиёт турли хил янги билимлар ва кўникмалар, таълимни концептуал янги парадигмасини қабул қилишни ва ривожлантиришни тақозо этади.

Ушбу контекстда Lifelong Learning (ҳаёт давомида таълим) парадигмаси XXI аср муаммоларини ҳал қилишнинг асосий омилларидан бири ҳисобланади. Таълим ўзгарувчан дунё шароитида **барқарор ривожланиш, таҳдидларга тайёрлик, хавфларни бошқариш, локал ва глобал манфаатлар, ижтимоий ҳамкорлик ва кооперация, жамиятнинг демократлашуви, фуқароларнинг ижтимоий ҳаётда фаол иштироки, инсон ресурсларини ривожлантириш, меҳнатни ташкил этишнинг янгича шароитлари, шахснинг ижодий ва касбий салоҳиятини намоён этиш, низоларни бошқариш, гендер тенглиги, биргаликда яшашни ўрганиш, инсоният тараққиёти йўлида самарали ҳамкорлик** каби муаммоларни ҳал этиши зарур. Шу сабабларга кўра Lifelong Learning парадигмаси мавжуд детерминантларнинг квинтэссенцияси, ўзининг вақт ва маконда эгилувчанлиги, хилма-хиллиги билан шахснинг билим ва кўникмаларининг доимий ривожланиши, жамиятдаги ижтимоий ролини бажаришга имкон беради.

I БОБ

1.1. ПОСТИНДУСТРИАЛ ТАРАҚҚИЁТНИНГ ИЖТИМОЙИЙ ДЕФИНИЦИЯЛАРИ: АХБОРОТ ВА БИЛИМЛАР ЖАМИЯТИ

**Улуғ ходисалар ҳар вақт юз беравермайди.
Абу Райҳон Беруний**

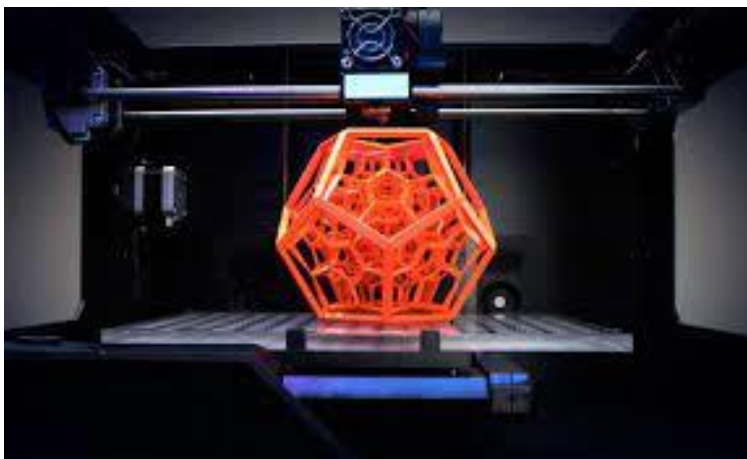
**Scientia est potentia.
Фрэнсис Бэкон**

Инсоният тамаддуни ҳамда иқтисодий-ижтимоий ривожланишнинг замонавий формацияси нотривиал ижтимоий тартибнинг шаклланиши билан тавсифланади. Тараққиётнинг ривожланиш қонуниятларини таҳлил қилиш, ижтимоий воқеликнинг имманент хусусиятлари ва экзистенциал тенденцияларини баҳолаш, мазкур контекстда шахс ва жамиятнинг пассионар эҳтиёжларини англаш, ижтимоий институтлар фаолиятини ташкил қилиш, хусусан, таълим-тарбия тизимини ислоҳ қилиш муаммолари социология, ижтимоий педагогика, андрагогика, таълим менежменти соҳасидаги тадқиқотларнинг муҳим таркибий қисми ҳисобланади. Замонавий ижтимоий назариялар контекстуал-методологик хилма-хиллик ва услубий ёндашувларнинг турличалиги билан ажралиб туради.

Билимнинг жамиятга таъсири кучайиб бораётган ижтимоий даврда тамаддун тараққиётига оид фурсат тадқиқотлар (келажакни илмий башорат қилиш, бўлаётган ўзгаришларни муваффақиятли таҳлил қилиш) муҳим стратегик аҳамиятга эга. Хусусан, янги тарихий давр - ахборот жамиятининг назариялари бу муаммони ҳал қилишга, маданиятлараро мулоқот ва ўзаро таъсирнинг янги имкониятлари билан боғлиқ ҳолда ижтимоий ўзгаришлар жараёнларини таҳлил қилишга қаратилган.

XXI асрда бутун дунёдаги иқтисодий ва кундалик ҳаёт кўламини ўзгартирган учта йирик ижтимоий феномен – технологик тамаддун, глобал иқтисодий ва экспоненциал тараққиёт юз берди ҳамда

тарихий ривожланишнинг қатор модернистик тенденциялари пайдо бўлди. Глобал иқтисодийнинг илмий манзарасини **Digital technology, рақамли экотизимлар, блокчейн, нейроинтерфейслар, нанотехнологиялар, когнитив технологиялар, 3D-технологиялар, ген инженерияси** каби омиллар ташкил этди, фурсайт-тахлиллар² орқали келажакда қуввати силикон

компьютерлардан миллиард марта ошиб кетадиган квант компьютерлари; пўлатдан 100 баравар кучли бўлган нано-углеродли материаллар, симсиз ахборот тармоғининг ҳамда вақт ўтиши билан ёки атроф-муҳит ўзгаришига қараб ўз шаклини ёки функциясини ўзгартирадиган объектларни лойиҳалашга имкон берадиган технологияларнинг яратилиши башорат қилинмоқда.

Билимнинг ўзгарувчан кучи ҳақидаги ғоя антик даврдан буён ижтимоий-фалсафий тафаккурда (**Платон, Аристотель, Демокрит, Зенон, Тит Лукреций Кар, Евклид, Птоломей, Пифагор, Абу Али ибн Сино, Ибн Рушд, Ибн Халдун, Абу Наср Форобий, Рене Декарт, Филипп Меланхтон, Иммануил Кант, Фрэнсис Бэкон**) муҳим ўрин эгаллайди. Зенон дихотомияси, Демокритнинг атомистик концепцияси, Сукротнинг ахлоқий рационализми, Форобийнинг материализми, Меланхтоннинг гуманистик ғояларида билим ва тафаккурнинг жамият ривожигадаги ўрни ва аҳамияти муаммолари таҳлил қилинади.

Замонавий жамиятнинг ўзига хослигини аниқлашга қаратилган назарияларда билимнинг детерминант ролига алоҳида эътибор берилган. Иқтисодий-ижтимоий тараққиётнинг турли босқичларида ушбу назариялар ва илмий дастурларнинг пайдо бўлиши шартидаги аниқ фарқларга қарамай, билимнинг ижтимоий роли ҳақида гап кетганда, баъзи ўхшашликларни топиш мумкин. Тадқиқотчи **Ю.М. Резник** ижтимоий назарияларнинг имманент моҳиятига тўхталиб, уни ижтимоий воқелик тўғрисида ўз тушунчаларига эга бўлган

² Фурсайт-тахлил (ингл. Foresight - олдиндан кўра билиш) – технологик, ижтимоий, иқтисодий тенденцияларни ўрганиш, экстраполяция орқали мумкин бўлган келажакни илмий прогнозлашга бағишланган фанлараро билим соҳаси усули.

ижтимоий гуруҳни (файласуфлар, социологлар, назариётчилар) ўз ичига олган илмий амалиётнинг бир тури эмас, балки ижтимоий онгга таъсир кўрсатишга қодир бўлган ва ижтимоий аҳамиятга эга илмий, когнитив, амалий, таълимий ва мафкуравий функцияларни бажаришга қодир бўлган ижтимоий институт сифатида тавсифлайди. Унинг тарбиявий роли ижтимоий трендлар ва кадриятларни шакллантириш бўлиб, ижтимоий назария одамларнинг улар яшаётган жамият қандай эканлиги ҳақидаги саволларига жавоб сифатида юзага келади. Ижтимоий назария замонавий жамиятнинг янги моделлари ва тузилмаларини ишлаб чиқиш билан бир вақтда унинг шаклланиши ва ривожланиши жараёнларининг илмий рефлексияси сифатида пайдо бўлади³. Мазкур ўринда америкалик олим, файласуф, социолог, Калифорния университети профессори **Пол Карл Фейерабенд** (нем. Paul Karl Feyerabend) томонидан илгари сурилган илмий тафаккур жараёнида универсал методологик қоидаларни ишлаб чиқиш мумкинлиги инкор этилган фаразларни эслаб ўтиш мумкин⁴.

XX асрда замонавий дунёда илмий-техникавий тараққиётнинг ижтимоий ролини акс эттирувчи назариялар кенг ривожлана бошлади. Мазкур назарияларда фан ва техника ютуқлари ҳаётнинг иқтисодий-ижтимоий шароитларидан қатъий назар жамиятда туб ўзгаришларни келтириб чиқарувчи омиллар сифатида қабул қилинади. Бу назариянинг дастлабки постулатлари америкалик сиёсатшунос, социолог, Массачусетс технологик институти профессори **Уолт Уитмен Ростоу** (Walt Whitman Rostow) томонидан асосланган иқтисодий тараққиёт босқичлари ҳақидаги ғояларга таянади: *“Техник тараққиёт яқинлашгани сари инсонлар индустриал жамият хизмат қилиши мумкин бўлган якуний мақсадлар ҳақидаги саволларга жавоб излай бошлайдилар*⁵. Француз социологи, постиндустриал жамият назарияси асосчиларидан бири **Реймонд Фердинанд Арон** (Raymond Ferdinand Aron) илм-фаннинг ижтимоий функциясига алоҳида урғу беради: *“Меҳнатни ташкил этишида илм-*

³ Ю.М. Резник. Социальная теория и общество: гражданская миссия и ответственность интеллектуалов/ Вопросы социальной теории. Москва. 2007. Том I. Вып. 1. Под ред. Ю.М. Резника. - 340 с. ISBN 5-901493-11-7.

⁴ Фейерабенд, Пол. Против метода. Очерк анархистской теории познания / Пер. с англ. А. Л. Никифорова. — М.: АСТ; Хранитель, 2007. — 413 с. ISBN 978-5-17-041128-3.

⁵ У.Ростоу. Стадии экономического роста/Пер. с англ. В.П.Марченко. Нью Йорк: Издательство Фредерик А.Прегер, 1961. — 242 с. - 111 бет.

фанни қўллаш туфайли инсоният ўз имкониятларини улкан даражада ривожлантиради”⁶.

Билимнинг жамиятга таъсири кучайиб бораётган ижтимоий даврда тамаддун тараққиётига оид фурсат тадқиқотлар (келажакни илмий башорат қилиш, бўлаётган ўзгаришларни муваффақиятли таҳлил қилиш) муҳим стратегик аҳамиятга эга. Хусусан, янги тарихий давр - ахборот жамиятининг назариялари бу муаммони ҳал қилишга, маданиятлараро мулоқот ва ўзаро таъсирнинг янги имкониятлари билан боғлиқ ҳолда ижтимоий ўзгаришлар жараёнларини таҳлил қилишга қаратилган. Билимлар жамияти назарияларининг кейинги мунозараси - бу назарий тадқиқотлар ҳақида қисқача тарихий маълумот беришга уриниш ва шу билан бирга эътиборни ахборот жамиятининг истиқболи билан боғлиқ бўлган ижтимоий-экзистенциал ривожланиш аспектларига қаратишдир.

Баъзи тадқиқотчилар инсоният ахборот, билим, маълумот ва илмий тараққиёт етакчи роль ўйнайдиган янги даврга кирди, деб ҳисобласа (Ф.Махлуп⁷, Д.Белл⁸, Ф.Уэбстер⁹, Й.Масуда¹⁰), тадқиқотчиларнинг бошқа гуруҳи ижтимоий фаолиятнинг ҳозирги босқичини олдинчилари билан тадрижий ва узвий боғлиқ шаклда ўрганишни таклиф этади (Э.Гидденс¹¹, Г.Маклюэн¹²). Экспоненциал тараққиёт, рақамли иқтисод, мисли кўрилмаган даражада маълумотлар ҳажмининг кўпайиши ва ахборот алмашинувининг фаоллашуви бутунлай янги, феноменал ҳодиса ва вазиятларнинг туркумини вужудга келтирди. Замонавий жамият илм-фан соҳаси ҳамда шахсий қарашлар ва позициялар контекстида *постмодернистик, постиндустриал, посткапиталистик, пост-иқтисодий, билимлар, ахборот, онлайн жамияти* деб номланмоқда. Постиндустриал ахборот жамиятининг назариётчилари ҳар бир инсон учун шахсий ривожланиш имкониятларининг кўпайишини ушбу турдаги жамият фаолиятининг асосий хусусияти деб атайди.

Инглиз социологи, Кембриж университети профессори, жамиятлар тузилиши назарияси асосчиларидан бири **Энтони**

⁶ Р.Арон. Этапы развития социологической мысли/Общ. ред. и предисл. П.С. Гуревича. — М.: Издательская группа «Прогресс» — «Политика», 1992. — 608 с. - 94 бет.

⁷ Махлуп Ф. Производство и распространение знаний в США. М.: Прогресс, 1966. 462 с.

⁸ Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: Опыт социального прогнозирования. Пер. с англ. / Иноземцев В.Л. - М.: Academia, 1999. -956 с.

⁹ Уэбстер Ф. Теории информационного общества. М.: Аспект Пресс, 2004. - 400 с.

¹⁰ Masuda, Yoneji. The information society as post-industrial society. Editorial Fundesco, 1984. С 327.

¹¹ Гидденс Э. Ускользающий мир. Как глобализация меняет нашу жизнь. М.: Весь мир, 2004.

¹² Маклюэн Г. М. Галактика Гутенберга. Сотворение человека печатной культуры. — Перевод с английского и примечания: А. Юдин. — М., 2003.

Гидденс (Anthony Giddens) социология, фалсафа, психология, ҳуқуқшунослик каби фанларнинг тадқиқот объекти бўлган ижтимоий назарияларининг чуқур метадисциплинар таҳлилини амалга ошираётган, замонавий жамият тузилишини ўрганишнинг яхлит концепциясини қуришга интилади. Энтони Гидденс жамият ҳар доим инфор­мацион ибтидога эга бўлганлигини эътироф этиб, ахборот ас­рини ажратиш иррационал эканини таъкидлайди. Гидденс “рефлексив модернизация” ғоясини илгари сураётган, ижтимоий ривожланиш жараёнини шахснинг табиий омиллардан мустақиллигининг ўсишига детерминант тарзда боғлиқлигини, замонавий жамиятда ижтимоий муносабатларнинг ахборотлашуви юз бераётганини қайд этади.

Канадалик социолог, лингвист, маданиятшунос **Герберт Маршалл Маклюэн** (Herbert Marshall McLuhan) томонидан илгари сурилган жамият ривожига оид қарашлар эътиборга лойиқ. Ўзининг ижтимоий тараққиёт, парадигмалар алмашинуви, медиа социологияси мейнстрими, технологик детерминизмга оид қарашларида Маклюэн инсоният эволюцияси давомида мавжуд доминант алоқа шакллари­нинг ижтимоий ўзгаришларига таянган. У шартли

равишда ривожланишнинг қуйидаги даврларини ажратиб кўрсатди: биринчи даврда асосий алоқа воситаси оғзаки нутқ бўлгани сабабли “тингловчи одам” ҳукмронлик қилди, иккинчи даврда босма ҳафта ихтироси ва ёзувнинг кашф этилиши ва тарқалиши билан боғлиқ равишда дунёни визуал, рационал идрок этувчи “кўрувчи одам” ҳукмронлиги юз берди. Аввалги икки даврнинг симбиозидан иборат бўлган учинчи даврда жамият “Global village” (глобал қишлоқ) га айланади ҳамда унга боғлиқ равишда тўпланган маълумотларнинг барча жамият аъзолари орасида тез тарқалиши билан кеча­диган ахборот маданияти даври бошланади¹³.

Билимга асосланган жамият классик маънодаги жамиятларнинг тарихий-эволюцион ривожланиш тенденцияларини ўзида акс эттиради. Масалан, Юнон тамаддунини ўз ичига оладиган антик

¹³ Маклюэн Г. М., Фиоре К. Война и мир в глобальной деревне — Перевод с английского. — М., 2012.

жамиятда ижтимоий фаолиятнинг турларини фарқлаш мақсадида **otium** ва **negotium** тушунчалари қўлланилган. Negotium муайян моддий неъматларни ишлаб чиқаришга қаратилган иқтисодий-ижтимоий фаолият тури бўлса, otium астрология, фалсафа, мантик, риторика, шеърят, эстетика, арифметика каби шахснинг руҳий-маънавий камолотини белгилаб берадиган жараён ҳисобланган. Дарҳақиқат, ушбу фанлар семантикасининг муҳим қисмини инсон камолоти, жамиятнинг ахлоқий муаммолари, ҳаёт моҳияти, ижтимоий ва сиёсий ҳаётни бошқаришнинг фундаментал усуллари каби прагматик муаммолар ташкил этди. Шунинг учун, бу жамиятларни билимга асосланган жамиятларнинг классик кўриниши дейиш мумкин.

Ўрта асрларда шаклланган **modus vivendi** (турмуш тарзи) асосида жамиятнинг юқори табақа вакиллари **trivium** ҳамда **quadrivium** (гуманитар ҳамда аниқ фанлар тизимининг умумий номлари) туркумига мансуб еттита билим соҳасини ўзлаштиришлари лозим эди (грамматика, логика, риторика, арифметика, геометрия, астрономия, мусиқа). Ушбу “санъатлар” интеллектуал коннотацияга эга бўлиб, улар моддий маҳсулотлар ва хизматларни ишлаб чиқаришни ўз ичига олган механик санъатдан ажралиб турган. Ўшандан бери ушбу икки соҳани эркин фуқаро учун ўрганилиши муҳим деб ҳисобланган. Ўрта асрларнинг охиридан бошлаб билимга асосланган, интеллектуал тайёргарликни талаб қиладиган касблар сони сезиларли даражада ошди, вақт ўтиши билан шифокорлар, меъморлар, судьялар, нотариуслар, интернункуслар (медиаторлар), руҳонийлар ҳам юқори синфга кира бошладилар. Шу сабабли, ўша давр иқтисодий формациясини билимга асосланган иқтисодиётнинг ўзига хос шакли деб айтишимиз мумкин.

Ғарб дунёсида “билимлар индустрияси”, “ахборот жамияти” атамалари биринчи марта америкалик иқтисодчи **Фриц Махлуп** (нем. Fritz Machlup)¹⁴ томонидан “АҚШда билимларни ишлаб чиқариш ва қўллаш” асарида қўлланилган. Мазкур асар билимлар саноати (**knowledge industry**) деб аталган соҳага доир биринчи кенг қамровли тадқиқотдир. Худди шу даврда аналогик қарашлар ва тушунчалар ахборотни ижтимоий феноменон сифатида ўсиб боровчи ролига оид назария муаллифи, янги жамият контурлари ахборот индустрияси атрофида юзага келишини таъкидлаган япон тадқиқотчиси, Киото университети профессори **Тадао Умесано** (Tadao Umesao) асарларида

¹⁴ Махлуп Ф. Производство и распространение знаний в США. М.: Прогресс, 1966. 462 с. - 77 стр.

учрайди¹⁵. Ахборотнинг жамият ҳаётидаги ролига тадқиқотчилар эътиборининг кучайиши саноатда, ишлаб чиқаришда билимларнинг тарқалиши ва бу жараёнга боғлиқ тарзда ахборот иқтисодиётининг шаклланиши билан боғлиқ. Постиндустриал жамият назариясининг асосчиси, америкалик социолог, публицист, Гарвард университети профессори Дениэл Белл (Daniel Bell) индустриал саноат даври инқирозга юз тутгани оқибатида **knowledge society** – билимга асосланган жамият шаклланиши ҳақидаги ғояни илгари сурди¹⁶. Белл постиндустриал жамиятнинг муҳим белгилари сифатида хизматлар соҳасининг ривожланиши, интеллектуал технологияларнинг тараққиёти, назарий билимлар кодификацияси, тизимли таҳлил ва қарорлар қабул қилишда ахборот технологияларининг ҳал қилувчи роли, жамият ҳаётида ахборотнинг аҳамиятининг ошиши ҳамда ахборот ташувчилари сонининг кўпайишини санаб ўтади. Беллнинг ижтимоий назариясида ахборот иқтисодий қонунларга бўйсунмайдиган специфик хусусиятларга эга ўзига хос товар эди. Беллнинг постиндустриал жамияти функционал (илмий, технологик, маъмурий, маданий) ва институционал (корхоналар, давлат идоралари, университетлар, тадқиқот марказлари, ижтимоий институтлар, ҳарбий соҳалар) тузилмаларнинг рақобати ва курашидан иборат ҳамда интеллектуал билим даражаси ва касбий малака ва компетенциялар асосида шаклланадиган синфсиз жамиятдир. Белл постиндустриал ривожланишининг қуйидаги узоқ муддатли тенденцияларини шакллантирди: жамиятнинг асосий институционал эҳтиёжлари сифатида фан ва когнитив кадриятларнинг ролини кучайтириш; олимларга қарорлар ишлаб чиқиш ва қабул қилиш жараёнида бевосита иштирок этиш имкониятини бериш; ақлий-интеллектуал меҳнатнинг тизимланиши; анъанавий интеллектуал кадриятларнинг деформацияси; илмий-техникавий соҳа вакиллариининг ижтимоий вазнининг ошиши; гуманитар соҳа билан боғлиқ зиддиятларнинг келиб чиқиши; ахлоқий маданиятнинг фаннинг ахлоқий меъёрларига, истеъмолчи индивидуализмининг ўсишига корреляцияси ва б. Саноат ва постиндустриал жамиятларнинг турларини солиштирар экан, Белл бу ижтимоий тизимларни таърифлашни мақсад қилмади, балки уларнинг таркибида

¹⁵ Социологическая энциклопедия: В 2 т. Национальный общественно-научный фонд / Руководитель научного проекта Г. Ю. Семигин; Главный редактор В. Н. Иванов. - М.: Мысль, 2003. — 863 с. 4. С. ISBN 5-244-01015-8, ISBN 5-244-01017-4.

¹⁶ Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: Опыт социального прогнозирования. Пер. с англ. / Иноземцев В.Л. - М.: Academia, 1999. -956 с.

содир бўлаётган сифат ўзгаришларини кўрсатишга интилди. Беллнинг постиндустриал жамият концепциясида ижтимоий қадрият ва кўрсатмаларни қайта кўриб чиқиш ҳаётнинг барча соҳаларини илмийлаштиришга, билим ва ахборот замонавий жамиятнинг маркази эканлигини тан олишга асосланди. Белл постиндустриал жамиятнинг ўзига хос хусусиятини тавсифлаш сифатида “билимлар жамияти” атамасидан фойдаланади, хусусан, “Таркиб топаётган постиндустриал жамият” номли китобида билимлар жамияти иборасини экспликация қилади¹⁷. Америкалик социолог, сиёсатшунос ва давлат арбоби **Збигнев Казимир Бжезинский** ўзининг “технотрон жамият” концепциясида Беллнинг ғояларига таянади. “Икки аср орасида. Технотрон эрада Американинг роли” номли китобида Бжезински технологиялар асосида шаклланган жамият ҳақида фикр юритиб, техниканинг инсон ҳаётининг барча соҳаларига кириб бориши туфайли анъанавий қадриятлар, оилавий муносабатлар, миллий мафкураларнинг инқирозига олиб келадиган ижтимоий ҳаётнинг парчаланишини таҳлил қилади¹⁸. Худди шу даврда америкалик иқтисодчи, социолог, футуролог, постиндустриал жамият концепциясининг апологетларидан бири **Элвин Тоффлер** (ингл. Alvin Toffler) томонидан ижтимоий эволюция контекстида ахборот жамияти мақомини аниқлашга ҳамда унинг концептуал хусусиятларини ўрганишга бағишланган тадқиқотлар нашр этилди. Ахборот жамиятининг имманент хусусиятларини Тоффлер ўзининг “Учинчи тўлқин” номли асарида очиб беради. Тоффлернинг сўзларига кўра, тамаддун ривожланишидаги “биринчи тўлқин” қишлоқ хўжалигининг ривожланиши билан боғлиқ, “иккинчи тўлқин” саноат инқилоби билан белгиланади, “Учинчи тўлқин” жамият ҳаётининг асосларини тубдан ўзгартиради ва қуйидагиларда намоён бўлади: муқобил энергия манбаларидан фойдаланиш, ишлаб чиқаришда янги усуллар ва технологиялар, таълим тизимидаги инновациялар, оиладаги муносабатлар трансформацияси, демократик ҳукуматларнинг тузилиши¹⁹. Француз социологи **Ален Турен** (Alain Touraine) томонидан илгари сурилган дастурлаштириладиган жамият ва ижтимоий стратификация концепцияси классик йўналишдаги назариялардан тубдан фарқ қилади. У иқтисодий детерминизмни қайта кўриб чиқади, асосий эътиборни билим ва маданият соҳасига

¹⁷ Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: Опыт социального прогнозирования. Пер. с англ. / Иноземцев В.Л. - М.: Academia, 1999. -956 с.

¹⁸ Brzezinski Zb. Between Two Ages. America's Role in the Technetronic Era. N.Y., 1970. – 15 б.

¹⁹ Тоффлер Э. Третья волна / The Third Wave, 1980. М.: АСТ, 2010.

қаратади. Турен назариясида замонавий дастурлаштириладиган жамият олдинги жамиятларга хос бўлган автономия ва марказий ўрнини йўқотган иқтисодий ихтилофлардан узоқлашиши билан ажралиб туради. Турен янги омиллар ва ижтимоий жараёнлар таъсирида жамиятнинг ижтимоий табақаланиши тизимида ва унинг асосий ижтимоий зиддиятининг табиатида юз берган муҳим ўзгаришларни қайд этади. Унга кўра, аграр жамиятда фаолиятнинг асосий тури савдо-сотиқ, саноат даврида - ишлаб чиқариш, постиндустриал жамиятда фаол коммуникациялардан иборат. Постиндустриал жамиятда қарорлар қабул қилиш ўз-ўзини ташкил этувчи ва ўзгарувчан тизим кўринишига эга. Асосий тўқнашув ишчилар ва иш берувчилар ўртасидаги синфий қарама-қаршилик шаклида намоён бўладиган саноат жамиятидан фарқли ўлароқ, дастурлаштирилган жамиятда асосий ижтимоий тўқнашув ишлаб чиқариш тизими ва истеъмолчи ўртасида юз беради. Ишлаб чиқаришнинг фундаментал асосини илм-фан, инновацияларга сармоялар ажратиш ташкил этади²⁰.

Ушбу таҳлиллар ахборот жамиятининг дастлабки назарияларининг кўпчилигининг технократик ёки иқтисодий детерминизмга мойиллигини кўрсатади. Жамият ҳаётининг бошқа соҳаларида ахборотнинг аҳамиятининг ошиши унинг муайян соҳаларнинг таркибига таъсирига бағишланган назариялар пайдо бўлишига олиб келди. Кейинги тадқиқотлар глобал ахборот тармоғи - Интернетнинг тарқалиши билан янада долзарблик касб этган муаммонинг ахлоқий-фалсафий жиҳатлари билан боғлиқ.

Интернет глобал тармоғи контекстида ахборот жамиятининг назарияларидан бири япон социологи ва футурологи, “ахборот жамиятининг отаси” **Йонежи Масуда** (Yoneji Masuda) томонидан ишлаб чиқилган бўлиб, ушбу назария фалсафий-эволюцион моҳияти билан ажралиб туради. Ўзининг “Ахборот жамияти постиндустриал жамият сифатида” номли китобида Масуда технологияларни келажак иқтисодий базис ва ижтимоий тузилмаларининг асоси, “ахборот ишлаб чиқариш ва тизимлаштириш билан шуғулланадиган янги бозорнинг мезони” деб билди, глобаллашув, жамият ва табиатнинг симбиози ҳамда интеллектуал меҳнатга асосланган жамиятда ахборотнинг стратегик аҳамияти ҳамда устувор ролини таъкидлади²¹.

²⁰ Турен А. Возвращение человека действующего: очерк социологии. М.: Научный мир, 1998. С. 85-95.

²¹ Masuda, Yoneji. The information society as post-industrial society. Editorial Fundesco, 1984. С 327.

Ахборот жамияти назариясининг издошларидан бири, испан социологи, Калифорния университети профессори **Мануэль Кастельс** (Manuel Castells) бўлиб, у биринчилардан ахборот жамияти ҳақида глобал тармоқ контекстида фикр юритди. Кастельснинг фикрига кўра, ахборот ва маълумотлар алмашинуви инсоният тарихи давомида тамаддун ривожланишига ҳамроҳ бўлди ва барча жамиятларда жуда муҳим аҳамиятга эга эди. Кастельс янги даврнинг асосий хусусиятини ахборот яратишда эмас, балки шахслараро мулоқотда ва моддий эҳтиёжларни таъминлашда муҳим роль ўйнайдиган ахборотнинг тармоқ тизимларидан фойдаланиш деб ҳисоблайди. Ахборот ижтимоий ҳаётни ўзгартиради, инсон фаолиятининг барча соҳаларига кириб боради, ахборот тармоғига сингиб кетиши орқали шахснинг хатти-ҳаракатларини модификациялайди ҳамда ахборот жамиятида фаолият кўрсатадиган иқтисодий шахснинг моделини шакллантиришга имкон беради. 1996 йилда нашр этилган “Ахборот асри: иқтисодиёт, жамият ва маданият” номли китобининг якунида Кастельс ахборот асрининг бошланиш сабабларини қуйидагича тавсифлайди: “Жараёнларнинг ўзаро таъсири ва улар қўзғатадиган реакциялар янги доминант ижтимоий тузилмани, тармоқли жамиятни - янги глобал ахборот иқтисодиёт ҳамда янги виртуал маданиятни яратди”²². Мануэль Кастельс урбанизация муаммолари билан аввалдан қизиққан ва ҳозиргача унинг “The Urban Question” и “The Informational City” асарлари урбанизациянинг муаммоларни тушунишга хизмат қилади. Бироқ, “The Information Age” унинг олдинги ишларининг симбиози сифатида моҳиятан ахборот-коммуникация технологиялари туфайли юзага келадиган ва ахборот тармоқлари устувор бўлган “янги жамият”нинг пайдо бўлишидан хабар беради. Тадқиқотчининг асосий аргументи шундан иборатки, ахборот “маҳсулдорликнинг асосий манбаи” сифатида билимга таъсир кўрсатади ҳамда “янги жамият”га ўтишни англатади. Инглиз тадқиқотчиси **Жеймс Мартин** (James Martin) қуйидаги дискрет мезонларга мувофиқ ахборот жамиятининг асосий хусусиятларини аниқлаб беришга ҳаракат қилди: *технологик*: ишлаб чиқаришда, муассасаларда, таълим тизимида ва кундалик ҳаётда кенг қўлланиладиган ахборот технологиялари; *ижтимоий*: ахборот ижтимоий ўзгаришларнинг сифат кўрсаткичи ва муҳим стимулятори вазифасини бажаради; *иқтисодий*: ахборот иқтисодиётда манба,

²² Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура. 1996 / Пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана. М.: ГУ ВШЭ, 2000. – 609 с. С. 425.

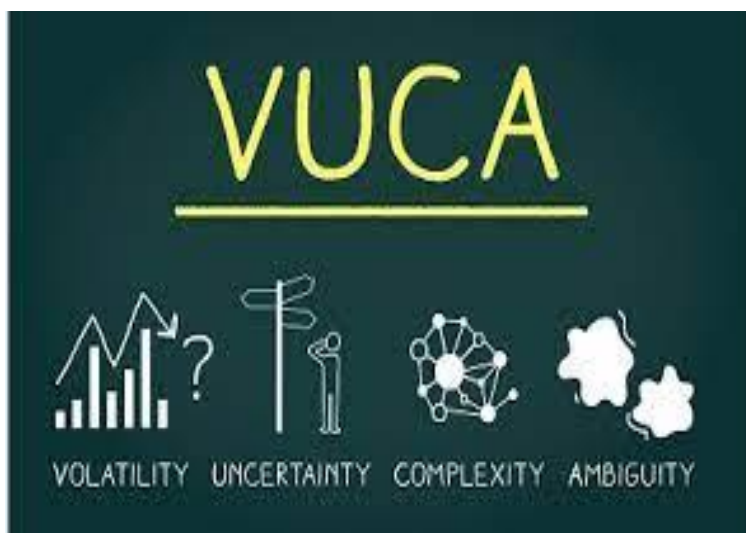
хизмат, товар, қўшилган қиймат ва бандлик сифатида асосий омил ҳисобланади; *сиёсий*: сиёсий жараёнлардаги ахборот эркинлиги, аҳолининг турли табақалари ва ижтимоий қатламлари ўртасида мулоқот ва консенсус билан тавсифланади; *маданий*: шахс ва умуман жамият ривожланиши учун ахборот қадриятларини тасдиқлашга кўмаклашиш орқали ахборотнинг маданий қийматини тан олиш²³.

Ижтимоий парадигмалар ҳамда жамиятлар трансформациясига оид назарияларнинг ривожига постмодернизм мафкураси катта ҳисса қўшди. Постмодернизм мафкура, этика, таълим, фалсафа, маданиятнинг симбиози сифатида ахборот воситалари орқали оммани манипуляция қилиш, истеъмолчилар жамиятининг шаклланиши билан боғлиқ умидсизлик натижасида шаклланди. Постмодернистлар замонавий дунёни қуйидаги концептлар ва нарративлар билан таърифлайдилар: *беқарорлик, ноаниқлик, симулякрлар, консумеризация, ҳаддан ташқари истеъмол маданияти (consumer society), гиперреаллик, ночизиқ тараққиёт, дунёни матн деб билиш ва б.* Француз социологи, постмодернизм вакилларидан бири **Жан Бодрийяр** (фран. Jean Baudrillard) замонавий воқеликни “белгилар, рамзлар маданияти” деб билади. Урбанистик муҳитда шахс кўпинча онгсиз равишда талқин қиладиган маънолар дунёсига шўнғийди. Рамзлар, белгилар оммавий ахборот воситалари, реклама ва телефон орқали, шаҳар инфратузилмаси орқали узатилади. Замонавий одам Интернет ва электрон қурилмалар воситасида рамзлар, белгилар тармоғига уланган, бу эса ахборот оқимини янада оширади. Тадқиқотчи маълумот кескин ортишини, маънонинг камайганини таъкидлайди. Ахборот асрининг ўзига хос хусусиятлари қаторига ривожланишнинг кўп қиррали, мураккаб, ночизиқлиги, ички динамиканинг ўзгарувчанлиги ва мураккаблиги, белгилар сонининг экспонент кўпайиши киради. Ҳозирги кунда ахборот оқими одамни ва унинг феъл-атворини, қадриятлар дунёсини шакллантиради. Дарҳақиқат, бу маълумотга эга бўлган одам эмас, балки маълумот эгаси. Парадоксал равишда, ахборот оқимининг чексизлиги, очиқлиги ва иерархик бўлмаганлиги замонавий тамаддуннинг катта ютуғи ҳисобланади. Аммо, аслида, “техноген” хавфлар ҳақида гапириш жоиз, гарчи улар “билимлар жамияти” олдида турган муаммолар рўйхатини тугатмаса ҳам. Рефлексив онгнинг вазифаси - хавфларни

²³ Мартин У. Дж. Информационное общество (Реферат) // Теория и практика общественно-научной информации. Ежеквартальник / АН. ИНИОН; Редкол.: Виноградов В. А. (гл. ред.) и др. — М., 1990. — № 3. — С. 115-123.

аниқлаш ва уларни ҳал қилишнинг усуллари таклиф қилишдан иборат²⁴. Жан Бодрийяр замонавий ижтимоий дунёнинг нарративлари ҳақида фикр юритиб, унинг генезисдаги консумерлашув табиатига эътиборни қаратади. Замонавий жамият – истеъмол қилишнинг ижтимоий феъл-атвор мотивини белгилайдиган ва ишлаб чиқаришни ҳаракатлантирувчи омили бўлган консумерлашган жамият. истеъмол жамияти - истеъмол қилишни, истеъмол маданиятини ижтимоий жиҳатдан ўргатиш жамияти, яъни янги ишлаб чиқарувчи кучларнинг пайдо бўлиши ва иқтисодий тизимнинг монополистик қайта ташкил этилиши муносабати билан пайдо бўлган ижтимоийлашувнинг янги ва ўзига хос усулидир²⁵. Замонавий жамиятнинг ўзига хос концепцияси ҳақида гапирганда, истеъмол барча жамиятларда мавжудлигини қайд этиш зарур. Гап социологик аҳамиятга эга бўлган ва бизнинг давримизни истеъмол белгиси билан белгилайдиган турли товар ва нарсаларни муомалага чиқариш, сотиб олиш, сотиш, ўзлаштириш бугунги кунда бутун жамият мулоқот қиладиган ва сўзлашадиган тилни ташкил этади.

Глобаллашган дунёнинг ижтимоий ҳолатини тавсифлашда америкалик тадқиқотчилар, Жанубий Калифорния университети профессорлари **Уоррен Беннис** (Warren Bennis) ҳамда **Бертон Нанус** (Burton Nanus) томонидан пешқадамлик назариялари

дискурсида илгари сурилган **VUCA-дунё** концепцияси алоҳида эътиборга молик²⁶. Унга кўра, XX асрнинг сўнгги йилларигача инсоният steady (барқарор) predistable (олдиндан тахмин қилиш мумкин), ordinary (оддий), definite (аниқ) каби нарративлар шароитида яшади ва фаолият олиб борди. Унинг ўрнига келган VUCA-дунё ўзининг ночизиқли таксономияси, тотал беқарорлиги, мавҳумлиги, ўзгарувчанлиги билан ажралиб туради. Ушбу атама

²⁴ Бодрийяр Ж. Симулякры и симуляция / Simulacres et simulation. пер. А. Качалова. М.: Рипол-классик, 2015. С 13.

²⁵ Бодрийяр, Жан. Общество потребления. Его мифы и структуры. Перевод на русский язык: Е. А. Самарская. - М., 2006. // Электронная публикация: Центр гуманитарных технологий. 26.10.2008. URL: <https://gtmarket.ru/library/basis/3464/3468>

²⁶ Уоррен Беннис, Берт Нанус. Лидеры. - СПб.: Сильван, 2001 г. 5-88147-006-0. - 186 с.

“volatility” (бекароплик), “uncertainty” (ноаниқлик), “complekhity” (мураккаблик), “ambiguity” (иккиланиш) каби инглизча сўзларнинг акронимидир. Ушбу тенденцияга жавоб бериш учун VUCA-дунё қандай билимлардан воз кечиш ва қандай кўникмаларга эга бўлиш кераклигини билиш зарур. Маълумотларга кўра, дунёдаги мавжуд ахборотнинг 90%и охириги 2-3 йилда пайдо бўлган. VUCA-дунёнинг қуйидаги мейнстрим хусусиятларини қайд этиш мумкин:

- сунъий интеллект;
- онлайн маконда жисмоний ва виртуал воқеликнинг конвергенцияси;
- априори прогностик таҳлил қилишнинг имкони йўқлиги;
- жараёнлар экспонентаси;
- маълумотларнинг тез эскириш хусусияти;
- қарорлар қабул қилишда касбий бэкграундга (тажриба) асосланишнинг имкони йўқлиги ва б.

Немис социологи, Мюнхен университети профессори **Ульрих Бек** (нем. Ulrich Beck) томонидан шакллантирилган “хатарлар жамияти” номини олган концепцияга кўра тараққиётнинг асосий кафолати ва ҳаракатлантирувчи кучи ҳисобланган илм-фан ва техника янги хавф-хатарлар, ноаниқликни келтириб чиқарди²⁷.

Таъкидлаш лозимки, ижтимоий-иқтисодий жараёнлар ва тамаддуннинг тараққиёт тенденцияларини таҳлил қилиш дискурсида “ахборот жамияти” иборасининг интерпретациясида муайян эҳтиёткорлик ҳам кузатилади. Хусусан, британиялик социолог, педагог **Фрэнк Уэбстер** (Frank Webster) ўзининг “Ахборот жамияти назариялари” номли китобида постиндустриализм оқими вакиллариининг ахборот ва билимлар жамияти, ахборотни жамиятга таъсири ҳамда ахборот асрининг дефиницияларига оид назарияларини таҳлил қилади ҳамда муаммонинг концептуал фреймларини яратишга интилади. Мазкур китобда муаллиф Дениел Беллнинг постиндустриал жамият концепцияси, кибержамият, пост-фордизм жамияти, Мануэль Кастельснинг ахборот тармоқлари жамияти, Нико Штернинг билимлар жамияти, Герберт Шиллернинг ахборот манипуляцияси, Юрген Хабермаснинг ахборот валидлиги таназзули, Энтони Гидденснинг рефлексив модернизацияга оид қарашлари ҳамда Жан Бодрийяр ва Зигмунт Бауманнинг

²⁷ Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / Пер. с нем. В. Седельника и Н. Федоровой. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.

постмодернизм давридаги рамзлар назариясига батафсил тўхталади. Уэбстер мавжуд назариялар ўртасида ахборот жамиятининг янги босқич сифатида шаклланишини кўрсатадиган имманент ва иммерсив умумийликни кўрмайди. Ф. Уэбстер ўз таҳлилида ахборот жамияти соҳасидаги позицияларни икки тоифага стратификация қилади: ахборот асрини инсоният ривожланишининг тубдан янги босқичи деб қараш ва ахборотлаштиришнинг тез суръатларини ижтимоий тузум белгилари билан боғлаш. Уэбстернинг хулосасига кўра, муаммонинг ечими муайян назариянинг мустаҳкам эмпирик асосга таянганлигини аниқлаш орқали топилади ва доимийлик туб ўзгаришлардан устун туради. Уэбстер постмодернизмнинг элитар таълимга оид қарашларини танқидий ўрганар экан, таълимнинг умуминсоний қадриятларни тарғиб қилишдаги ўрнини кўрсатиб ўтади²⁸.

Кейинги йилларда ахборот жамиятининг узвий ҳосиласи ва детерминанти сифатида **“билимлар жамияти”, “билимга асосланган жамият”** ибораси турли хил контекстда замонавий дунёга хос реал воқеликнинг ўзига хос хусусиятларини талқин этишда ҳамда ҳозирги даврнинг кўплаб фундаментал муаммоларининг ечими сифатида қўлланилмоқда. Аммо шунини таъкидлаш керакки, тадқиқотларда ушбу иборанинг категориал семантик майдони аниқ чегарага эга эмас, аксарият ҳолларда унинг қўлланилиши муайян билим соҳасига боғлиқ эмаслиги англашилади. Замонавий ижтимоий-иқтисодий трансформация шароитида жамият ривожланишининг янги босқичининг ўзига хос хусусияти шундаки, маълумот ва билим ўзгаришлар моҳиятини белгилайдиган тизимли қадриятлар ролини ўйнайди. Билим асосий роль ўйнайдиган жараёнлар тобора жадаллашиб, интеллектуал технологиялар ва хизматлар бозорида устунлик содир бўлмоқда, илм-фан соҳаларини ташкил этиш шакллари такомиллаштирилмоқда, таълим тизими янгиланмоқда. Европа давлатлари раҳбарлари томонидан **2000 йил 22 июлда қабул қилинган Глобал ахборот жамияти Окинава Хартиясида** таъкидланганидек, “Ахборот алмашиш жараёнларини ривожлантиришда янги босқич бошланди. Замонавий компьютер, телевизор, радио, телефония технологиялари ва алоқа хизматлари, локал ва глобал алоқа тармоқларининг тез тарқалиши трансчегаравий маълумотлар алмашилишининг тубдан янги шаклини яратди, оммавий

²⁸ Уэбстер Ф. Теории информационного общества. М.: Аспект Пресс, 2004. - 400 с. С.327.

онга таъсир қилиш воситаларининг кўпайиши глобаллашувнинг ижтимоий-психологик ва маданий жиҳатларини кучайтирди”²⁹.

Бугунги кунда ахборот жамиятидан билимлар жамиятига ўтиш, замонавий жамиятда билимларни бошқариш, миллий ва глобал миқёсда янги ижтимоий ҳодисалар ҳамда улар келтириб чиқараётган прагматик муаммоларни акс эттириш, мавжуд билимларни тизимлаштириш, фан ва жамият ўртасидаги интерфейсни амалга ошириш, дунёда, маданиятда, фан ва техникада содир бўлаётган ҳодисалар, келажакда инсониятни кутаётган техноген ва табиий офатлар, интенсив технологияларни жорий этишнинг салбий ва ижобий оқибатларини тезроқ ва тўлиқ ўрганиш муаммолари кўп тилга олинмоқда. Билимлар жамияти ахборот жамиятининг ҳосиласи сифатида қаралади, бунда янги пайдо бўлган имкониятларга эътибор қаратилади. Бошқа томондан, билимлар жамияти хавф-хатарлар контекстида кўриб чиқилиши керак, бу эса муаммонинг ижтимоий оқибатларини муҳокама қилишга кўпроқ эътибор беришни талаб қилади. Билимлар жамиятида виртуал макон билан боғлиқ ҳодисаларнинг ўрни сезиларли даражада ошиб бораётганини эътиборсиз қолдириб бўлмайди.

Билимлар жамияти ғояси XX асрнинг ўрталаридан бошлаб **Дениэл Белл, Питер Друкер, Фриц Маклуп, Йонежи Масуда, Элвин Тоффлер, Освальд Шпенглер** ва бошқа тадқиқотчиларнинг асарларида тилга олина бошласада, у келажак жамиятига даҳлдор ғоя сифатида *de facto* XX асрнинг сўнгги йилларида кенг жамоатчиликни қизиқтирган долзарб мавзуга айланди.

“Билимлар жамияти” атамасининг илмий муомалага киритилиши баъзи тадқиқотчилар томонидан америкалик социолог, сиёсатшунос **Робин Лэйн (Robin Lane)** номи билан боғланади. Лэйн замонавий жамиятдаги фан ва таълимнинг жадал суръатларда ривожланиши шароитида сиёсат ва мафкуранинг аҳамиятини пасайишининг гипотетик моделларини кўриб чиқар экан, “билимдон жамият” (knowledgeable society), “билувчи жамият”, “интеллектуал жамият” атамаларидан фойдаланади³⁰. Америкалик педагог, иқтисодчи, менежмент асосчиларидан бири **Питер Фердинанд Друкер (Peter Ferdinand Drucker)** билимлар жамияти назариясини яратишда ҳал қилувчи роль ўйнаган. Айнан Друкер томонидан ёзилган “Узилиш

²⁹ Окинавская Хартия глобального информационного общества, 2000 г. <http://www.kremlin.ru/supplement/3170>.

³⁰ Lane R. The Decline of Politics and Ideology in a Knowledgeable Society // American Sociological Review. 1966. V. 31. № 5. С 8.

даври: тез ўзгарувчан жамият учун кўрсатмалар” номли китобда “**билимлар жамияти**” (knowledge society) ва “**билимлар иқтисодиёти**” (knowledge economy) атамалари илмий муомалага киритилган³¹. Друкер тараққиётнинг янги даврида таълимга янгича ёндашувни татбиқ этиш лозимлиги, бу ёндашув универсал билимларни шакллантиришга хизмат қилмоғи, тизимли равишда самарадорликка эришиш учун узлуксиз таълим олиш зарурияти масалаларини ўртага ташлайди. Хусусан, билимларнинг эскириш хусусияти инженерия соҳаси мутахассисларини олий таълим муассасаларини тугатгандан сўнг 10-15 йил давр ичида яна ўз касбий малакасини ошириш учун қайта тайёрлаш курсларида таълим олиши заруратини пайдо қилади. Ўзининг “Постиктисодий жамият” номли тадқиқотида (*асарнинг биринчи боби “Капитализмдан билимлар жамиятига” (From Capitalism to Knowledge Society) деб номланган*) Друкер кўп йиллик изланишларининг ўзига хос натижаларини тақдим этар экан, билимнинг ижтимоий жараёнларни ривожлантирувчи ва ҳаракатга келтирувчи ролини таъкидлаб, уни нафақат ресурс, балки янги жамиятни яратишга қодир куч сифатида тавсифлайди: “*Эҳтимол, бугунги жамиятни «билимлар жамияти» деб ҳисоблаш эрта, биз фақат билимга асосланган иқтисодий тизимни яратиш ҳақида гапиришимиз мумкин. Аммо, биз яшаётган жамият, албатта, посткапиталистик жамият сифатида тавсифланиши керак*”³². Янги даврда таълимнинг аҳамиятини таъкидлаш учун Друкер “Educated Society” иборасини қўллайди, жараён иштирокчиларининг тавсифи сифатида “knowledgeable man” (билимлар эгаси ва улардан зарур мақсадлардан фойдаланувчи инсон) тушунчасини муомалага киритади. Друкер “билимлар жамияти” концепциясидан фойдаланган ҳолда, билимнинг ижтимоий тараққиётдаги роли ҳамда жамиятдаги билимга бўлган муносабатдаги туб ўзгаришларга эътибор қаратди: “*Ғарбда ҳам, Шарқда ҳам билим ҳар доим экзистенциал борлиқ, мавжудлик соҳаси билан боғлиқ бўлган. Ва тўсатдан, деярли бир зумда, билим фаолият доираси сифатида қаралди. У ресурс, истеъмол хизматларидан бирига айланди. Барча даврларда билим хусусий маҳсулот бўлиб келган. Энди эса деярли бир зумда у оммавий товарга айланди*”³³. Друкер инсоният келажагини инновацион ривожланиш билан боғлайди. Инновациялар

³¹ Друкер П. Эпоха разрыва: Ориентиры для меняющегося общества. М.: Изд. дом “Вильямс”, 2007. - 336 с.

³² Drucker P.F. Post-Capitalist Society. N.Y.: Harper-Collins Publ., 1995.

³³ Drucker P.F. Post-Capitalist Society. N.Y.: Harper-Collins Publ., 1995. С 153.

даврида таълимнинг моҳияти ва бош вазифаси шахсни ҳали мавжуд бўлмаган соҳаларга тайёрламоғи, олдиндан зарур кўникмаларни шакллантиришдан иборат бўлмоғи лозимлигини уқтиради³⁴.

Француз социологи, файласуфи **Андре Горц** (фр. Andre Gorz) ижтимоий тараққиётнинг замонавий босқичини тавсифлаб, уни “когнитив капитализм” деб атади ва билимлар жамиятида қадриятлар императиви кескин ўзгаришлар ва трансформацияни бошдан кечиришини ҳамда билим ва интеллектуал ютуқларни иқтисодий ресурсларга айланиши кучайишини таъкидлайди³⁵. Мазкур ўринда “индустриал жамият” назариясининг апологетларидан бири, америкалик социолог **Уолт Ростоу** (Walt Rostow)³⁶ томонидан илгари сурилган “иқтисодий ривожланиш босқичлари” концепциясини эслатиб ўтиш мақсадга мувофиқ бўлар эди. Ростоу мазкур босқични хизматлар соҳаси ва истеъмол товарлари ишлаб чиқариш мейнстрим соҳага айланган оммавий истеъмол даври сифатида тавсифлайди.

Глобал ахборот жамиятининг шаклланиши жараёнида чегаралар, мамлакатлар, жаҳон иқтисодиётининг тузилиши тубдан ўзгариб, ишлаб чиқариш ва саноатнинг динамикаси ва рақобатбардошлиги сезиларли даражада ривожланмоқда. Билимлар жамияти постиндустриал жамиятнинг янги шаклига ўтишни тавсифловчи ижтимоий ривожланишнинг замонавий босқичининг концепцияси бўлиб, у ерда “билим” устувор қиймат, “драйвер” соҳа, иқтисодий генерация ва маънавий ресурсга айланади.

Соҳага оид тадқиқотларда билимлар жамиятининг қуйидаги умумий тавсифларини учратиш мумкин:

- ҳар қандай фаолият соҳасида ижтимоий муваффақиятга эришишнинг шарти сифатида билимларнинг коррелятив ролини кенг англаш;

- жамиятда янги муаммоларни ҳал қилиш, янги турдаги маҳсулотлар ва хизматларни яратиш учун зарур бўлган янги билимларга доимий эҳтиёж борлиги;

- билимларни ва моддий бойликларни яратувчи тизимларнинг фаол коллаборацияси.

³⁴ Drucker P.F. The Future of Industrial Man. Piscataway: Transaction Publishers, Rutgers The State University, 2009. С 298.

³⁵ Горц А. Нематериальное. Знание, стоимость и капитал / Пер. М. М. Сокольской; научный ред. М. А. Маяцкий. - М.: Изд. дом ГУ-ВШЭ, 2010. — 208 с. ISBN 978-5-7598-0713-1.

³⁶ Rostow, W.W. (1990) The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto. Cambridge University Press, Cambridge. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511625824>

2005 йилда ЮНЕСКОнинг “Towards knowledge societies” (Билим жамиятлари томон) номли ҳисоботи нашр этилди. Унда “learning society” (ўрганувчи жамият), ахборот жамиятидан билимлар жамиятига ўтишнинг шарт-шароитлари, билимлар жамияти тараққиётнинг манбаи сифатида, билимга асосланган жамиятнинг асосий тамойил ва хусусиятлари, шу жумладан, билимга асосланган иқтисодиёт, билим тармоқлари, билим олиш эркинлиги, билим олиш имкониятлари, очиқ жамиятни ривожлантириш, инновацион тафаккурни шакллантириш, таълим билимлар жамиятининг устувор қадрияти сифатида; ҳаёт давомида таълим олиш имкониятлари, илмий натижалардан жамият ҳаётининг барча соҳаларида кенг фойдаланиш, тил ва маданий хилма-хилликни сақлаш, билимлар жамиятига оид ижтимоий хавфлар каби омиллар санаб ўтилган³⁷.

Канадалик тадқиқотчи, Альберта университети профессори **Нико Штер** (Niko Stehr) билимлар дунёси - бу рақамлар ва ижтимоий статистика дунёси эмаслигини уқтиради³⁸. Штер билимлар жамиятларининг пайдо бўлишига олиб келадиган ўзгаришларнинг ноаниқлиги ва ижтимоий муаммоли табиатини тан олади ҳамда шундай таъкидлайди: “Таълимнинг моҳиятини ташкил қилувчи замонавий жамиятлар, биринчи навбатда, ўз тузилмаларини ишлаб чиқариши, ўз келажагини белгилаши, ўзини ўзи бошқариши ҳамда ўзини вайрон қилиш қобилиятига эга бўлиши билан ажралиб туради”³⁹.

Ушбу ўринда 2000 йил март ойида **Лиссабонда** бўлиб ўтган **Европа Кенгашининг** тарихий йиғилишига ишора қилиш тўғри бўлар эди. Мазкур учрашувда Европа Иттифоқи раҳбарлари қитъа иқтисодиёти чуқур модернизацияга муҳтожлигини тан олди ҳамда ўз олдига дунёдаги энг рақобатбардош, барқарор ва динамик ўсиш суръатларига эга иқтисодиёт ҳамда ижтимоий бирдамлик муҳити ҳукм сурган жамиятни барпо этиш каби улкан мақсадни қўйди. Саммит томонидан қабул қилинган декларацияда барқарор ривожланиш, муносиб иш ўринлари, ижтимоий бирдамлик каби умумий ижтимоий мақсадларни кўзда тутган “*билимларга асосланган иқтисодиёт*”ни барпо этишнинг асосий тамойиллари акс этди.⁴⁰

³⁷ К обществам знания. Всемирный доклад ЮНЕСКО. Париж: Издательство ЮНЕСКО, 2005. - 240 с. С. 13. ISBN 92-3-404000-7 SHS-2005/WS/44.

³⁸ Штер Н. Социальный и политический контроль за знанием в современных обществах // Международный журнал социальных наук. 2005. № 48. - С. 129-144.

³⁹ Штер Н. Мир из знания // Социологический журнал. – М., 2002. – № 2. – С. 33.

⁴⁰ Лиссабон декларацияси. 2000й. -7 б. https://www.europarl.europa.eu/summits/nice2_en.htm.

Америка Давлатлари Ташкилоти (Organization of American States) аъзо давлатларининг Бош Ассамблеяси томонидан 2006 йилда қабул қилинган ва **“Билимлар жамиятининг самарали бошқаруви ва ривожланиши”** деб ном олган **Санто-Доминго декларацияси** ривожланиш модели кўринишига эга бўлиб, у *“билимлар жамиятини ривожлантиришни Америка қитъаси учун умумий ижтимоий, иқтисодий ва сиёсий мақсадларга эришиш имконияти” сифатида баҳолайди*⁴¹. Декларацияда билимга асосланган жамиятнинг муҳим таркибий қисмлари сифатида барқарор ривожланишга эришишда ахборот, технологиялар ва коммуникациянинг аҳамияти; инсон ҳуқуқларини ҳимоя қилиш; билимга асосланган жамиятда самарали менежментни амалга ошириш учун зарур бўлган давлат сектори ходимларини тайёрлаш; демократия муҳити, шаффофлик, ҳисобдорлик, фуқаролар иштирокини таъминлаш мақсадида хусусий сектор, фуқаролик жамияти институтларини ривожлантириш; давлат хизматларини кўрсатишни яхшилаш мақсадида электрон ҳукумат стратегияларини ишлаб чиқиш ва амалга ошириш; ахборотни бутун аҳолига, хусусан, энг муҳтож гуруҳларга етказиш; ҳар бир инсоннинг сўз эркинлигини кафолатлаш, очиқ сиёсий мунозаралар ва ОАВининг барча шакллари, шу жумладан Интернет орқали эркин фикр алмашиш; турли тилларда Интернет интерфейси ва контентини яратиш муаммолари эътироф этилди.

“Билимга асосланган жамиятлар: барқарор ривожланиш йўлида ахборот технологиялари» номли нашрда Шарқий Осиё тажрибасини таҳлил қилиш орқали, хусусан, Япония, Хитой, Сингапур, Жанубий Корея, Тайвань каби мамлакатларнинг феноменал иқтисодий тараққиёти, технологик таълим тизими, ахборот-коммуникация технологияларини қўллаш натижасида эришилган ривожланиш даражаси, саноатни автоматлаштиришни билимга асосланган жамиятнинг иқтисодий муаммоларини энг самарали ҳал қилиш шакли сифатида талқин этилади⁴². Билимлар жамияти назариясида Питер Друкер қўл меҳнати ишчиси (моддий маҳсулот ишлаб чиқарадиган) ва билим соҳаси ходими (номоддий маҳсулот ишлаб чиқарадиган) ўртасидаги фарқни келтириб, жисмоний меҳнат тана, моддийлик билан боғлиқлигини,

⁴¹ Санто-Доминго декларацияси. 2006й. -23 б. <https://www.oas.org/docs/declarations/AG-DEC-46-Declaration-of-Santo-Domingo-ENG.pdf>.

⁴² Mansell P.R., When U. Knowledge Societies: Information Technology for Sustainable Development. Oxford: Oxford University Press, 1998. - 33-346.

интеллектуал меҳнат эса онг, ақл, маънавият билан боғлиқлигини, шунинг учун жуда юқори кадр-қимматга эғалигини эътироф этади⁴³.

Айтиш керакки, **“жисмоний меҳнат”** ва **“ақлий меҳнат”** каби иерархик бўлиниш, ижтимоий стратификация ҳамда стереотиплар бугунги кунгача турли жамиятлар ва маданиятларда сақланиб қолган. Саноат инқилоби ва ижтимоий адолат ғоясининг ривожланиши ушбу тушунчаларнинг инверсиясига олиб келди. Ўз вақтида **Платон, Аристотель, Гераклит, Аристофан, Сукрот** каби юнон мутафаккирлари билимни пулга сотиб олиш ғоясига қарши бўлганлар. Аммо ўша даврларда билимлилик жамиятда юқори ижтимоий мақомни белгилаганлиги туфайли инсонни интеллектуал ва маънавий камолотини таъминловчи билимларни бериш тараққий этди. Таълим ижтимоий институтга айланиб, таълим муассасалари, университетлар ташкил этила бошлагандан сўнг, билимни яратиш, етказиш, тарғиб қилиш билан машғул инсонлар тоифаси (коучлар, ўқитувчилар, педагоглар) шакллана бошлаган. Таълимни институционаллаштириш билимлар иқтисоди, яъни билимлар билан қўллаб-қувватланувчи иқтисод турининг шаклланишига олиб келди. Глобаллашган иқтисодиётда шунчаки мавжуд бўлиш учун жамият таълимга - тадқиқотлар, илмий лойиҳалар, мақсадли дастурларга сармоя киритиши керак. Индустириал саноатдан фарқли равишда постиндустириал саноат даврида ишчи кучидан жисмоний ҳаракатларни амалга оширишда қўл кучи талаб этилмайди, балки ахборот технологияларини ўзлаштириши, маълумотларни қабул қилиш, қайта ишлаш, алгоритмларни яратиш ва улардан фойдаланиш кўникмаларга эга бўлиши тақозо этилади.

Шундай қилиб, янги давр жамиятлари генезисининг экспликациясида **“ахборот жамияти”, “постиндустириал жамият”, “истеъмол жамияти”, “консумерлашган жамият”, “VUCA-дунё”, “ўрганувчи жамият”, “интеллектуал жамият”, “билимлар жамияти”, “компетентли жамият”, “техноген жамият”, “билимга асосланган жамият”** каби иборалар қўлланилади. Замонавий жамиятлар назарияларининг таҳлили замонавий жамият ҳолатини тушунтириб берадиган позициялар ва қарашларнинг аксарияти иқтисодий детерминизмга, технократик ибтидога ёки ахборотнинг тармоқ тизимлари сифатида ривожланишига эътибор қаратишини кўрсатади.

⁴³ Drucker P.F. The Future of Industrial Man. Piscataway: Transaction Publishers, Rutgers The State University, 2009.

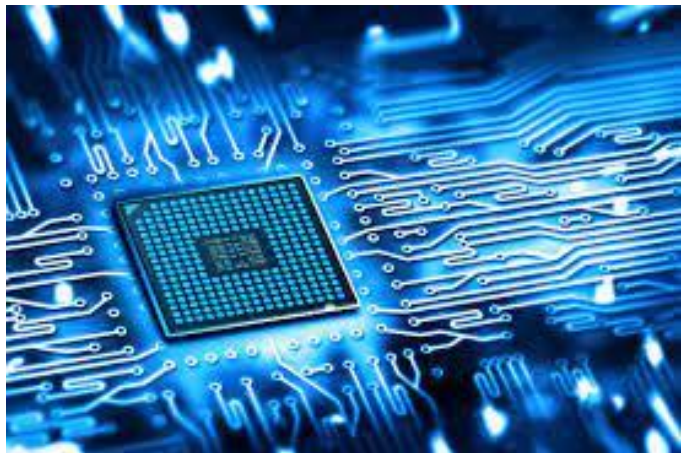
Ахборот ва билимлар жамиятининг эътирофи сифатида Бирлашган Миллатлар Ташкилоти Бош Ассамблеяси 2006 йил 27 мартда резолюция (№A/RES/60/252) қабул қилди, унга кўра **17 май Халқаро ахборот жамияти куни** (Information Society Day) деб эълон қилинди.

Ахборот ва билимлар жамиятида ривожланишнинг асосини моддий унсурлар эмас, балки ахборот маҳсулотини ишлаб чиқариш ташкил этади. Моддий маҳсулот ахборот жиҳатидан кенг бўлиши туфайли, бу унинг қийматида инновациялар, технологиялар, янги усуллар, дизайн ва маркетинг улуши ва нисбатини оширади. Ахборот жамиятида ҳаёт тарзи, кадриятлар тизими ўзгаради, маданий унсурнинг моддий кадриятларга нисбатан аҳамияти ошади. Ҳамма нарсаси товарларни ишлаб чиқариш ва истеъмол қилишга қаратилган саноат жамиятига қараганда, ахборот жамиятида ақл ва билим ишлаб чиқарилади ва истеъмол қилинади, бу ақлий меҳнат улушининг ошишига олиб келади. Билимга бўлган талаб одамнинг ижодий салоҳиятини ва ижтимоий компетенцияларини ривожлантиришни талаб қилади. Мазкур контекстда инсон фаолиятида ахборотнинг афзаллиги жамият томонидан эътироф этилади ҳамда инсон фаолиятининг барча соҳаларида (иқтисод, ишлаб чиқариш, сиёсий, таълим, илм-фан) ахборот асосий компонент ҳисобланади ҳамда аҳолининг барча қатламлари ахборот олиш имкониятига эга бўлади. Ижобий мезонлардан ташқари, ахборот жамиятининг салбий томонларини ҳам ажратиш кўрсатиш зарур: ОАВнинг ижтимоий онг ва ижтимоий маданиятнинг шаклланишига таъсири; ахборот технологияларнинг шахсий ҳаётга таъсири; юқори сифатли ва ҳақиқий маълумотни танлаш муаммоси; одамларнинг ахборот жамияти муҳитига қийин мослашуви; барқарор ривожланиш, ахборот хавфсизлиги, интеллектуал мулкни ҳимоя қилиш муаммоси ва б.

Билимлар жамияти концепцияси “энг кенг тарқалган ва қайта тикланадиган манба - бу яратиш, ижод қилиш қобилияти: уни ҳимоя қилиш ва рағбатлантириш зарур” деган постулатни шакллантиради. Мазкур шароитда ижтимоий институт сифатида таълимнинг вазифаси ижтимоий интеграция, маданий коллаборация, жамият ҳаётида иштирок этиш муҳитида амалга ошириладиган шахснинг имкониятларини кенгайтириш, танқидий тафаккур, ижтимоий компетенцияларни ривожлантиришдан иборат. Билимлар жамияти ахборот жамияти тўлиқ эриша олмаган нарсани - маданиятлараро мулоқотга ва демократик ҳамкорликнинг янги шакллариغا эришишга

имкон яратади. Билимлар жамияти концепцияси, бундай жамиятларнинг ташкил этилиши, глобаллашув жараёнларини инсонпарварлаштиришга йўл очади, деган тезисга таянади. Ахборот жамиятининг моҳиятини белгилайдиган ахборотнинг технологик имкониятидан кўра, билим олиш муаммосини адекватроқ ҳал этиш ғояси билимлар жамиятлари концепцияси билан боғлиқ. Билимлар жамиятини яратиш учун фақат ахборот узатиш эркинлиги билан чегараланиб қолишнинг иложи йўқ, ҳар бир қизиқувчи ишлаб чиқариши учун унинг илмий ва фалсафий таҳлилига асосланиб маълумот яратиш, маълумот алмашиш, маълумотларни солиштириш, танқидий баҳолаш ва тушуниш кўникмаларига эга бўлиши керак.

Ахборот ва билим ўртасидаги тафовутнинг кучайиши, дунёнинг ривожланган ва ривожланаётган тармоқлари орасидаги тафовут инсониятнинг барқарор ривожланиш истиқболини билимлар жамиятини шакллантириш йўлида эришган ютуқларининг синтези сифатида кўришга ундайди. Бу ерда маълумотларнинг очиклиги ва эркинлигини рағбатлантириш ҳамда унинг шахсий соҳага ноқонуний кириб бориш соҳасида кадриятлар тўқнашуви, билимлар жамиятини умумий кўнгилочар жамиятга айлантириш тенденцияси муросасиз деб тан олинади. Олий таълим соҳасида экспертлар уни тижоратлаштиришдан, университетларнинг даромад олиш истагидан, шунингдек ривожланаётган мамлакатларга олий таълим

бозорида истеъмолчилар ролини беришидан хавотир билдиради. Билимлар жамиятининг ўзига хос хусусияти - бу илм-фаннинг айрим соҳалари - кибернетика, геномика, сунъий интеллект, молекуляр генетика, биология, нанотехнологияларнинг устун мавқеи, уларнинг юксалиши кучли фанлараро интеграция ва экспертлар жамоасининг таъсирининг кучайиши билан бирга тараққий этади. Билимлар жамиятининг гуманитар компоненти ҳақида фикр юритганда унинг пайдо бўлиши билан боғлиқ асосий шахслар: назариётчи олимлар, профессор-ўқитувчилар, тадқиқотчилар, журналистлар, нодавлат ташкилотлар вакиллари, илмий тадқиқотлар, янги технологияларни ишлаб чиқиш, хавфлар ва инқирозларни бошқариш, ноаниқлик

шароитида фаолият юритиш, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш, таълим, соғлиқни сақлаш соҳаси вакиллариининг ролини қайд этиш жоиз. Гуманитар жамиятнинг бу йўналишдаги ютуқлари муқаррар равишда билимлар жамиятини фурсайт жамиятга айлантиради.

Моҳиятига кўра, билимлар жамияти - бу инсоният томонидан тўпланган назарий-ижтимоий билимлар ва содир бўлаётган воқеаларни танқидий акс эттириш асосида ўз-ўзини ривожлантириш йўллариини излаётган таълим олувчи, ўрганувчи интеллектуал жамиятдир. Билимлар жамиятини юзага келишини замонавий дунёнинг ўзгарувчан иқтисодий ва сиёсий ривожланиш суръатлари жараёнида рақобатбардош бўлиш ва муваффақият қозониш зарурияти тақозо этади. Билимлар жамияти инновация, тадбиркорлик ва иқтисодиётнинг ўсишини рағбатлантириш учун ўз фуқароларининг билимларига таянади. Шу маънода, билимлар жамияти ижтимоий муносабатлар, ижтимоий институтларнинг трансформациясига асосланади.

Ижтимоий тараққиётга глобал ижтимоий технологиялар призмаси орқали қараш билимлар жамиятининг асосий кўрсаткичларини (билимлар трансформацияси, жамиятнинг интеллектуал салоҳияти ва унинг капитализацияси, инсон капиталига инвестициялар, жамиятнинг ахборотлаштириш даражаси, инновацион фаолият, билимга асосланган иқтисодиётнинг ривожланиш даражаси, жамиятни ташкил этишнинг ижтимоий соҳалари ва улардаги ўзаро муносабатларнинг янги шакллари, маданий хилма-хилликни таъминлаш, шахснинг маданиятлараро компетенцияларини шакллантириш, ҳаёт давомида таълим олиш тизимини яратиш) аниқлашга имкон беради.

Дунё миқёсида “билимлар жамияти”нинг шаклланиши нотекис бўлиб, муайян давлатларнинг ривожланиш даражасига релевант тарзда боғлиқ. Айрим давлатлар “билимлар жамияти” даражасига эртароқ етиши мумкин, бошқаларида эса фақат унинг ижтимоий шарт-шароитлари яратилади. Бу иқтисодий ривожланишнинг ўзига хос имманент хусусиятлари, ишлаб чиқариш даражаси, мамлакатларнинг геосиёсий жойлашуви, маданий анъаналар каби бир қатор омиллар билан белгиланади. ЮНЕСКО томонидан илгари сурилган “Билимлар жамияти” илмий доктринаси янги турдаги жамиятнинг ривожланиш истиқболлари учун таҳлилий восита бўлиб хизмат қилиши мумкин, бунда янги билимларни ишлаб чиқариш

асосий фаолиятга айланади ва релевант равишда таълим ва илм-фан ижтимоий тараққиётнинг драйвер омиллари ҳисобланади.

Муаллифнинг шахсий позициясига кўра, *постиндустриал ривожланиш контекстида билимлар жамияти иқтисодий*тада билим, ахборот ва инновацион ўзгаришларнинг иштироки юқори бўлган, билимлар ва илмий ишланмалар иқтисодийнинг асосий ҳаракатлантирувчи кучи, генератори ва драйверига айланган, касбий компетенция ва маҳорат, ўрганиш, яратиш ҳамда ижодий қобилият энг қиммат ресурс ҳисобланган ижтимоий-иқтисодий формациядир. Билимлар жамияти концепциясини таҳлил қилиш асосида айтиш мумкинки, мамлакатимизнинг ҳозирги тарихий тараққиёти дискурсида таълим соҳасида амалга оширилаётган ислохотларни, таълим ва кадрлар тайёрлаш тизимини такомиллаштириш, миллий инновацион экотизимни шакллантириш, ишлаб чиқариш ва иқтисодий трендлари ҳамда футурологик тенденцияларни ҳисобга олган ҳолда меҳнат бозори ва жамият эҳтиёжларини мувофиқлаштириш бўйича чора-тадбирлар кўриш зарур.

Бугунги кунда содир бўлаётган туб ижтимоий-маданий феноменал ўзгаришлар умуминсоний-гуманитар қадриятларини одамлар ҳаётига реал татбиқ этиш билан релевант бўлиши керак. Техноген жамият контекстида уларни оммавий онг даражасида ривожлантиришнинг аниқ механизмларини излаш, турли кўринишдаги ижтимоий-сиёсий таҳдидларнинг олдини олиш, халқаро ҳаётда тинчлик, маданий коллаборация, илмий-техникавий ҳамкорлик ғояларини мустаҳкамлаш ниҳоятда долзарбдир.

Тадқиқотчининг фикрича, замонавий ижтимоий жараёнларда ахборот тармоқларининг экспонент тараққиёти, технологияларнинг ижтимоий ва индивидуал ҳаётга таъсирининг инқилобий табиатини ҳисобга олган ҳолда, шартли равишда **ахборот ва билимлар жамияти** деб аташ мумкин бўлган янги глобал тамаддун ҳақида фикр юритиш зарур. Замонавий дунёда техноген тамаддуннинг имманент қадриятлар тизимини ўзгартириш зарурияти глобал инқирозларни бартараф этиш, инсоният фаолиятининг мақсадлари ва унинг ахлоқий қоидаларини ўзгартириш талабидан келиб чиқади. Шу асосда, айнан янги ахборот-билимлар жамиятининг шаклланиши тамаддуннинг гуманитар-ахлоқий компонентининг устуворлиги, саноатнинг кенг кўламли моддий-технологик ютуқлари билан бирга маънавий-ахлоқий жиҳатдан сезиларли даражада критик нуқтага келди. Ахборот ва билимлар жамиятининг шаклланиши “специфик

парадигма”ни яратишни назарда тутди, унда устувор асослар сифатида ахлоқий тамойиллар, хулқ-атвор қоидалари, ижтимоий тартиб яхлит намоён бўлади. Шубҳасиз, янги тамаддуннинг асосий имманент хусусияти умуминсоний гуманитар дунёқараш, барқарор ривожланиш, инновацион тафаккур ҳамда интеллектуал капитални ривожлантириш, илм-фан ва таълимни жамиятнинг драйверига айлантиришдан иборат бўлади. Шунингдек, ижодий-интеллектуал фаолият аксиологик ёндашув асосида ахлоқий қадриятлар – инсон ҳуқуқлари, шахсий масъулият, ижтимоий адолат тамойилларига изчил ва барқарор боғланиши керак. Мазкур дискурсда дунё маданияти ва локал-миллий маданиятларнинг маънавий салоҳиятини сақлаб қолиш, рўёбга чиқариш, шахс ижтимоийлашуви учун кенг имкониятлар очилади. Ушбу жараёнда этнослар, халқлар ва давлатлар ўртасидаги муносабатларда юксалишга хизмат қилувчи маданиятлараро мулоқот, билим ва қадриятларнинг фаол конвергенцияси алоҳида аҳамиятга эга. Инсоният мавжудлигининг ушбу маънавий-ахлоқий *“Декарт координатаси”* нафақат дунё миқёсидаги ахборотлаштириш ва модернизация жараёнлари билан боғлиқ, балки тамаддуннинг яшаб қолиш заруратидан келиб чиқади.

Билимлар генезиси, “билимлар жамияти” феномени, билимлар жамиятини шакллантиришнинг имманент ва когнитив жиҳатлари, билимларнинг институционал шакллари, архетиплари, замонавий илм-фандаги трансформацион жараёнлар, замонавий жамият дискурсида билим соҳалари ва тармоқларини шакллантиришнинг метадисциплинар механизмлари, билимга асосланган иқтисодиётда интеллектуал капиталнинг репрезентацияси, тамаддун истиқболини белгилайдиган глобал ижтимоий-технологик омиллар таъсири (технологик сингулярлик жараёни тезлашувининг улкан эҳтимоли), шунингдек, ушбу жамиятда шахснинг интеллектуал-ахлоқий камолоти ва релевант ижтимоийлашуви, билимлар жамиятининг субъекти сифатида шахснинг билим ва компетенцияларини муттасил ривожлантиришнинг категоризацияси хали ўз ечимини кутаётган илмий муаммолардир.

1.2. ПОСТИНДУСТРИАЛ ТАМАДДУН ДИСКУРСИДА ЖАМИЯТ ВА ШАХСНИНГ КОНЦЕПТУАЛ МУАММОЛАРИ

**Биз кўплаб сабабларнинг таъсирини биламиз,
аммо таъсирларнинг сабабларини билмаймиз.**

Чарльз Колтон

**Асосланган тахминлардан гипотезага ва ундан кейин
назарияга ўтиш; ҳислар, ақл, танқидий фикрлаш
ва тасаввур орқали беҳабарликдан билимга,
ноаниқликдан ҳақиқатга - бу билим йўлидир.**

Эрих Фромм

**Ё бутун дунё сақланиб қолади,
ё бутун тамаддун маҳв бўлади.**

Морис Стронг

Homo sapiens ҳаёти билан боғлиқ антропоценоз⁴⁴, экотизимлар шакллана бошлагандан бери ўтган даврда чексиз дивергенция, аҳолининг кўпайиши, миграция, локал миллий маданиятларнинг таркиб топиши, фан-техниканинг экспоненциал тараққиёти натижасида инсон фаолияти умумпланетар масштабда ҳал қилувчи омил, биосферанинг кейинги эволюциясининг ҳаракатлантирувчи кучига айланди. Техноген катаклизмлар, экологик вазиятнинг кескин муаммолари илмий-техник тадқиқотларнинг барқарор ривожланиш, атроф-муҳит ва техносфера хавфсизлиги каби йўналишларини келтириб чиқарди.

Академик **В. И. Вернадский** томонидан яратилган илмий таълимотга кўра, умумпланетар миқёсда алоқа тизимларининг ривож, инсоният учун ягона бўлган ахборот экотизимининг шаклланиши, илмий тафаккур ва инсон меҳнатининг таъсири биосферанинг янги ҳолатга - ноосферага⁴⁵ ўтишига олиб келди⁴⁶. “Ноосфера” тушунчаси француз олими, Сорбонна университети

⁴⁴ Антропоценоз (юнонча anthropos - одам, koinos - умумийлик) – организмлар жамоалари, уларнинг ичида инсон доминант тур ҳисобланади ва унинг фаолияти бутун тизимнинг ҳолатини белгилайди.

⁴⁵ Ноосфера (юнонча νοῦς “ақл” + σφαῖρα “сфера”, ақл соҳаси) – биосфера эволюциясининг олий босқичи, жамият ва табиат ўртасидаги ўзаро таъсир доирасида инсоннинг оқилона фаолияти ривожланишининг ҳал қилувчи омилига айланади.

⁴⁶ Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера. — М.: Айрис-пресс, 2012. — 576 с. [ISBN 978-5-8112-4512-3](https://doi.org/10.26907/2542-0405.2012.576).

математика профессори **Эдуар Луи Эмманюэль Ле Руа** (фр. Edouard Louis Emmanuel Le Roy) томонидан фанга киритилган. Тадқиқотчи эволюциянинг кейинги ривожинсон онги ва тафаккури билан боғлиқ деган назарияни илгари суради ва ноосферани инсон онги томонидан шаклландирган “фикрлаш қобиғи” сифатида талқин қилади.

XXI асрда жамият ва шахс экзистенциал-трансформацион жараёнларни бошидан кечирмоқда. Рақамли технологиялар дунёнинг концептуал хусусиятини, шахснинг хатти-ҳаракат стратегиясини, тафаккур тарзини ўзгартириб, янги сиёсий-иқтисодий, ижтимоий-маданий воқеликни шакллантирмоқда. Ахборот оқими ижтимоий ҳаётнинг таркибий қисмига айланди. Антик даврнинг улў донишманди **Конфуцийнинг** “Яратувчи сизларга ўтиш-ўзгаришлар даврида яшашни кўрсатмасин” деган сўзлари бугунги кунга мутаносиб жаранглайди. Бугун ИТ-технологияларнинг жамият ҳаётига таъсирини барча соҳаларда кузатиш мумкин. Виртуал кибермакон реал воқелик мақомини олди. Виртуал-рақамли дунё ва умуминсоний турмуш тарзи, экзистенциал (лот. *existentia* – мавжудлик), яъни инсоният мавжудлигининг мутлақ ўзига хослигини биринчи ўринга олиб чиқувчи қадриятлар тизими ўртасида коллизия (ихтилоф) вужудга келди. Махсус тафаккур йўналиши сифатида экзистенциализмнинг келиб чиқиши даниялик мутафаккир **Сёрен Кьеркегор** (Soren Kierkegaard) таълимотида акс этган. Кьеркегор “борлиқ-тизим” дуализми, антитезаси назариясини яратар экан, инсон мавжудлиги ва ташқи борлиқ ўртасидаги муносабатда абстракциялар мавжудлиги, шахсни ўзини ўзи англаши жараёнини илмий методлар билан тадқиқ этиб бўлмаслиги ҳақидаги тезисни илгари сурган⁴⁷.

Тадқиқотчилар томонидан замонавий воқеликнинг кўп ўлчовли табиатини ўрганиш, идрок этиш ва таҳлил қилишда “мавҳумлик даври”, “имкониятлар даври”, “хилма-хиллик даври” каби нисбатлар берилмоқда. Мавҳумлик, ноаниқлик (*indefinite*), ўзгаришларни прогностик аниқлаш имкониятининг йўқлиги жамият ва шахс олдида янги муаммоларни пайдо қилди. Тизимли тадқиқотларда атроф-муҳит, борлиқни тавсиялашда “ноаниқлик” тушунчасидан фойдаланиш одатий ҳолга айланди. Француз социологи, Европа социологик тадқиқотлар марказининг асосчиси **Пьер Бурдьё** (фр. Pierre Bourdieu) ижтимоий макон генезиси ва структуризациясини

⁴⁷ Кьеркегор С. Заключительное ненаучное послесловие к «Философским крохам» // Логос. – 1997. – № 10. – С. 139–147.

тадқиқ қилар экан, “*Ноаниқлик бугун ҳамма жойда мавжуд бўлиб, инсон онги ва онг остини таъқиб қилмоқда*”, дея таъкидлайди⁴⁸. Ушбу ҳодиса назариётчилар томонидан инглизча *insecurity* (ҳимоясизлик), французча *o precarite* (хавф жамияти), немисча *Unsicherheit* (ноаниқлик), итальянча *incertezza* (мавхумлик) иборалари билан ифодаланади. Тадқиқотчилар англашга интилаётган ушбу дефиницияларнинг барчаси юқори даражада тараққий этган постмодернистик жамиятда инсон ҳаётининг ва экзистенциал мавжудлигининг келажакка нисбатан ноаниқлик, беқарорлик, мавхумлиги билан тавсифланади. Британиялик тадқиқотчи, социология назариётчиси **Зигмунт Бауман** (Zygmunt Bauman) замонавий жамиятнинг янгича кўриниши инсоният мавжудлигининг барча олдинги шаклларида тубдан фарқ қилишини, объектив ижтимоий жараёнлар инсонларнинг феъл-атвори, дунёкараши, менталитетини шакллантиришини таъкидлаган. 3. Бауман изланишларида тавсифланган индивидуаллашган жамиятнинг асосий дискрет хусусиятлари қуйидагилардир: инсоннинг энг муҳим ижтимоий жараёнлар устидан назоратининг йўқотиши; ноаниқликнинг кучайиши ва шахснинг бошқариб бўлмайдиган ўзгаришларга нисбатан заифлигининг прогрессив тарзда ошиши; ниҳоят, бундай шароитда пайдо бўладиган тезкор натижаларга эришиш учун истиқболли мақсадлардан воз кечиш; ҳаёт нималарни тақдим этса, *hic et nunc* – ҳозир ва шу ерда тақдим этиши. Натижада, ХХІ аср бошидаги ижтимоий ҳаёт ҳамда иқтисодий жараёнларнинг тезкор мураккаблашуви ўртасидаги зиддият замонавий жамиятнинг асосий муаммосини ташкил этади. Муаллиф энг муҳим ижтимоий ҳодисалар ва жараёнлар устидан назоратни йўқотиш, нормал фаолият юритишни таъминлашнинг имконсизлиги ҳақида шундай ёзади: “*Бир вақтлар ўзларининг дунёсини шаффоф, хавф-хатарга дучор қилинмайдиган ва қутилмаган ҳодисалардан холи қилиш учун курашган жамиятлар, энди бутунлай ўзгарувчан ва олдиндан айтиб бўлмайдиган сирли кучларга боғлиқлигини аниқлайдилар*”. Бауман замонавий жамият ҳаётининг яна бир имманент сифатини инсоннинг ўз фаолиятини бошқариш қобилиятининг пасайишида, шу билан бирга, глобаллашувнинг муқаррар кучлари ушбу ноаниқликни мавжудликнинг энг оптимал шакли сифатида тақлиф қилишини

⁴⁸ Бурдые Пьер, Социология социального пространства. / Пер. с фр., общ. ред. Н.А. Шматко. - СПб.: Алетеия; М.: Институт экспериментальной социологии: Алетеия, 2005. - 288 с. (Gallicinium). ISBN 5893297628.

таъкидлайди. БМТнинг барқарор ривожланиш бўйича Рио-де-Жанейро конференциясида (1992 йил) БМТ Бош котиби ўринбосари **Морис Фредерик Стронг** (Maurice Frederick Strong) томонидан **“Мавҳумлик, ноаниқлик ҳаётнинг узвий кўриниши эканлиги, ноаниқлик шароитида ҳаракат қилишни ўрганиш”** лозимлиги эътироф этилди⁴⁹. Мавҳумлик, ноаниқликни ижтимоий фаолиятнинг ажралмас хусусияти сифатида муқаррарлигини тан олиш глобал хатарлар муаммоларини таҳлил қилишда қўл келади. Илмий-технологик тараққиёт суръати, табиий, ижтимоий, аксиологик, маданий тизимлардаги ўзгаришлар, тафаккур трансформацияси, хатарлар, таҳдидлар, ноаниқлик доимий модернизацияга йўналтирилган ижтимоий фаолиятнинг таркибий қисми ҳисобланади.

Шахс ХХІ асрда шаклан ва мазмунан янги глобал ҳамжамият иштирокчисига айланди. Замонавий дунё вакили беқарор тизимларда, олдиндан айтиб бўлмайдиган ўзгаришлар (ахборот оқими, даврнинг шиддати, ўзгаришлар суръати, жараёнлар динамикаси) шароитида фаолият олиб бормокда. Давомийлиги мавҳум, оқибатларини олдиндан прогностик таҳлил қилиш ва керакли ҳаракатларни режалаштириш учун маълумот етишмаслиги кўринишидаги ўзгарувчан бозор шароитларда корхона ва компаниялар ҳам фаолият юритмокда. Экспоненциаллик, кўплаб ўзаро боғлиқ тизимлар, тармоқлар, элементлар конвергенцияси, ахборот ҳажмининг чексиз катта миқдори каби кўплаб омиллар қарор қабул қилиш ва режалаштириш жараёнини кескин даражада мураккаблаштиради.

Ўзгарувчанлик, беқарорлик, ноаниқлик, мураккаблик дунёсида шахс ижтимоийлашуви муаммолари алоҳида аҳамият касб этади. **Шахс** (лот. “persona”) ижтимоий фанларнинг базавий категорияси бўлиб, барқарор индивидуал аҳамиятга эга хусусиятлар мажмуи сифатида индивиднинг ижтимоий табиатини акс эттиради. Ижтимоий фаолият субъекти сифатида шахснинг хусусиятлари жамият ҳаётининг ўзига хос маданий-тарихий шароитлари билан белгиланади. Шахсни фарқловчи муҳим атрибутлар сифатида қуйидагиларни санаб ўтиш мумкин: *эркинлик, автономлик, онглилик, ирода, темперамент, эмоция, феъл-атвор, туйғулар, уникаллик (шахснинг ўзига хослиги), ахлоқий қадриятлар тизими* ва б. Шахс муаммоси мураккаб поликонтекстуал характерга эгалиги туфайли унинг ягона таърифи мавжуд эмас. Мазкур дефиниция фалсафа, социология, психология, акмеология, педагогика каби соҳаларнинг

⁴⁹ [Доклад Конференции Организации Объединенных Наций по окружающей среде и развитию, Рио, 1992.](#)

тадқиқот объекти бўлиб хизмат қилади. Биргина социологияда шахс тушунчасига нисбатан қатор ёндашувлар мавжуд (**М.Вебер, Ж.Г.Мид, Э.Фромм, М.Коул**). Социолог, педагог, антрополог **Игорь Кон** ўзининг “Шахс социологияси” номли тадқиқотида шахсни индивидуал фаолият ва ижтимоий роллар мажмуи, меҳнат, билим ва мулоқот субъекти сифатида қарашни таклиф этади⁵⁰.

Тадқиқот муаллифи мазкур тушунчанинг семантик майдонини аниқлашда қуйидаги дефиницияларга таянади: **“Шахс - бу индивиднинг биологик, шахсий, субъектив ва ижтимоий табиатини (онг, билим, кўникма, тажриба, қадриятлар тизими, дунёқараиш ва б.) акс эттирадиган, уни ижтимоий-маданий ҳаётнинг субъекти сифатида тавсифлайдиган, муайян жамият аъзоси сифатида ижтимоий муносабатлар, мулоқот ва объектив фаолият контекстида ўзини намоён қиладиган барқарор ижтимоий аҳамиятга эга хусусиятлар тизими”**.

Замонавий дунёнинг ривожланиш хусусиятларига детерминант тарзда шахснинг дунёқараиши, оламни англаш, ҳис этиш, идрок қилиш, фикрлаш каби когнитив қобилиятлари ўзгариб бормоқда. Замонавий авлодга таъриф берилганда **alpha-generation, миллениаллар (millennials), центениаллар, Z-авлод, Y-авлод, homelanders, homeland generation, zoomers, new silent generation, next-авлод, виртуал авлод, миллениумлар, эхо-бумерлар** каби тушунчалардан фойдаланилмоқда. Тадқиқотчилар **Нэйл Хоу (Neil Howe)** ва **Уильям Штраусс (William Strauss)** томонидан тавсифланган авлодлар назариясига кўра, авлодлар ҳар 20-25 йилда бир-бирини алмаштиради ҳамда ижтимоий авлод қуйидаги умумий мезонга эга бўлган индивидларнинг маълум гуруҳидан иборатдир: ёши, тахминан бир хил тарихий воқеаларни тахминан бир хил ёшда бошдан кечириши, ягона эътиқодлар, умумий хулқ-атвор намуналари ва мазкур авлодга мансублик ҳисси⁵¹. Тадқиқотчиларнинг тезисига кўра,

⁵⁰ И. С. Кон. Шахс социологияси. Политиздат. 1997. - 383. - 41 б.

⁵¹ Howe, Neil; Strauss, William (1991). Generations: The History of America's Future, 1584 to 2069. New York: William Morrow & Company. [ISBN 978-0-688-11912-6](https://doi.org/10.1002/9780470316030).

милленниаллар ҳар қандай вазиятда жуда тез қарор қабул қиладилар, чунки улар бошқа имконият пайдо бўлмаслигидан қўрқадилар. Ушбу усул ўзгаришларга чидамлилиқни, кутилмаган қийинчиликларга жавоб бериш қобилиятини ривожлантиришга ёрдам беради, аммо бошқа томондан, қарор қабул қилишнинг юқори тезлиги кўпинча вазиятни тўлиқ баҳолашга имкон бермайди ва қарорларнинг сифатига салбий таъсир қилади. Таъкидлаш жоизки, тез ўзгарувчан **VUCA-дунё** контекстида Интернет ва виртуал воқелик таъсирида улғайган мазкур авлоднинг ўзига хос хусусиятлари сифатида қуйидагиларни санаб ўтиш мумкин:

- *ахборот технологияларисиз ҳаётини тасаввур қила олмаслик;*
- *жуда тез қарор қабул қилиш;*
- *истеъмол (консумеризация) култи;*
- *тез юқори натижаларга эришиш истаги;*
- *социопатия (ижтимоий мулоқотдан қўрқиш);*
- *ўзини ташқи муҳитдан ҳимоя қилиш, виртуал воқеликда паноҳ топишга мойиллик;*
- *ўйинлар форматида ўрганиш;*
- *мураккаб жумлалар қуриш қобилиятининг пастлиги;*
- *омма олдидан гапиришга қодир эмаслик.*

Эндигина шакллана бошлаган Z-авлоднинг хусусиятлари ва хулқ-атвор стереотиплари ҳақида гапириш мураккаб, негаки бу авлод вакилларининг қадриятлар тизими шаклланиш босқичида турибди. Айтиш керакки, авлодлар назарияси, авлодларнинг хулқ-атвор паттернларини ўрганиш замонавий педагогика, социология, психология, таълим менежменти учун жуда долзарб йўналиш бўлиб қолмоқда. Унинг асосида жамият тараққиёти тенденцияларини кузатиш, келажақда ижтимоий-иқтисодий муҳитда содир бўладиган эҳтимолли жараёнларни форсайт-таҳлил қилиш мумкин.

Ижтимоий-тадрижий, чизикли тамаддун контекстида авлодларнинг ижтимоийлашуви катта авлод тажрибасини ўзлаштиришига узвий боғлиқ ҳисобланган. Замонавий рақамли дунё дискурси, дигитализация ва виртуаллашув, технологияларнинг экспоненциал ривожидунёқараш, ҳаётини позиция, эстетик дид ва қадриятлар тизими билан боғлиқ “авлодлараро узилиш”ни вужудга келтирди. Тадқиқотчилар томонидан авлодлар ўртасида нуқтаи назарлар, ҳаётини қарашлар, қизиқишлар борасида кескин фарқлар қайд этилмоқда. Полинезия оролларида истиқомат қилувчи

болаларнинг ижтимоийлашувини ўрганган америкалик антрополог, социолог, этнопсихолог **Маргарет Мид** (Margaret Mead) қуйидагича таъкидлайди: *“Асрлар давомида болалар ўз ота-оналаридан ўрганганлар ва бу ижтимоийлашувнинг табиий йўли эди, агар сиз яхши бола бўлсангиз, ота-боболарингиз тажрибасидан ўрганишингиз керак эди”*⁵². Немис социологи, билимлар социологияси назарияси асосчиси **Карл Маннгейм** (Karl Mannheim) шахсининг ижтимоийлашуви катта авлод ва ижтимоий институтлар таъсирида юз беришини таъкидлайди⁵³. Рус социологи **Владимир Пашинский** авлодларнинг ижтимоийлашув жараёни ҳақида сўз юритар экан, қуйидаги тезисни илгари суради: *“Ижтимоийлашув жараёни икки авлоднинг ўзаро таъсирини ўз ичига олади - доминант ва шаклланаётган авлод. Авлодлараро муносабатларда икки авлод вакиллари мақсадлар ва қадриятлар тизимига мос келадиган икки турдаги рационал хатти-ҳаракатларни намоиш этади. Бу фарқ авлодлар ўртасидаги ихтилофнинг сабаби бўлиб, инсоният маданияти ривожини учун кенг турдаги таъсирга эга”*⁵⁴.

Замонавий жамият ҳаётининг кейинги хусусияти - бу аномия⁵⁵, яқин вақтгача деярли ўзгармас бўлиб туюлган **қадриятлар тизимини тубдан қайта кўриб чиқишга интилиш**, бунинг оқибатида миллий маданиятларнинг парчаланиши, авлодлар давомийлигининг бузилиши, оилавий урф-одатлар ва қадриятларнинг аҳамиятининг пасайишидир. Бауманнинг уқтиришича, ахлоқ меъёрий императив сифатида қадриятларни қайта кўриб чиқиш жараёнида биринчи қурбонлардан биридир. Ахлоқий кўрсатмаларнинг йўқолиши яқин вақтгача, шубҳасиз, юксак деб тан олинган мақсадларнинг ҳаётий маъно ва аҳамиятининг заифлашиши ва йўқолишига олиб келади. Истеъмол жамиятида, масалан, ҳар доим меҳнат ва қунт натижасида эришиладиган шухрат таниқлилиқ билан алмаштирилади, истеъмол муносабатлари шаклланади⁵⁶. Замонавийликни ўзлаштиришдаги

⁵² Мид М. Культура и преемственность. Исследование конфликта между поколениями // Мид М. Культура и мир детства. М.: Наука, 1988. С 322-357.

⁵³ Мангейм К. Проблема поколений // Мангейм К. Очерки социологии знания: Проблема поколений — состязательность — экономические амбиции / Пер. с нем. Е.Я. Додина; Отв. ред. Л.В. Скворцов. М.: ИНИОН РАН, 2000. С. 8–63.

⁵⁴ Пашинский В.М. Модель регулярной поколенческой динамики // Ученые записки Российского государственного социального университета. М.: МГСУ, 2009. № 2. С. 41–47.

⁵⁵ Аномия (франц. *anomie* – меъёрсизлик, деморализация) - жамиятнинг ҳолатини ифодаловчи фалсафий-социологик тушунча бўлиб, ижтимоий-ахлоқий императивлар ва шахслараро муносабатларни тартибга солувчи қоидаларнинг беқарорлиги, ижтимоий институтларнинг тартибсизлиги, инсон фаолияти шартларининг ноаниқлиги, ижтимоий меъёрлар ва маданий тизимларнинг бузилиши билан тавсифланади.

⁵⁶ Бауман, Зигмунт. Индивидуализированное общество. - М.: Логос, 2005. - 390 с.

шахсий ва когнитив тафовут шундаки, замонавий шахс муқаррар равишда унинг кундалик ҳаёти суръатига мос келмайдиган воқеликка рўпара бўлади. Замонавий тамаддуннинг эҳтимолий полифуркацияси, синергетика муаммоларини тадқиқ қилган россиялик олим, профессор **Акоп Назаретян** технологик салоҳиятнинг ўсиши жамиятни табиий ва геосиёсий муҳитнинг ўз-ўзидан тебранишларига нисбатан заифроқ қилади, раҳбарларнинг импульсив қарорларига – агар технологиянинг кучи маданий регуляторлар билан қопланмаган тақдирда – кўпроқ заифроқ қилади, деган тезисни илгари суради. Янги технологиялар эски маданий чекловларга мос келмаслиги туфайли ҳамма нарсага қодирлик ҳисси кучаяди, эҳтиёжлар ва амбициялар ўсади⁵⁷. “Замонавий шахс синдроми” - вақт билан диссонанслик синдроми, ҳозирги замоннинг ноаниқлиги ва чексизлиги синдроми – “ночизикли ривожланиш” кўркувидан қолишмайдиган таъсирларни келтириб чиқаради”⁵⁸.

Ахборотнинг чексиз ортиши ва кенгайиши, мураккаблик, ноаниқлик ва хилма-хиллик муаммоларини енгиш билан боғлиқ равишда инсониятнинг ижтимоий тажрибасини қайта кўриб чиқишга интилиш, келажак билан боғлиқ ноаниқликнинг кучайиб бориши, муаммоларнинг поликонтекстуал табиати илмий тадқиқотларда соҳалараро трансдисциплинарлик ёндашуви заруриятини тақозо этади. Немис социологи, Мюнхен университети профессори **Ульрих Бек** (нем. Ulrich Beck) томонидан шакллантирилган “хатарлар жамияти” номини олган замонавий ижтимоий-гуманитар билимларнинг фанлараро, соҳалараро парадигмасининг асосий ғояси шундан иборат эдики, илгари тараққиётнинг асосий кафолати ва ҳаракатлантирувчи кучи ҳисобланган илм-фан ва техника янги хавф-хатарлар, ноаниқликни келтириб чиқарди. Парадокс шундан иборатки, илм-фан ва технология хатарларнинг олдини олиш ва хавфни камайтириш усуллари излаши, хавфсизлик, валидлик, прогностик таҳлил, аниқликни таъминлашнинг илмий асосланган стратегиясини таклиф этиши лозим⁵⁹.

⁵⁷ Назаретян А. П. Нелинейное будущее: сингулярность XXI века как элемент мегаистории. / Век глобализации. 2015 г. №6. с. 18–34. – 24 б.

⁵⁸ Назаретян, Акоп. Нелинейное будущее. Мегаистория, синергетика, культурная антропология и психология в глобальном прогнозировании. 4-е изд. М.: Аргамак—Медиа, 2017.

⁵⁹ Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / Пер. с нем. В. Седельника и Н. Федоровой. – М.: Прогресс-Традиция, 2000. – 384 с.

Шахс, жамият, давлат ва умуман тамаддун ҳаётида юз бераётган глобал ўзгаришлар ўта жиддий ҳамда бу ижтимоий тафаккурнинг ҳамда формациянинг ўзгариши ҳақида гапиришга асос бўлади.

Ҳозирги вақтда кенгайтирилган воқелик, виртуаллик, гиперматн, глобаллик, ижодкорлик, симулякр (Бодрийар) каби хусусиятлар билан тавсифланадиган жамиятнинг постиндустриал форматига ўтиши замонавий мулоқотдаги ўзгаришларнинг йўналишини белгилаб, шахслараро оммавий ижтимоий мулоқотнинг аввалги табиатини ва имманент хусусиятларини ўзгартирмоқда. Глобал ижтимоий жараёнларнинг суръати шахсни ижтимоийлашувига хизмат қиладиган таълим тизимида трансформацион жараёнларни юзага чиқармоқда. Юқорида санаб ўтилган дунёнинг глобал семантик манзараси билан боғлиқ равишда таълим-тарбия тизими олдида **рақамли реаллик, авлодлар ихтилофи, универсал фаолиятдан метапредмет компетенцияларга ўтиш зарурияти** каби бир қатор муаммоларнинг пайдо бўлганини қайд этиш мумкин. Ижтимоий воқелик илм-фан ҳамда таълим тизими олдида хавфларни таҳлил қилиш, хатарларни тахмин қилиш, олдини олиш, мавҳумлик ва ноаниқликни камайтириш, шахсни ўзгаришларга тайёрлаш каби янги вазифаларни қўйди. Замонавий олий таълим муассасалари ўқитиш, илмий тадқиқот ва жамият билан ўзаро алоқаларни (худудий, технологик, ижтимоий-маданий) амалга оширадиган кўп ўлчамли макон сифатида институционал тузилмаларини ўзгартиришини, стратегик қарорлар қабул қилиш, мобилликни таъминлашда самарали ёндашувларни ишлаб чиқишни талаб қилади. Шу билан бирга билимларнинг эскириши билан кечадиган мазкур феномен янги билимларни ўрганишга бўлган эҳтиёжни келтириб чиқаради.

Тобора йўқолиб кетиши кутилаётган касблар (*кутубхоначи, кассир, хайдовчи, юрист, радист, штурман, бухгалтер, нотариус, провизор, терапевт, журналист, риэлтор, логист, диспетчер*) ҳамда янги шаклланаётган касблар (*Product Owner, биоэтик, экоаналитик, контент-менежер, IT-шифокор, виртуал архитектор, онлайн-PR, таргетолог, блогер, инфлюенсер, космогеолог, техномедиатор, дрон-оператор, нейроинтерфейс-*

лойиҳачи, *UX/UI Designer, Data Scientist, 3D Engineer, биоинформатик, нейролингвист, биофармаколог, нейрopsихолог, генетик консультант*) трансформацияси билан кечадиган бундай шароитда шахснинг ўзгаришларга очиклик, янги парадигмани қабул қилиш, **self-motivation** (ўз-ўзини мотивациялаш), полимотивация, танқидий тафаккур, масъулият, толерантлик, ноаниқликка чидамлилиқ, **risk-management** (хатарларни бошқариш, таваккал қилишга тайёрлик, кутилмаган натижа эҳтимолини камайитиришга ва мумкин бўлган йўқотишларни минималлаштиришга қаратилган қарорларни қабул қилиш ва амалга ошириш жараёни) каби кўникмаларини ривожлантириш муҳим аҳамиятга эга.

Инсониятнинг энг янги тарихидаги макроэволюцион жараёнларни тадқиқ этган америкалик футуролог, дастурчи, ихтирочи **Рэймонд Курцвейл** (Raymond Kurzweil)нинг сунъий интеллектга асосланган феноменал илмий-техникавий тараққиётнинг ўзига хос шакли – “технологик сингулярлик” назарияси қанчалик реал ва аниқлигини айтиш мураккаб, аммо рақамли технологиялар ҳамда постмодерннинг бекиёс ривожланиб бораётгани ва инсоният бугун ақл бовар қилмайдиган мислсиз тараққиётни бошидан кечираётгани аниқ: *“Катта ўзгаришлар келади. Бизнинг онгимиз томонидан яратилган технологиялар муқаррар тарзда дунёни ўзгартиради. Ўтмишдаги энг жасур подшоҳлар психоделик тушларида ҳам тасаввур қила олмаганлар. Бугун ҳамон бу бизга, бизнинг ҳаракатларимизга ва қарорларимизга боғлиқ”*⁶⁰. Инглиз математиги, адиби **Льюис Кэрроллнинг** машҳур романида Алисанинг “Бизда иложи борица тезроқ югурганингизда, ўзингизни бошқа жойда топасиз”, деган фикрига жавоби қироличанинг “Қандай секин мамлакат! Бизда эса худди шу жойда қолиш учун тезроқ югуриш керак! Агар бошқа жойга боришни истасангиз, унда камида икки баравар тезроқ югуришингиз зарур!” деган сўзлари ХХІ - ўзгаришлар, технологиялар асрининг концептуал моҳиятини ўзида акс эттиради⁶¹.

ХХІ аср таълими гуманистик идеаллар анъаналарини давом эттирган ҳолда ахборот даврининг воқелигига (рақамли иқтисодиёт, тўртинчи саноат инқилоби, knowledge society, semantic web technologies (семантик виртуал тармоқлар), network community, marketplace, cryptocurrency, blockchain technology, indigo-болалар, green value (эко-тафаккур), 3D-технологиялар, энвайронментализм,

⁶⁰ Ray Kurzweil. The Singularity Is Near. 2006. М.: Penguin Books. - 672 с.

⁶¹ <https://www.livelib.ru/quote/3805-alisa-v-zazerkale-through-the-lookingglass-and-what-alice-found-there-lyuis-k>.

сунъий интеллект, инсон геномининг ўзгариши, нанотехнологиялар, дигиталлаштириш) мос ҳолатда релевант назарий концепция, инновацион ёндашувлар, методологияларни талаб қилади. Замонавий постиндустриал билимлар жамиятида интеллектуал капитал жамиятнинг моҳияти ва ички тузилишининг асосига айланади ва унинг стратегик ривожланиш тенденцияларини белгилайди.

Когнитив ва ижодий жараёнларда рационаллик илмий-техникавий ривожланиш ва инновациялар даврида скептик хусусиятга эга. “Қанчалик кўп билсангиз, шунча кўп нарсани билмаслигингизни англайсиз” деган машҳур фалсафий тамойил (билимнинг кўпайиши “номаълумлик” билан тўқнашув чегараларининг кенгайишига олиб келади) ўрнига “ҳамма нарса ҳамма нарса билан боғлиқ” тамойили устуворлик касб этмоқда. Глобал иқтисодиёт шароитида таълим мақсадларини амалга оширишда кўп ўлчамли тафаккур (ночизиқли-экспоненциал, ижодий, креатив, танқидий, экологик, рационал, иррационал, мантикий, лингвокреатив), маданиятлараро мулоқотни ривожлантиришга имкон берувчи дискурс (трансдисциплинарлик, метадисциплинарлик, мультидисциплинарлик), соҳалар конвергенцияси долзарблик касб этмоқда.

Аслида, фикримизча, “билимлар иқтисодиёти”ни “билим ва компетенциялар иқтисодиёти” деб аташ мақсадга мувофиқ, негаки технологик этос ҳамда технологик императив шароитида ОТМ битирувчиси, таълим олувчи, мутахассислардан турли хил назарий-амалий билим ҳамда универсал ва касбий компетенциялар талаб қилинади. Шунингдек, техноген тамаддун ва глобал коммуникациялар контекстида юқори технологияларни яратувчи мутахассислар, нафақат, соҳага оид назарий билимлар, балки фаол коммуникация, маданиятлараро мулоқот кўникмалари, технологик инновациялардан фойдаланишнинг ахлоқий аспектларини, барқарор ривожланувчи барқарор жамият (Resilient Society, Sustainable Society) тамойилларини англаши зарур. Глобал жараёнлар шахсни ижтимоийлашувига хизмат қиладиган **таълим тизимида** трансформацион жараёнларни юзага чиқармоқда. Ўзгарувчанлик, беқарорлик, ноаниқлик, мураккаблик динамикаси каби кўплаб омиллар қарор қабул қилиш ва режалаштириш жараёнини сезиларли даражада мураккаблаштиради. Мазкур контекстда шахс ўз ўрнини топиш учун шахсий ва профессионал соҳаларга оид қандай билим ва кўникмаларни ривожлантириш зарурлигини англаш лозим. Соҳа

экспертлари инсон руҳияти кескин ўзгаришларга тайёр эмаслигини, нрезистентлигини⁶² уқтиради.

Иқтисодий тараққиёт, интеллектуал капитални шакллантириш шахс ва жамиятдан экспоненциал тарзда кўпайиб боровчи билим ва компетенцияларни талаб қилади, бу аввало, аҳолининг тобора кенг қатламларини қамраб олган таълим тизимини шакллантириш, шахснинг ҳаёт давомида таълим олиши (lifelong learning) учун шароит яратиш билан боғлиқ. Гарвард бизнес мактаби профессори **Билл Джордж (Bill George)** янги авлоднинг самарали ҳаёти ва фаолияти учун VUCA 2.0 моделини яратиш лозимлигини таъкидлайди: vision (олдиндан кўра билиш), understanding (англаш, мослашувчанлик, soft skills), clarity (аниқлик, приоритетларни аниқлаш), agility (тезлик, тез қарорларни қабул қилиш). Атрофда содир бўлаётган воқеаларни англаш, таҳлил қилиш, мослашиш, ўз - ўзини ривожлантириш, барқарорлик иллюзиясидан воз кечиш, ўзгаришларни тан олиш ва қабул қилиш, янги кўникмаларни ривожлантириш VUCA-дунё матрицасида яшаш ва фаолият олиб боришнинг асосий омилларидир.

Хусусан, **Walmart, Apple, Amazon, Google, Microsoft, Paypal, Meta, Virgin Group, Epic Games** каби гигант компаниялар ва конгломератлар кескин трансформация шароитида қаттиқ иерархияга асосланган анъанавий ёндашувдан кўра корпоратив маданиятни турли даражада ходимларнинг самарали коллаборацияси, узоқ муддатли стратегияни ишлаб чиқиш, нетворкинг, тезкор муаммоларни ҳал қилиш, тимбилдинг, истеъмолчининг ўзгарувчан эҳтиёжларини қондириш учун маҳсулотни доимий равишда такомиллаштириш, стратегик менежмент, самарали тайм-менежментга риоя қиладилар. Ўзгаришларга сенситивликни ошириш, янги имкониятларни аниқлаш учун раҳбарнинг ўз компетенциялари чегараларидан чиқиб кета олиш, вазиятларга мослашувчанлик, юмшоқ кўникмалар, хусусан, самарали мулоқот қилиш, тез қарор қабул қилиш ва ижро этиш, эмпатия (ҳамдардлик) муҳим рол ўйнайди. Ходимлар, ўз навбатида, ўзгаришларга мослашиши ва янги кўникмаларга эга бўлиши керак. Катталар учун меҳнат бозоридаги ўзгаришларга ва технологик янгиликларга мослашиш қийинроқ, шунинг учун умрбод ўқитиш алоҳида аҳамиятга эга.

Постиндустриал билимлар жамияти, 4 – саноат инқилоби, VUCA-дунё контекстида ишлаб чиқариш, корхона ва компанияларда,

⁶² Резистентлик (лот. *resistentia* — қаршилик кўрсатиш) — организмнинг турли ташқи таъсир ва омилларга қаршилик кўрсатиш хусусияти.

корпоратив ташкилотларда фаолият олиб бориш, турбулентлик, рақобат ва инқирозлар каби таҳдидларга жавоб бериш учун қуйидаги **VUCA-маданият моделини суриш мумкин:**

- стратегик менежмент;
- инновацион тафаккур;
- риск-менежмент (таваккал қилишни бошқариш);
- ўзгаришларга очиқлик;
- корпоратив таълим;
- университет 4.0.;
- тез қарор қабул қилиш;
- самарали мулоқот;
- коллаборация;
- нетворкинг.

VUCA-дунёда яшаш ва самарали фаолият олиб бориш, ҳаёт шиддати, динамикаси, суръатига мос бўлиш учун шахсда ўзгаришларни бошқариш; низоларни бошқариш; эмоционал интеллект; танқидий тафаккур; soft skills; ахборотни излаш, қайта ишлаш, яратиш, етказиш, узатиш, амалда қўллаш кўникмалари; lifelong learning, кросс-маданий сенситивлик; гендер сенситивлик; мослашувчанлик; креативлик; эмпатия; коммуникатив кўникмалар; билимлар генерацияси, ўз компетенциялари доирасидан чиқиш каби VUCA-кўникмаларни ривожлантириш мақсадга мувофиқлиги англашилади. VUCA-дунё муҳитида хаотик жараёнлар, инқирозли вазиятлардан тезроқ чиқиш учун қайси стратегик йўналишларга эътибор қаратиш кераклигини аниқлаш керак. Кўриниб турибдики, юмшоқ кўникмалар VUCA-дунёда муҳим роль ўйнайди. Масалан, LinkedIn томонидан ўтказилган сўровларда респондентларнинг 92%и юмшоқ кўникмаларнинг (soft skills) муҳимлигини эътироф этган.

Анъанавий таълим билимларнинг мунтазам эскириши ва амалий кўникмаларнинг ривожланмаганлиги боис битирувчига муваффақиятли ва самарали касбий фаолият олиб бориш учун кафолат бермайди. “Билимга асосланган жамият” ни шакллантириш истиқболлари ҳақида фикр юритганда, доимий равишда ошиб бораётган “хавфлар” ни (Manufactured Risks) ҳам ёдда тутиш зарур⁶³. Дунёнинг янги талаблари анъанавий таълим моделининг билим беришга йўналтирилган парадигмасидан компетенциявий таълим контекстида **Lifelong learning** - “ҳаёт давомида таълим” парадигмасига ўтишни тақозо этади. LLL барча ёшдаги инсонлар

⁶³ Гидденс А. Хавф ва масъулият // Замонавий қонун рев. - Оксфорд, 1999. - Вол. 62, № 1. - С. 4.

учун самарали, хусусан, янги авлод ўзгаришларга катта авлоддан кўра кўпроқ очиқликни ва тайёрликни намоён этишини эътироф этиш лозим. Меҳнат бозоридаги ўзгаришларга мослашиш, технологияларни ўзлаштириш, янги кўникмаларга эга бўлиш учун LLLнинг формал, норасий ва информал шакллари (таълим муассасалари, стажировка, тренинг, академик мобиллик, корпоратив таълим, тимбилдинг, онлайн-курслар) самарали фойдаланиш зарур. Ҳаёт давомида таълим марказларини ташкил этиш, халқаро ҳамкорлик, ўқитувчиларнинг касбий малакасини ошириш, технологияларни ўзлаштиришга эътибор қаратиш лозим. **McKinsey** тадқиқотларига кўра 2030 йилга бориб технологияларнинг мислсиз таракқиёти туфайли дунёдаги ишчи кучининг қарийб 15%и ўз иш ўринларини йўқотиши эҳтимоли бор. **Сколково** стратегик ташаббуслар агентлиги томонидан ўтказилган тадқиқотлар натижасига кўра, кейинги 20-30 йилда 60 та касб тури (менежер, логист, администратор, юрист, хайдовчи, диспетчер, оператор, иқтисодчи, кассир ва ҳ.) йўқолиш арафасида турибди. Замонавий шахс ҳаёти давомида ўртача 5-7 турдаги фаолиятни ўзгартиради, бир соҳадан бошқасига ўтади, ўзи учун мутлақо янги касбларни ва кўникмаларни эгаллайди. Бу уларга VUCA-дунёда мослашишга, самарали фаолият олиб боришга имкон беради. Хусусан, яқин-яқингача блокчейн-технологиялар ҳақида иқтисод, банк-молия соҳасидаги олий таълим муассасаларининг талабалари ҳам билмаган, негаки амалдаги ўқув дастурларида бу мавзу акс этмаган.

Таълимнинг шахс ва жамиятни ривожлантиришдаги муҳим ролини эътироф этиб, уни дунёдаги глобал муаммолар, инсоният ривожланишининг тамаддун учун самарали шакллари йўрнатишнинг асосий воситаларидан эканини таъкидлаб ўтиш зарур. XXI асрда юз бераётган ижтимоий жараёнлар, бартараф этиш зарур бўлган глобал ва локал зиддиятлар (анъаналар ва замонавийлик, билимларнинг чексиз кенгайиши ва уларни ўзлаштириш учун чекланган ижтимоий имкониятлар, маънавий ва моддий зиддиятлар, маданий тизимларнинг хилма-хиллиги) шароитида ҳамкорлик ва демократик идеалларни қайта яратиш умумбашарий муаммо бўлиб қолмоқда.

Бундай шароитда ҳаёт давомида таълим XXI аср муаммоларини ҳал қилишнинг асосий омилларидан бири ҳисобланади. Таълим ўзгарувчан дунё шароитида барқарор ривожланиш, таҳдидларга тайёрлик, локал ва глобал манфаатлар, ижтимоий ҳамкорлик ва

кооперация, фуқароларнинг ижтимоий ҳаётда фаол иштироки, билимга асосланган жамиятда таълим, инсон ресурсларини ривожлантириш, меҳнатни ташкил этишнинг янгича шароитлари, шахснинг ижодий ва касбий салоҳиятини намоён этиш, гендер тенглиги, биргаликда яшашни ўрганиш, инсоният тараққиёти йўлида самарали ҳамкорлик каби муаммоларни ҳал этиши зарур. Шу сабабларга кўра ҳаёт давомида таълим концепцияси ўзининг вақт ва маконда эгилувчанлиги, хилма-хиллиги ва қулайлиги билан шахснинг билим ва кўникмаларининг доимий ривожланиши, жамиятдаги ижтимоий ролини бажаришга имкон беради. Европа Комиссиясининг собиқ Президенти, сиёсат арбоби **Жак Люсьен Жан Делор** (фр. Jacques Lucien Jean Delors) бошчилигидаги XXI аср учун Халқаро таълим бўйича комиссиянинг **“Learning: the Treasure Within”** (таълим: яширин хазина) номли ҳисоботида XXI аср таълими тўртта базавий тамойиллар – *биргаликда яшашни ўрганиш, билишни ўрганиш, бажаришни ўрганиш ва ўрганишга* асосланиши лозимлиги таъкидланади.

Ахборот ва билимлар жамияти дискурсида ўқув жараёнида ҳар ким маълумотдан фойдаланиш, уни тўплаш, танлаш, тартибга солиш, бошқариш ва ундан фойдаланиш имкониятига эга бўлиши керак. Таълимнинг диверсификациясини амалга ошириб, жамият ва иқтисодиётнинг имманент эҳтиёжларига мос келадиган таълим контентини ишлаб чиқиш, меҳнат бозори ва иш ўринлари орасида мувофиқликни таъминлаш, интеллектуал салоҳиятни ошириш, метадисциплинаризм, хусусий компетенцияларни ривожлантириш, халқаро ҳамжамият, маҳаллий ижтимоий институтлар, таълим муассасалари, ота-оналар, педагоглар коллаборациясига асосланган конструктив ижтимоий муҳитни яратиш зарур.

Технологик тараққиёт контекстида умуминсоний тамаддуннинг ҳаётийлиги, ижтимоий тизимларнинг ташқи ва ички барқарорлиги (External Sustainability, Internal Sustainability), ижтимоий институтларнинг (таълим, маданият, оила) яшовчанлиги, жамият ва шахс фаолиятига оид паттернлар (мулоқот акти, ҳатти-ҳаракат, маданий регулятор) ҳамда барча шаклдаги таълим дастурларининг самарадорлигини таъминлашда ахборот ва билимлар жамиятининг ушбу концептуал хусусиятларидан келиб чиқиш зарур.

1.3. АХБОРОТ ВА БИЛИМЛАР ЖАМИЯТИ КОНТЕКСТИДА ТАЪЛИМНИНГ МУҲИМ ИМПЕРАТИВЛАРИ

**Цивилизациянинг буюк вазифаси
инсонни фикрлашга ўргатишдан иборат.
Томас Эдисон**

**Барча манфаатлар ичида энг гўзали
яхши тарбия олган инсондир.
Эпиктет**

**Ишонч, ҳамжихатлик ва масъулият –
мана шу уч устун – ҳаётимизнинг кўринмас асоси.
Энди улар барбод бўлиши мумкин.
Лекин биз уларга етарлича эътибор бермаяпмиз.
Зигмунт Бауман**

Таълим тизими эволюцион-кумулятив моҳиятга эга бўлиб, инсоният мавжудлигининг ибтидосида авлодларнинг анъанавий тажрибаси ҳамда минг йиллар давомида тўпланган билим ва кашфиётлардан амалий фойдаланиш мақсадида маълумотни тизимлаштириш ва сақлашга эҳтиёж сифатида пайдо бўлди. Таълим ижтимоий институт сифатида ҳозирги кунгача инсониятнинг когнитив тафаккури ва амалий тажрибаси воситасида барча замонларда тўпланган билимларни умумлаштириш билан машғул бўлган ҳамда олам (макрокосм ва микрокосм) яралиши, инсоннинг моҳияти, идеал жамиятни барпо этишга оид фундаментал саволларга жавоб топишга интилан. Таълим узлуксиз жараён бўлиб, унинг асосида нафақат тўпланган билимларни ўрганиш, балки тафаккурни кенгайтириш вазифаси ҳам ётади. Жамият ҳаётининг ўзгариб бориши таълим-тарбияни ҳаракатлантирувчи кучдир, муваффақиятли таълимнинг энг муҳим белгиси эса жамият ва инсоният тараққиёти талабларига жавоб бера олишдир.

Тадқиқотчи замонавий жамиятнинг концептуал хусусиятларига коррелят тарзда таълимнинг дефиницияларини таҳлил қилишда ижтимоий конструктивизмнинг методологик асосларига таянади. Унинг тамойиллари америкалик социолог, Бостон университети (АҚШ) социология профессори **Питер Бергер** (Peter Berger) ҳамда немис социологи, Констанц университети (Германия) социология профессори, феноменологик билимлар социологияси назарияси апологетларидан бири **Томас Лакман** (Thomas Luckmann) томонидан социологик билимларга оид манбаларда баён этилган: *“Билимлар социологияси воқеликни ижтимоий қурилишини таҳлил қилиш билан шуғулланади. Бизнинг фикримизча, билимлар социологияси жамиятда билимлар сирасига кирадиган ҳамма нарсани ўрганиши керак. Инсониятнинг барча “билимлари” ижтимоий вазиятларда ривожланади, узатилади ва сақланиб қолади, шунинг учун билим социологияси билимларнинг юзага келиши билан боғлиқ ҳар қандай қандай жараёнларни тушунишга ҳаракат қилиши керак”*⁶⁴. П. Бергер ва Т. Лакманнинг фикрича, билимлар социологияси тадқиқотчилар томонидан етарлича ўрганилмаган соҳа ҳисобланади. Шахс атроф-муҳит билан доимий ижтимоий муносабатда бўлади, тамаддун тараққиёти ҳам инсонлар томонидан шакллантирилган ижтимоий муҳитда содир бўлади. Мазкур вазият “институционал фаолият” таркибига кировчи “билим” тушунчасининг ижтимоий детерминантлигини, “ижтимоий жиҳатдан белгиланишини” кўрсатади.

Постмодернистик ахборот жамиятига хос бўлган ишлаб чиқаришнинг кескин ўсиши, глобаллашув, экспоненциал ривожланиш, юқори суръатларда ахборот алмашинуви, интеллектуал технологиялар, ахлоқий қадриятларни қайта кўриб чиқишга интилиш, сиёсий ва экологик хатарлар, маънавий таҳдидлар — учинчи мингйилликнинг ушбу концептуал воқелиги жамият ҳамда таълим олдига янги илмий-назарий вазифаларни қўйди, хусусан, таълим-тарбия методологиясини қайта кўриб чиқишни, таълим парадигмасини ўзгартиришни, барқарор ривожланиш тамойилларига релевант эстетик дунёқарашни шакллантиришни тақозо этди.

Тараққиётнинг ҳозирги даврида инсониятнинг когнитив эгрегорида технократик ёндашув приоритет аҳамият касб этмоқда. Урбанизация, табиатга антропоморф таъсирлар оқибатида Ерда йирик

⁶⁴ Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. / Пер. Е. Д. Руткевич. — М.: Медиум, 1995. — 323 с.

сиёсий, иқтисодий, экологик муаммолар юзага чиқди. Шу билан бирга маънавий хатарлар - альтруизм, гуманизм, толерантлик, ижтимоий интеллектнинг дивергенцияси тилга олинмоқда. XXI аср технологиялари инсон онгини тубдан ўзгартиришга муваффақ бўлди. Рақамлаштириш ижтимоий реалликнинг универсал демиурги сифатида тавсифланиб, *технологик сингулярлик, рақамли иқтисод, тўртинчи саноат инқилоби, knowledge society, semantic web technologies, network society (тармоқ жамияти), онлайн-жамият, криптовалюта, блокчейн технологиялар, зумерлар, индиго-болалар, виртуал тафаккур, smart home, green values (эко-тафаккур), FinTech, NFT, E-commerce, hackathon, бизнес-акселератор, энвайронментализм, инфлюенсер, CEO, сунъий интеллект* каби тренд ва тушунчалар пайдо бўлмоқда.

Британиялик социолог, Лидс университети (University of Leeds) профессори, социология соҳасида Амальфи мукофоти соҳиби **Зигмунт Бауман** (Zygmunt Bauman) “Индивидуаллашган жамият” асарида техноген тамаддун

дискурсида шахс ижтимоийлигини йўқотганлиги, инсонлар ўртасидаги анъанавий алоқалар унутилиб кетаётгани ҳақида муайян скептицизм билан ёзади⁶⁵.

Жамият тафаккуридаги ва ижтимоий ҳаётдаги ушбу тенденцияларнинг барчаси таълим-тарбияда устувор этиб гуманистик ғояларни ҳимоя этиш, эзгулик, инсонпарварликка таяниб яшаш, ижтимоий интеллект, экологик маданият, ижтимоий компетенцияларни ривожлантириш, ўз ҳатти-ҳаракати ва қарорлари учун жавобгарлик ҳиссини шакллантириш вазифасини қўйди. Шу муносабат билан В. Вернадский, В. Бехтерев, А. Маслоу, К. Робинсон, З. Бауман, Н. Хомский каби назариётчиларнинг умумпланетар аҳамиятга молик муаммоларга эътибор, барқарор ривожланиш, антропоцентризм, инсон экологияси, мутахассисларнинг ўз профессионал фаолияти учун ахлоқий жавобгарлик ҳиссини кучайтириш ҳақидаги гуманистик қарашлари долзарб жаранглайди.

⁶⁵ Бауман З. Индивидуализированное общество / Пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева; Центр исследований постиндустриального общества, журнал «Свободная мысль». — М.: Логос, 2002.

XXI асрнинг глобал ижтимоий хусусиятларига жавоб бера олиши учун таълимнинг концептуал манзараси қандай бўлиши керак? Жамият ривожининг ҳозирги босқичида - техноген тараққиёт, экспоненциализм контекстида ижодий, креатив фикрлайдиган, фан ва ишлаб чиқаришда янги ҳамда ностандарт усулларни топа оладиган, ташаббус кўрсатадиган мутахассисларга эҳтиёж тобора ортмоқда. Муаммонинг ечими илмий ва ижодий тафаккурини шакллантириш, ижтимоий компетенцияларни муттасил ривожлантириш, узлуксиз таълим олиш масаласига бориб тақалади. «**Lifelong learning**», яъни “ҳаёт давомида таълим” концепциясининг пайдо бўлгани бежиз эмас. Тадқиқотчилар замонавий тараққиёт суръатини экспоненциаллик билан боғлайдилар. “Инсоният геометрик прогрессия билан ифодаланган кўпайиш билан таққосланадиган тезлик билан бутун сайёрани қамраб олиб, мисли кўрилмаган янги геологик куч сифатида бошқа тирик организмлардан узоқлашди. Бизнинг кўзимиз олдида биосфера кескин ўзгариб бормоқда. Ва бу тарзда намоён бўладиган жараёнлар одамнинг иродасига боғлиқ бўлган тасодифий ҳодиса эмас, балки ўз-ўзидан пайдо бўлган табиий жараён, унинг илдизи чуқур бўлганлиги, давомийлиги юз миллионлаб йилларда ҳисоблаб чиқилган эволюция жараёни билан ўлчаниши шубҳасиздир”⁶⁶. Экспертлар илмий тафаккурнинг гуманистик дискурси, атроф-муҳитдан фойдаланишда (биосфера, ноосфера) илмий фикрнинг мисли кўрилмаган гуллаб-яшнаши билан бир қаторда, табиатга нисбатан антигуманистик ёндашув натижасида тамаддун инқироzi, инсониятнинг ўз-ўзини йўқ қилиши эҳтимоли, ноосферани яратадиган геологик куч сифатида намоён қиладиган илмий тафаккурнинг геологик жараёнларга зид келадиган натижаларга олиб келиши мумкинлиги муаммоларига эътиборни қаратадилар.

Мос равишда таълим тизими олдида глобаллашаётган дунёнинг муҳим ижтимоий-иқтисодий муаммоларини ҳал қилиш, жамият ва шахснинг ахлоқий, этник, диний, гендер ва ижтимоий масалаларни англашга эришиш, мазкур тадқиқотнинг олдинги параграфларида таҳлил қилинган ахборот ва билимлар жамияти дефинициялари дискурсида барча ижтимоий муносабатлар ва институтлар трансформацияси шароитида фаолият олиб бориш вазифалари мавжуд.

Айнан таълим инсонларни демократик жамиятда яшаш кўникмалари, сиёсий-ҳуқуқий билимлар билан қуроллантирмоғи,

⁶⁶ В.И. Вернадский. Научная мысль как планетное явление. Отв. ред. А.Л. Яншин. Москва. Наука, 1991. – 7 стр.

фаол фуқаролик позициясини шакллантирмоғи, ҳаётда ўз ўрнини топишга кўмаклашмоғи, дунёвий онг, миллий ва умуминсоний қадриятларга толерант муносабат, инсон ҳуқуқларига ҳурмат туйғуларини шакллантириши лозим. Шу боис таълимнинг демократлашуви муҳим аҳамият касб этади. Замонавий таълим жараёни (мактабгача таълим, умумий ўрта таълим, олий таълим, корпоратив таълим, малака ошириш, катталар таълими), барча босқичдаги ўқув дастурларининг мазмуни глобаллашган дунё дефинициялари, давлатнинг инновацион ўзгаришлари, жамиятнинг ижтимоий-иқтисодий хусусиятларига детерминант бўлиши зарур. Илм-фан ва ишлаб чиқаришнинг коллаборацияси катта аҳамиятга эга. Бугунги кунда мавжуд барча таълим дастурларини ушбу концептуал ғоя ва тамойиллар асосида қайта кўриб чиқишга эҳтиёж бор.

Хусусан, замонавий дарсликлар контентида учинчи мингйилликнинг концептуал ижтимоий-маданий воқелиги: глобаллашув, ахборотлашув, экспоненциал ривожланиш, маънавий таҳдидлардан келиб чиқиб қуйидаги мезонлар акс этиши лозим:

- Lifelong learning, ҳаёт давомида таълим олиш концепцияси;
- шахсга йўналтирилган ёндашув, феноменга йўналтирилган ёндашув, шахснинг индивидуал қобилиятларини ривожлантириш;
- маънавий-ахлоқий камолот;
- компетенциявий ёндашув, ижтимоийлашув, ҳаётий компетенцияларни шакллантириш;
- интерфаол ахборот-таълим муҳити, лойиҳалаш ва кейс-технологиялар;
- Web 3.0 технологиялар, ахборот билан ишлаш кўникмалари;
- Sustainable development (барқарор ривожланиш), эко-тафаккур;
- Global citizenship (глобал тафаккур), демократик тафаккур, ҳуқуқий онг, умумпланетар муаммоларга дахлдорлик ҳисси.

Давлат ва жамият тараққиётининг барқарорлигини таъминлайдиган инновацион ривожланиш моделига мос прагматик йўналтирилган таълим контентини яратиш муҳим аҳамиятга эга. Инновацион иқтисодиётнинг асосий хусусияти шундаки, у ҳар доим ва ҳамма жойда шахсдан компетенциялар, ижодий энергия ва ишбилармонликни талаб этади. Нафақат муайян инфратузилма ва молиявий ресурсларнинг мавжудлиги, балки билимлар ҳамда инсон

капиталининг сифати инновацион иқтисодиётни барпо этишдаги муваффақиятини белгилайди. Инновацион иқтисодиёт давлат, бизнес, илмий ташкилотлар ва ўқув муассасалари, илмий ғоялар, интеллектуал мулк, молиявий ресурсларнинг мураккаб циклини ўз ичига олади. Шу билан бирга, максимал самарадорликка фақат инновацион технологиялар асосида ишлаб чиқаришга асосланган корхоналар, компанияларнинг пайдо бўлиши ва ривожланиши учун зарур бўлган барча манбалар мавжуд бўлган ва ўзини ўзи ташкил этадиган инновацион экотизим пайдо бўлганда эришилади. Бундай экотизимнинг асосий омили инсон капиталидир. Шунинг учун **“Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси”**да мамлакатимизнинг инновацион ривожланиш стратегиясига фан, таълим, технология ва инновациялар соҳасидаги инсон ресурсларини ривожлантириш киради⁶⁷. Мазкур стратегияда жаҳон иқтисодиётининг глобаллашуви ва унинг янги технологик ривожланишга ўтиш жараёни дунё товар ва молия бозорларида, рақамли технологияларни жорий этиш соҳасида ва аҳолининг ижтимоий-иқтисодий, ўсиб бораётган муаммоларини ҳал қилиш усулларида тобора рақобатнинг тобора кучайишига олиб келаётгани, ушбу масалаларнинг асосий ечими илм-фан ва инновациялар соҳасида етакчи мамлакатлар қаторидан ўрин олиш, тўртинчи саноат инқилоби даврида халқаро рақобатбардошликка эришиш, тўпланган институционал муаммоларнинг янги ечимларини излаб топиш, шунингдек глобаллашув туфайли юзага келаётган баҳсли масалаларни ҳал қилишдан иборат бўлиши, хусусан, соҳада илмий кадрлар тайёрлаш, илмий изланишларнинг илғор даражасини таъминлашга қодир малакали кадрлар билан таъминланган янги илмий-тадқиқот инфратузилмани шакллантириб бориш масалалари эътироф этилади. Инновацион иқтисодиётнинг асосида малакали, юқори даражада ташаббускор, жамоада ишлашга ва узлуксиз тайёргарликка эга “инновацион одам” туради. Бироқ, инновацион инсон жамиятнинг қўллаб-қувватлашига муҳтож. Бу ерда гап “ижтимоий лифтлар”нинг, таълим олишни рағбатлантириш ва қўллаб-қувватлаш тизимининг мавжудлиги ҳақида борапти.

Албатта, инновацион инсонни шакллантиришда энг катта ҳисса ўзгарувчан экспоненталар асосида ривожланаётган дунё талабларига жавоб берадиган таълим тизимининг ҳиссаси ҳисобланади. Таълим

⁶⁷ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 29 октябрдаги “Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-6097-сон фармони. <https://lex.uz/docs/5073447>.

тизими шахсда инновацион фаолият учун зарур бўлган кўникма ва малакаларни шакллантириш ва ривожлантиришга йўналтирилиши керак. Умумий, касб-хунар таълими, олий таълим ва ундан кейинги таълим босқичлари тизимини модернизация қилишнинг таркибий қисми сифатида креатив, танқидий ва эко-тафаккур, soft skills (юмшоқ, мослашувчан кўникмалар) кабиларни доимий ривожлантириш ва такомиллаштиришга йўналтирилган замонавий ўқитиш усуллари ва технологияларидан фойдаланишга ўтиш заруриятини қайд этиш лозим. Замонавий таълимга оид социологик тадқиқотларда билимлар жамияти концепциясининг кўп координатали таҳлилини четга суриб, таълим ва педагог компетентлиги, профессиограммада кенгайиб бораётган ижтимоий талабларнинг (**андрагог, коуч, тьютор, фасилитатор**) ортишини пайқамаслик мумкин эмас. Замонавий шароитларда таълим изчил экотизимга айланиши мақсадга мувофиқлиги англашилади, унда турли хил таълим элементлари ва рақамли технологиялар имкониятлари бир вақтда мавжуд бўлади. Бунга **онлайн курслар, тимбилдинг, форумлар, булутли технологиялар, кенгайтирилган реаллик асосидаги мобил иловалари, подкастлар, ўйинлар ва бошқа кўплаб таълим форматлари** кириши мумкин. Янги экотизим эволюцион тарзда пайдо бўлади, янги таълим парадигмаси мавжудни йўқ қилмайди, балки ундан “ўсиб” чиқади ва мавжуд институтларга янги роллар, нарративлар ва “экологик майдон” ни таклиф қилади.

Антик дунё, юнон фалсафасидан бошлаб, билим (**episteme**) ўзига хос концепт сифатида эътиқод ёки фикрдан фарқланиб келинади. Эътиқод ёки фикр субъектив ишончга асосланган бўлса, билим ҳақиқатнинг объектив мазмунига даъво қилади. Тушунтириш, эмпирик ўлчов ва асослилиқ билимларнинг валидлигининг зарур шартларидир. Билимлар эволюциясида **билимнинг полисемантикаси** назарий тамойилларга (агностик, гносеологик, когнитив, теологик, эмпирик, рационалистик, прагматик, иррационаллик, волюнтаристик, идеалистик, материалистик) мувофиқ белгиланади. Билимнинг педагогик қиёфаси шахс камолоти, ахлоқ ва маърифат масаласига бориб тақалади, бунда билимга нафақат шахс озодлиги, балки эътиқод асосидаги хурофотларни бартараф этиш, табиатнинг ривожланишини тадқиқ қилиш ва жамиятни бошқариш ва ривожлантириш воситаси вазифаси юкланган. Замонавий дискурсда билим (фан) ишлаб чиқариш билан бир қаторда, уни амалий қўллаш (инновациялар, технологиялар),

оммалаштириш ва таъсир қилиш (дидактика, педагогика) салоҳиятига алоҳида аҳамият берилади.

Шундай қилиб, жамиятнинг концептуал муаммоларнинг замонавий таълим маконининг манфаатлари соҳасига кириб келиши тасодифий эмас, балки глобал билимлар жамиятининг вужудга келиши билан бевосита боғлиқ бўлган чуқур ўзгаришларни кўрсатади. Янги билимларни эгаллашда таълим олишнинг тенглиги ва очиқлиги таълим майдонининг замонавий институционал тузилишига мос келади. Таълимнинг мотивацион томонига тўхталадиган бўлсак, шуни таъкидлаш керакки, билимлар жамиятида фан ва таълим ижтимоий макон конфигурациясининг умумий тенденциялари билан аниқ белгиланадиган кадриятлар тўпламига бўйсунди. Тадқиқот муаллифи соҳада мавжуд конструктив илмий ғояларга таяниб, таълим постмодернистик ахборот ва билимлар жамиятида ижтимоий институт сифатида ўз фаолиятида қуйидаги императивларга бўйсунди, деб тахмин қилади: *универсализм, бу фаннинг объектив табиатини таъминлашга қаратилган билимлар мажмуи; ўзгариб, ривожланиб бораётган дунёнинг глобал хусусиятларига релевант илмий-методик ва технологик базис; илмий натижаларни илмий жамоатчилик ва умуман жамиятнинг умумий мулки деб эълон қилган жамоавий эгрегор; танқидий тафаккур, метадисциплинаризм, соҳалар конвергенцияси.*

Янгиланаётган Ўзбекистонда билимлар жамиятини шакллантиришнинг асосий шарти нафақат хомашё (истеъмолчи) иқтисодиётидан воз кечиш, балки янги технологияларни узлуксиз ўзлаштиришга ва уларни мос равишда ўзгартиришга тайёрлиги билан ажралиб турадиган инновацион тафаккур турини шакллантиришдир. Шубҳасиз, дунёда ҳам, мамлакатимизда ҳам, юқори малакали кадрларга талаб барқарор ўсиб бормоқда. Натижада, инновацион ривожланиш нуқтаи назаридан энг кўп талаб қилинадиган ресурс – зарур малакали кадрлар тайёрлайдиган тизим сифатида фаолият кўрсатадиган миллий таълим тизимининг самарадорлигига тобора кўпроқ талаблар қўйилмоқда. Ишлаб чиқарувчи корхоналар ва компаниялар юқори технологияларга асосланган бизнесни қуришга ҳаракат қилганда, улар учун жиддий муаммо - бу бизнес жараёнларининг таркибий қисми сифатида янги маҳсулотлар ва технологияларни яратиш учун зарур бўлган тадқиқотлар ва ишланмаларга раҳбарлик қиладиган мутахассисларнинг етишмаслигидир. Бундай мутахассислар фундаментал илмий

тайёргарликка ҳамда кенг қамровли бошқарув билимлари ва амалий кўникмаларга, шунингдек, муайян компетенцияларга (ижтимоий интеллект, soft skills) эга бўлиши керак.

Глобал дунёнинг концептуал хусусиятларига релевант, ҳаёт давомида таълим парадигмасига таянган, рақамли иқтисодиёт ва билимга асосланган ахборот жамияти талабларига мувофиқ шахснинг муттасил ривожланиши, ижтимоийлашуви ва ўз-ўзини ривожлантиришга кўмаклашувчи, билим ва қобилиятларини рўёбга чиқарувчи, инновациялар ва технологияларни яратиш ҳамда улардан фойдаланишга имкон берадиган инновацион, креатив тафаккурни шакллантирувчи, таълим олишда тенг имкониятларни тақдим этувчи, барқарор ривожланиш дискурсида фуқароларнинг ижтимоий фаолиятнинг масъулиятли субъекти сифатида зарур бўлган билим ва кўникмаларини такомиллаштирувчи демократик очиқ таълим тизими ахборот ва билимлар жамиятининг базавий талаблари ва мейнстрим нарративларига жавоб бериши мумкин.

II БОБ

2.1. “ТАЪЛИМ ПАРАДИГМАСИ” КОНЦЕПЦИЯСИНИНГ ИЛМИЙ-НАЗАРИЙ АСОСЛАРИ

**Келгусида инсоният муаммоларини ҳал қилиш учун
ҳозирда янги таълим парадигмалари керак.
Global Education Futures**

**Ёшларга тўғри таълим бериш
Трояни забт этишдан муҳимроқдир.
Филипп Меланхтон**

Педагогика назариясидаги энг мураккаб ва ҳалигача етарлича тадқиқ этилмаган муаммо бу “таълим парадигмаси”, унинг моҳияти, таркибий тузилиши, базавий тамойиллари, концептуал таснифи ва умумий категорияларидир.

Ижтимоий ҳодисаларни тушунтириш яратишга бўлган интилиш ҳар қандай тизимлаштирилган билимлар соҳасига хосдир. Ибн Халдун⁶⁸, Томас Кун⁶⁹, Карл Поппер⁷⁰, Имре Лакатос⁷¹, Энтони Гидденс⁷², Юрген Хабермас⁷³, Пол Фейерабенд⁷⁴

каби назариётчилар тарихий динамиканинг ғоя ва концепцияларини инқилобий қайта кўриб чиқиш босқичлари мавжудлигини тахмин қиладилар.

⁶⁸ Ибн Халдун. Ал-Муқаддима. http://www.muslimphilosophy.com/ik/Muqaddimah/Table_of_Contents.htm. (мурожаат санаси: 29.10. 2022 й.)

⁶⁹ Кун, Т. Структура научных революций. М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. 365 с. С. 13.

⁷⁰ Popper, K. Normal Science and its Dangers // Criticism and the Growth of Knowledge. Cambr., 1970. P. 55–57.

⁷¹ Лакатос, И. Фальсификация и методология научно-исследовательских программ. - М.: Медиум, 1995. – 236.

⁷² Гидденс, Э. Ускользающий мир. Как глобализация меняет нашу жизнь. М.: Весь мир, 2004.

⁷³ Хабермас, Ю. Техника и наука как «идеология» /Пер. с нем. М.Л.Хорькова. М.: Праксис, 2007. – 208 с.

⁷⁴ Фейерабенд, Пол. Против метода. Очерк анархистской теории познания / Пер. с англ. А. Л. Никифорова. — М.: АСТ; Хранитель, 2007. — 413 с. ISBN 978-5-17-041128-3.

“Парадигма” тушунчаси фалсафа фанига немис позитивизми вакили **Густав фон Бергман** (нем. Gustav von Bergmann) томонидан методологик тадқиқотларнинг баъзи умумий тамойиллари ва стандартларини тавсифлаш мақсадида киритилган. Швейцариялик педагог, социолог, лингвист, семиотика асосчиларидан бири **Фердинанд де Соссюр** (фр. Ferdinand de Saussure) бу атамани тилшуносликда биринчи бўлиб ўхшашликка эга бўлган элементларнинг тизими сифатида муомалага киритган. Эндиликда мазкур дефиниция турли илм-фан соҳаларида қўлланилади (фалсафа, социология, маданиятшунослик, тарих, лингвистика, педагогика, андрагогика, сиёсатшунослик, психология ва б.). Хусусан, тилшуносликда парадигма кенг маънода тилнинг умумий хусусиятларга эга бўлган лексик, грамматик, морфологик бирликлари деб тушунилади.

“Парадигма” тушунчаси (юнон. “paradeigma” сўзидан олинган, модель, намуна, мисол) нисбатан яқинда педагогиканинг назарий-категориал аппаратида “педагогик парадигма”, “таълим парадигмаси” кўринишида киритилди. Педагогик парадигма назариясининг моҳиятини чуқурроқ англаш зарурияти дастлаб “парадигма” атамасини ретроспектив таҳлил қилишни тақозо этади. Илмий манбаларда “парадигма” тушунчасига қуйидагича таърифлар берилган:

Парадигма (юнон. *παράδειγμα* – андоза, намуна) – 1) Қадимги ва Ўрта асрлар фалсафасида маънавий-руҳий ва реал объектив олам ўртасидаги муносабатни тавсифловчи тушунча; 2) тадқиқот муаммоларини ҳал қилиш учун намуна сифатида қабул қилинган назария (ёки муаммоларни баён қилиш модели)⁷⁵.

Парадигма – 1) муайян ғоянинг асосини ташкил этувчи таянч ғоя; 2) муаммони тушунтиришда ва уни ҳал этилишида бошланғич позиция (тушунча, модель); 3) таққослаш ва асослаш учун олинган тарихий мисол⁷⁶.

Парадигма – 1) намуна ёки модель; 2) бирон бир ходисанинг, тизимнинг ижтимоий хусусиятлари тасвирланган тушунчалар тўплами; 3) сиёсий, маданий, маърифий ва бошқа фаолият асосидаги дастлабки базавий тамойиллар мажмуи⁷⁷.

Парадигма – (юнон. *paradeigma* - намуна) илмнинг муайян соҳасида шаклланган, муаммоларни тақдим этиш ва ҳал этиш

⁷⁵ Философский энциклопедический словарь. М. 1983. С. 477. – 22с.

⁷⁶ Райзберг Б.А. Современный социальноэкономический словарь. М., 2012, с. 356.

⁷⁷ Лопухов А.М. Словарь терминов и понятий по обществознанию. 7-е изд. переб. и доп. М., 2013, с. 268.

йўлларини белгилайдиган аниқ қоидаларнинг концептуал модели, унинг асосида маълум фаразларнинг априори имконияти баҳоланади⁷⁸.

Парадигма – фаннинг фалсафий, умумназарий ва метаназарий асослари мажмуи⁷⁹.

Антик давр, хусусан, юнон фалсафий тафаккурида (**Платон, Аристотель, Пифагор, Лукреций, Овидий**) ғояларга объектив дунёдаги ҳақиқатда мавжуд нарсаларнинг прототипи, протообрази сифатида қаралиб, мавжуд бўлган ҳамма нарсалар идеал, бирламчи тимсоллар орқали яратилади, дея тавсифланади. Хусусан, Платон “Тимей” номли диалог услубидаги фалсафий трактатида демиург томонидан борлиқни яратишда фойдаланган шакл сифатида кўради. Ғояни парадигма, андоза, модель сифатида талқин қилишдаги ушбу ёндашув неоплатонизм (**Плотин, Плутарх, Гелиодор, Страбон**) ва пифагореизмда (**Парменид, Эмпедокл, Демокрит**) тараққий этди, хусусан, борлиқ бирламчи ва мутлақ Абсолютнинг тимсолида ва шамоилида яратилиши, оламнинг моҳиятини гармония ва сонлар ташкил этиши ҳақидаги таълимотларда, пифагореистик космологияда ҳамда мифологемаларда ўз ифодасини топди. Немис классик идеализмида (**Лейбниц, Кант, Фихте, Шеллинг, Гегель**) парадигмалликка оид қарашлар табиий жисмларнинг тизимли жойлашуви, экзистенциал тафаккур ҳамда фазовий объектларнинг ташқи ва ички яхлитлиги қонуниятларини ўрганиш ва таҳлил қилиш контекстида ривожланди. Италиялик файласуф, тарихий фалсафа ва этнопсихология асосчиси **Джамбаттиста Вико** (итал. Giambattista Vico) дунё даврларнинг кетма-кет ўзгаришларида намоён бўлишини, инсониятнинг ривожланиш тарихини циклик кўринишда эканини таъкидлайди ҳамда тамаддунлар тарихини “худолар даври”, “қаҳрамонлар даври” ва “одамлар даври”нинг цикли сифатида тавсифлаган⁸⁰.

XX аср Ғарб фалсафий, ижтимоий-маданий тафаккури (**Н. Данилевский, П.Сорокин, Л.Гумилёв, О. Шпенглер, А. Тойнби**) глобал ва локал тамаддунларнинг социомаданий дефинициялари, эволюцияси, барқарорлиги, яшаш даври, ҳаётӣ цикли, тамаддунлар коллизияси ва алмашинувини теологик, метафизик, этник ва

⁷⁸ Кондаков И.М. Психология. Иллюстрированный словарь. // И.М. Кондаков. – 2-е изд. доп. и перераб. – СПб, 2007, с. 411.

⁷⁹ Социологический словарь / отв. ред. Г.В. Осипов, Л.Н. Москвичев. М, 2014, с. 326-237.

⁸⁰ Джамбаттиста Вико. Основания новой науки об общей природе наций. М., Киев, 1994. - 628 с. - ISBN 5-7707-6098-2, ISBN 5-87983-017-9.

позитивистик дунёқараш босқичлари билан боғлайди (масалан, Л. Гумилёвнинг этногенезнинг пассионарлик назарияси)⁸¹.

“Парадигма” атамасининг илм-фан соҳасида кенг қўлланилиши америкалик физик ва файласуф **Томас Сэмюэл Кун** (Thomas Samuel Kuhn) номи билан бевосита боғлиқ. Томас Кун “парадигма” тушунчасини фаннинг метаназарий асосларининг энг муҳим модели деб ҳисоблайди⁸².

“Илмий инқилобларнинг тузилиши” номли асарида тадқиқотчи “илмий инқилоблар назарияси” га оид тушунчалар тизимини тавсифлаб, унда энг муҳим ўринни парадигмага ажратади. “Парадигма

деганда, ҳаммага маълум бўлган илмий ютуқларни назарда тутаяпман, улар маълум вақт давомида илмий жамоатчиликка муаммоларни ечиш моделини тақдим этади”⁸³. Куннинг фикрига кўра, илмий инқилоблар олимлар шу пайтгача умумий қабул қилинган парадигма билан изоҳлаб бўлмайдиган ҳодисаларни кашф этганда содир бўлади. Шу туфайли парадигмага нафақат назария, балки яхлит дунёқараш сифатида қараш зарур. Томас Кун парадигманинг камида учта жиҳати мавжудлигини эътироф этади: 1) парадигма - бу табиатнинг рационал тузилиши, дунёқарашнинг энг умумий манзараси; 2) парадигма - бу маълум илмий жамоатчиликни бирлаштирадиган эътиқодлар, қадриятлар, техник воситалар ва бошқалар мажмуини тавсифловчи интизом матрицаси; 3) парадигма - муаммоларни ҳал қилиш учун андоза, шаблон. Тадқиқотчи илмий инқилобларнинг эволюцион ривожланиш жараёни билан боғлиқ равишда парадигманинг пайдо бўлиши, шаклланиши ва инқирозининг турли босқичларини илмий асослаб берди: 1) парадигманинг олд босқичи - парадигма ўрнатилишидан олдинги давр; 2) парадигма устунлиги босқичи; 3) илмий инқилоб ривожланиши давомида парадигманинг инқироз босқичи, бу унинг ўзгариши, бошқа парадигмага ўтишидан иборат⁸⁴. Венгр тадқиқотчиси, постпозитивизм вакили **Имре Лакатос** (Imre Lakatos)

⁸¹ Л.Гумилев. Этногенез и биосфера Земли. СПб.: Кристалл, 2001. 642 с. Вехи истории. ISBN 5-306-00157-2.

⁸² Кун Т. Структура научных революций. М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. 365 с. С. 13.

⁸³ Thomas Kuhn. The structure of scientific revolutions. 2012. 264 pages.

⁸⁴ Кун Т. Структура научных революций. М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. 365 с. С. 13.

илмий тадқиқот дастурининг методологиясини ишлаб чиқар экан, илмий дастурни танлаш рационалликка асосланмоғи ҳақидаги фикрни илгари сурди. Лакатос Кун парадигмаси сингари муайян фан соҳасида тадқиқотлар дастурини мантиқий назариядан кўра кенгрок тушунади. Тадқиқотчининг фикрича, илм-фанни ривожлантириш модели тадқиқот дастурларининг рақобати асосида амалга оширилади. Ҳар қандай тадқиқот дастури қуйидаги элементлардан таркиб топади: 1) тараққиётнинг муайян босқичида инкор этиб бўлмайдиган қонунларни ўз ичига олган фаннинг қаттиқ ўзаги (ядроти); 2) ушбу назарий “ядро”нинг ҳавфсизлиги ва мустаҳкамлигини таъминлайдиган илмий фаразлар; 3) ижобий ва салбий эвристика (нима қилиш кераклиги, қандай хатолардан қочиш кераклиги ҳақидаги баёнотлар, ишлаб чиқилиши мумкин бўлган янги илмий усуллар ва ҳ.). Ядро илмий назариянинг марказини ташкил этувчи қоидалар тизимини ифодалайди. Масалан, генетикада ирсий маълумотларнинг ташувчиси сифатидаги генотип ғояси ёки лингвистикада сифат, сон, олмош парадигмаси бундай ядрони ташкил этади. Ижобий эвристика тадқиқот учун муаммоларни аниқлайди, қўллаб-қувватловчи гипотезаларнинг ҳимоя камарини ажратади, аномалияларни олдиндан кўради. Вақт ўтиши билан жамиятнинг ижтимоий-тарихий ривожланишига мос равишда тадқиқот дастурлари ўз тарихий аъмоли (миссия) ни ўтаб бўлади ва янги тадқиқот дастурлари талаб қилинади. “Илмий инқилоблар шундан иборатки, битта тадқиқот дастури босқичма-босқич бошқасининг ўрнини эгаллайди”⁸⁵. XX асрнинг йирик социологларида бири, Колумбия университети профессори **Роберт Мертон** (Robert Merton) социологик тадқиқотлар ва илмий таҳлилларда парадигмализм феноменининг аҳамиятига эътиборни қаратади⁸⁶. Рус тадқиқотчиси **Н.Н. Ярошенко** томонидан парадигманинг таркибий қисмлари ва мазмунининг таҳлили бўйича Имре Лакатос ғояларига яқин фикрлар билдирилган: “Узоқ давр мобайнида ҳукмрон бўлган парадигманинг кумулятив элементларини акс эттирадиган “**ирсий ядро**”, кейинчалик наслдан-наслга ўтадиган генотипнинг бир қисмига айланадиган **янги парадигма асослари**, билимлар спиралининг навбатдаги бурилишида алмаштирилиши керак бўлган янги парадигманинг ўтиш

⁸⁵ Лакатос И. Фальсификация и методология научно-исследовательских программ. - М.: Медиум, 1995. - 236.

⁸⁶ Мертон Р. К. Социальная теория и социальная структура / Пер. с англ. Е. Н. Егоровой, и др.; науч. ред. З. В. Коганова. — М.: АСТ, Хранитель, 2006. — 873 с.

қисми”⁸⁷. Немис файласуфи ва социологи, Иоганн Гёте номидаги Франкфурт университети профессори, Макс Планк жамияти қошидаги илмий-техникавий ҳаёт шароитларини тадқиқ қилиш институти директори **Юрген Хабермас** (нем. Jürgen Habermas) илм-фан тараққиёти, технократик тафаккур, илмий рационализм ҳақида сўз юритиб, замонавий илмий-техник тамаддун дискурсида технократик тафаккурнинг шаклланиши баробарида “институционал рамкалар”нинг ўзгаришини таъкидлайди⁸⁸.

Илмий инқилоблар даврида дунё картиналари (масалан, дунёнинг ибтидоий, лисоний, теистик, мифологик картинаси, илмий-фалсафий дунёқараш), кадриятлар тизими, муаммоларни ечиш усуллари билан боғлиқ ихтилофлар асносида **парадигмалар коллизияси** (зиддияти) юзага келади ҳамда парадигмалар алмашинуви содир бўлади. Бошқача қилиб айтганда, парадигма - бу маълум бир даврда ҳукмронлик қиладиган илмий ғоялар ва назариялар тизимидир, у дунёнинг аниқ тасаввурини шакллантиришга ва илмий тафаккурнинг ушбу моделларига таянишга хизмат қиладди.

Янги парадигманинг вужудга келиши илмий ҳамжамият томонидан муайян даврда тан олинган илмий назария рад этилиб, олдингисидан тубдан фарқ қиладиган бошқа бир назария тан олиниши шаклида юз беради. Бу шуни англатадики, илмий инқилоб муқаррар равишда таълим соҳасида ҳам жиддий ўзгаришларга, хусусан, педагогика фани парадигмасининг алмашинувига олиб келади. Илмий инқилобларнинг амалга оширилиши мураккаб ва улкан воқеа, ушбу жараён, аввало, фаннинг назарий-методологик асосларини қайта қуриш (масалан, *Исаак Ньютоннинг механикаси, Альберт Эйнштейннинг нисбийлик назариясига асосланган релятивизм, технологик сингулярлик, квант чалкашлиги, фундаментал детерминизм - The Theory of Everything*) ва ижтимоий-маданий кадриятларни тубдан ўзгартириш орқали амалга оширилади.

Педагогикада илмий парадигмалар муаммоси ҳозирги кунгача кўплаб тадқиқотчилар (**А. А. Вербицкий**⁸⁹, **И. А. Колесникова**⁹⁰, **Б.**

⁸⁷ Ярошенко Н.Н, Педагогические парадигмы теории социально-культурной деятельности: диссертация доктора педагогических наук: 13.00.05. Москва, 2000. - 32 с.

⁸⁸ Хабермас Ю. Техника и наука как «идеология» / Пер. с нем. М.Л. Хорькова. М.: Праксис, 2007. – 208 с. 110 б.

⁸⁹ Вербицкий А. А., Рыбакина Н. А., Методологические основы реализации новой образовательной парадигмы // Педагогика, 2014, — № 2.

⁹⁰ Колесникова, И. А. Педагогические цивилизации и их парадигмы [Текст] / И. А. Колесникова // Педагогика. - 1995. - № 6. - С. 38-42.

Г. Корнетов⁹¹, В. В. Краевский⁹², С. Н. Северин⁹³, И. Б. Шляхова⁹⁴, Н. П. Юдина⁹⁵, Н. Н. Ярошенко⁹⁶ ва б.) каби тадқиқотчиларнинг диққат-эътиборида бўлган. Улар томонидан “педагогик парадигма” мазмуни, таснифи, шаклланиши, унинг ижтимоий императив сифатида базавий концептларига доир турли тушунчалар ва ёндашувлар илгари сурилади. Замонавий педагогиканинг назарий-концептуал асосларига инсон ва унинг таълим-тарбиясига оид фалсафий, социологик, онтологик, гносеологик, прагматик, экзистенциал билимларнинг категориал ва терминологик аппарати киритилгани боис, педагогик тушунчалар ва тенденциялар таснифлаш ва тизимлаштиришга муҳтож эди. Шу муносабат билан тадқиқотчилар

Педагогика фанига оид луғатларда “педагогик парадигма” илмий ҳамжамият томонидан педагогик ривожланишнинг муайян босқичида педагогик муаммоларни ҳал қилишда намуна (андоза, модель, стандарт) сифатида қабул қилинган назарий, методологик ва б. установакалар, муайян кўрсатмалар тўплами (регуляторлар) сифатида талқин қилинади⁹⁷.

Тадқиқотчи Г. Б. Корнетов педагогик парадигманинг асосини педагогик мақсадлар, уларга эришишда томонларнинг ўзаро муносабати ва позицияси ҳамда эришиладиган натижа ҳисобга олинадиган назарий модель сифатида талқин қилади⁹⁸.

Педагогикада парадигмаллик ҳақиқатан ҳам илмий масалани тадқиқ этишнинг прагматик моделини яратади: «Педагогикага оид тадқиқотларнинг универсал тамойил ва ёндашувларга йўналтирилганлигини таъминлайдиган, хусусий назарияларга нисбатан услубий-методологик функцияни бажарадиган умумий

⁹¹ Корнетов, Г. Б. Парадигмы новых моделей образовательного процесса [Текст] / Г. Б. Корнетов // Педагогика. - 1999. - № 3. - С. 43-49.

⁹² Краевский В. В., Парад парадигм (послесловие к статье Н. Л. Коршуновой) / В. В. Краевский // Педагогика. — 2006, -№ 8 13.

⁹³ Северин С. Н. Парадигмальные трансформации в науке в контексте постнеклассической культуры // Лингвокультурное образование в системе вузовской подготовки специалиста. 2016. т. 1. № 1 (9). с. 90-100.

⁹⁴ Шляхова, И. Б. Педагогическая парадигма, теория, проблемы, поиски путей решения / И. Б. Шляхова. Теория и практика образования в современном мире. // Материалы VII Междунар. науч. конф. (г. Санкт-Петербург, июль 2015 г.). Санкт-Петербург: Свое издательство, 2015. - С. 54-64.

⁹⁵ Юдина, Н. П. Современные подходы к исследованию историко-педагогического процесса в свете тенденций постнеклассической рациональности. — Хабаровск, 2001. — 110с.

⁹⁶ Ярошенко Н.Н. Педагогические парадигмы теории социально-культурной деятельности: диссертация доктора педагогических наук: 13.00.05 Москва, 2000.

⁹⁷ Коджаспирова Г. М., Коджаспиров А. Ю. Педагогический словарь. М.: Академия 2000. – 7 с.

⁹⁸ Корнетов Г. Б. Парадигмальный подход в истории педагогики: итоги и тенденции // Парадигмальный подход к изучению историко-педагогического процесса: сб. науч. ст. / под ред. Г. Б. Корнетова, В. Г. Безрогова. М., 2005. С. 16–17.

ижтимоий-илмий назарияларнинг манбаси сифатида илмий ишларнинг услубий таъминоти таркибига киритилишининг мақсадга мувофиқлиги узоқ вақтдан бери исботланган»⁹⁹. А. А. Вербицкийнинг фикрига кўра, тамаддун тараққиётида таълим парадигмаларининг ўзгариши учта асосий омил таъсирида содир бўлади: 1) фан, ишлаб чиқариш ва жамиятнинг ижтимоий-амалий ривожланишининг юқори даражасига ўтиш; 2) таълим миссиясининг ўзгариши - жамиятда қабул қилинган ижтимоий қадриятлар тизими ва кутувлар билан боғлиқ равишда таълим муассасаси битирувчиси қандай бўлиши кераклиги ҳақидаги ғоялар; 3) шахснинг таълим орқали камолга етиши қандай қонуниятлар (психологик, психологик-педагогик ва б.) асосида амалга ошишини англаш. Аксарият тадқиқотчилар педагогиканинг амалий муаммоларини ҳал этишда парадигманинг Томас Кун назариясига таянадилар (**В. В. Краевский, Н. А. Коршунова, Л. А. Микешина**); баъзи тадқиқотчилар томонидан “педагогик парадигма” назариясини конкретлаштириш, унинг семантик чегараларини аниқлашда методологик, онтологик муаммоларига таяниш ёндашуви кузатилади (**Г. Б. Корнетов, Е. В. Ткаченко**).

Ўрганилаётган муаммога оид илмий дунёқараш ва хусусий позицияларни умумлаштирган ҳолда ҳамда муаллифлик нуқтаи назаридан келиб чиқиб, айтиш мумкинки, **“педагогик парадигма”** - *тараққиётнинг маълум бир босқичида, муайян ижтимоий даврда таълим-тарбиянинг концептуал хусусиятлари (таълимнинг илмий-фалсафий, назарий-методологик тамойиллари, категориал аппарат, базавий установкалар, таълим мақсадлари, таълим воситалари, таълим контенти (мазмун), ўқитувчи ва ўқувчи ўртасидаги муносабатлар иерархияси, таксономия, ёндашувлар, педагогик идеаллар, қадриятлар (онтологик, аксиологик) тизими, таълим-тарбия ҳақидаги тушунчалар ва ғоялар, таълим технологиялари, таълим менежменти) ни белгилайдиган педагогик феномен.*

⁹⁹ В.В.Краевский 110, с. 171-179]. Краевский В. В., Общие основы педагогики: учеб. пособие для студ. высш. учеб. пед. заведений, 2- изд, М.: 2006).

Педагогик парадигмалар моҳиятини таснифлашда ихтилоф ва коллизиялар мавжудлигига қарамасдан унинг структуравий тузилишида умумий жиҳатларни ажратиб кўрсатиш мумкин (1-расм):

(1-расм)

Педагогик парадигманинг тузилиши					
Педагогик парадигма - таракқиётнинг маълум бир босқичида, муайян ижтимоий даврда таълим-тарбиянинг концептуал хусусиятлари (таълимнинг илмий-фалсафий, назарий-методологик тамойиллари, категориал аппарат, базавий установкалар, таълим мақсадлари, таълим воситалари, таълим контенти (мазмун), ўқитувчи ва ўқувчи ўртасидаги муносабатлар иерархияси, таксономия, ёндашувлар, педагогик идеаллар, қадриятлар (онтологик, аксиологик) тизими, таълим-тарбия ҳақидаги тушунчалар ва ғоялар, таълим технологиялари, таълим менежменти) ни белгилайдиган педагогик феномен					
Назарий блок					
Узоқ давр мобайнида ҳукмрон бўлган парадигманинг кумулятив элементларини акс эттирадиган “ирсий ядро”					
Янги парадигма асослари, “институционал рамкалар”, концептуал педагогик ғоя, шаблон					
Парадигманинг илмий-фалсафий, назарий-методологик тамойиллари, ахлоқий императивлар	Илмий-педагогик жамоатчилик томонидан қабул қилинган базавий методологик установкалар мажмуи, ёндашувлар	Муайян давр ва жамият учун хос бўлган педагогик идеаллар, қадриятлар (гносеологик, онтологик, аксиологик) тизими	Таълим берувчининг фаолият дастури, фасилитация, касбий компетентлик	Когнитив фаолият субъекти - шахснинг таълимий эҳтиёжлари, ижтимоийлашув	
Технологик блок					
Таълим берувчи ва таълим олувчи ўртасидаги муносабатлар иерархияси, таксономия	Категориал аппарат, базавий тушунчалар	Таълимий мақсадлар - когнитив, прагматик	Таълим контенти, ўқув дастурлари	Таълим технологиялари, фаолиятни моделлаштириш, лойиҳалаштириш, маълумотни кодификацияси, технологик база	Билим, кўникма, малака, компетенция
Таълим менежменти					
Таълим сифатини баҳолаш ва назорат қилиш					

Ҳар қандай таълим жараёни педагогик фаолиятни тартибга солувчи императивлар, қадриятлар, натижалар, технологик усуллар,

стандартларини танлашни белгилайдиган муайян парадигматик қонунларга мувофиқ ташкил этилган ижтимоий-педагогик сатҳ ва макон шароитида ривожланади. Таълим фаолиятини парадигмал даражадаги фаолият усули сифатида тартибга солиш педагогик воқеликнинг кечиктириб бўлмайдиган мақсад ва вазифаларининг муайян контекстини ва уларни ҳал қилиш йўлларини, педагогик фаолият субъектларининг хатти-ҳаракатларининг типологик хусусиятлари ва семантик чегараларини белгилайди, таълим амалиётини куриш ва ўқитувчининг касбий фаолиятини амалга ошириш учун асос бўлиб хизмат қилади.

Анъанавий таълим модели дастлабки индустриал жамият ҳамда ишлаб чиқаришни конвеер усулда ташкил этишнинг ўзига хос шакли эди. Ишлаб чиқаришнинг ушбу усулини бир маромда ишлашини таъминлаш учун одамлар оммавий тарзда ўқитилиши лозим эди. Постиндустриал жамият мануфактура (қўл меҳнати) ва машиналарга техник хизмат кўрсатиш қарамлигидан халос бўлиб, ижодкорлик учун кенг имкониятлар яратди ҳамда инсон саломатлиги, унинг такрорланмас индивид, уникум сифатида ўзини ўзи англаши ва ривожланишини таъминловчи таълим парадигмасига ўтишни тақозо этади. А. М. Новиковнинг таъкидлашича, жамият ривожланишининг индустриал (саноат) босқичида етакчи парадигма “билимга йўналтирилган парадигма” бўлган. Постиндустриал ахборот босқичига ўтиш шароитида у таълимнинг концептуал ғояси сифатида инқироз даврига кирди ва “компетенциявий (фаолиятга йўналтирилган) парадигма” назарий жиҳатдан асосланиб амалиётга татбиқ этила бошланди¹⁰⁰.

Постиндустриал ахборот жамияти шароитида билимга йўналтирилган парадигмани компетенциявий (фаолиятга йўналтирилган) парадигмага алмашинувининг объектив қонунийлигини ва фавқулодда заруриятини асослашда, компетенциявий (фаолиятга йўналтирилган) парадигманинг ядроси билимга йўналтирилган модель кўринишида экани, компетентли мутахассисни тайёрлаш жараёни аниқ шаклланган билимлар базасига таяниши инкор этилмайди. Шунга қарамай, ушбу базани олинган билимларни амалий ҳаётини вазиятларда муваффақиятли қўллаш учун зарур бўлган бир қатор энг муҳим шахсий кўрсаткичлар билан самарали равишда тўлдириш мумкин. Компетенциявий (фаолиятга йўналтирилган) парадигма таълим жараёнининг мантиқий натижаси

¹⁰⁰ Новиков А. М., Постиндустриальное общество. Монография. — М.: Эгвес, 2011. - 37 с.

билим, кўникма ва малакалар тизими эмас, балки ҳозирги замон шахсининг интеллектуал, ижтимоий-сиёсий, маданий, ахборот ва бошқа соҳаларда муваффақиятли фаолият юритиши учун зарур бўлган компетенциялар тўплами эканини асослайди. Компетенциявий парадигма таълимнинг амалий йўналтирилганини таъминлайди ҳамда назарий маълумотларга эга шахсни эмас, балки маълумотларни олиш усуллари ва технологияларига эга бўлган малакали шахсни тайёрлашга интилади. Компетенциявий (фаолиятга йўналтирилган) парадигма постиндустриал таълимни шу ракурсдан баҳолашга, таснифлашга, қиёслашга, идрок этишга имкон яратади.

Компетенциявий (фаолиятга йўналтирилган) парадигма ХХІ асрнинг концептуал хусусиятларига, инновацион ғояларга, педагогик жамоатчилик томонидан қабул қилинган тубдан янгиланган методологияга асосланган бўлиб, у амалий педагогик муаммоларни ҳал қилишда намуна (модель, стандарт, андоза) бўлиб хизмат қилади. Сўз саноат даврининг ижтимоий воқелиги учун мос келадиган **“бутун умр учун таълим”** ҳақида эмас, балки жамият ривожланишининг постиндустриал ахборот босқичининг моҳиятига хос бўлган **“ҳаёт давомида таълим”** тўғрисида боради.

Постиндустриал ахборот жамиятида таълимнинг моҳиятини тубдан ўзгартирадиган компетенциявий (фаолиятга йўналтирилган) парадигманинг энг муҳим хусусиятларидан бири, “мулоқот, таҳлил қилиш, лойиҳалаштириш, коллаборация, танлаш ва яратишни ўрганиш қобилияти”дир.

Таълим парадигмаси муаммосини ҳал этиш кўпгина омилларга боғлиқ: кенг қамровли илмий тадқиқотларнинг муваффақиятли натижалари, парадигмаларнинг моҳияти, тузилиши, таснифи ва полипарадигмал хусусиятини тавсифловчи педагогик назариялар; амалиётчиларнинг педагогик парадигмалар назариясини ташкил қилувчи концептуал ғоялар ҳамда методик база ва қадриятларини чуқур англаши; таълим мақсадлари, инновацион таълим мазмуни, ўқув жараёни иштирокчиларининг субъект-субъект муносабатлари, интерактив, фасилитатив техникаларни ўзлаштириш бўйича компетенцияларини шакллантириш; таълим менежменти; таълим сифатини назорат қилиш асносида шахсининг жамият ҳаётининг барча соҳаларида назарий билим ва амалий компетенциялардан самарали фойдаланишини таъминлаш ва б. Ушбу муаммоларни ҳал этиш педагогик-андрагогик назария ва амалиётнинг долзарб вазифасидир.

2.2. “LIFELONG LEARNING” ТАЪЛИМ ПАРАДИГМАСИНИНГ НАЗАРИЙ-МЕТОДОЛОГИК РЕПРЕЗЕНТАЦИЯСИ

**Инсонларнинг тугалланмаган феъл-атвори ва
воқеликнинг ўзгарувчан хусусияти
таълимнинг доимий фаолият бўлишини тақозо этади.**
Паулу Фрейре

**Хаотик дунёда ягона муҳим компетенция -
узлуксиз ўрганишдир.**
Жон Салливан
(Jon Sallivan)

Ўзига хос дефинитив хусусияти билимларни оммавий ишлаб чиқариш ва технологияларни янгилашнинг тезкор жараёнларидан иборат ахборот ва билимлар жамияти контекстида экспоненциал тараққиёт талабларига жавоб берадиган сифатли таълим тобора муҳим аҳамият касб этмоқда. 2015 йилда қабул қилинган **“Таълим-2030” Инчхон** (Жанубий Корея) декларацияси замонавий таълим жамиятнинг барқарор ривожланиши учун асосий ҳаракатлантирувчи куч эканлиги ҳақидаги ғояни таъкидлайди ва таълимни ривожлантиришнинг янги концепциясини илгари суради. Унга кўра, таълим одамлар, жамоалар ва жамиятлар ҳаётини ўзгартириш воситаси бўлиб хизмат қилади. Концепциянинг асосий йўналиши *“ҳаёт давомида таълим”* ғояси бўлиб, унга кўра, *“билим ва технологияларга асосланган хавфсизроқ, барқарорроқ ва ўзаро боғлиқ дунёни барпо этиш йўлида болалар, ёшлар ва катта ёшдагилар ўзлари учун зарур бўлган кўникма ва компетенцияларни мослашувчан тарзда ривожлантиришни ўрганишлари шарт”*¹⁰¹.

Маълумки, таълим тарихий-тадрижий тараққиёт контекстида шахс ривожланишининг биологик, психологик, ижтимоий, маънавий-ахлоқий ва физиологик хусусиятларни ҳисобга олган ҳолда муайян

¹⁰¹ Инчхон декларацияси. 2015 й. - 25 б. Education 2030: Incheon Declaration and Framework for Action for the implementation of Sustainable Development Goal 4: Ensure inclusive and equitable quality education and promote lifelong learning opportunities for all. (https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000245656_rus).

давлатлар томонидан белгиланган ҳар бир ёш даражасига мос малакалар доирасида мамлакат аҳолиси учун маълум таълим даражасини шакллантиришнинг мақсадли парадигмасига таянади.

Ёш фундаментал категория бўлиб, мутлақ, миқдорий константа (тақвимий ёш) ҳамда психологик, морфологик-физиологик ривожланиш жараёнининг босқичи сифатида мавжуд. Унинг даражаси қабул қилинган даврийлаштириш тизимига, онтогенез босқичларини чегаралаш тамойилларига боғлиқ. Педагог, психоаналитик, Калифорния университети (Беркли) профессори **Эрик Хомбургер Эриксон** (Erik Homburger Erikson) инсон ҳаётининг ёш тоифалари даврийлигининг стратификацияси вақт ўтиши билан ўзгариб боришини унинг маданий корреляцияси билан изоҳлайди¹⁰². Ёш чегараларининг градацияси илмий-назарий ёндашувлар билан белгиланади. Дунё мамлакатларида қабул қилинган ўлчовлар доирасида (умумий таълим 16-17 ёш, ўрта таълим 17-19 ёш, икки босқичли олий таълим тизими 17-25 ёш) максимал ёш чегарасига эришиш - бу мутлақо таълим даражасига эришиш дегани эмас; когнитив-физиологик, психологик хусусиятлар назарий ва амалий касбий билимларни эгаллаш жараёни умуман жамият томонидан ҳам, унинг алоҳида аъзолари томонидан тўхтатиш зарурати йўқлиги эътироф этилади. Когнитив фаолиятнинг хусусиятлари, индивидуал эмпирик тажриба асосида ҳаёт давомида таълимга бўлган эҳтиёжни қондириш унинг методологияси ва таълим усуллари, ўқув жараёнини ташкил этиш ва оптимал таълим технологияларини танлаш билан боғлиқ бир қатор муаммоли масалаларни ҳал қилишни талаб қилади. Тезкор ва бирламчи ечимни талаб қиладиган омиллар орасида қуйидагиларни ажратиб кўрсатиш зарур: ҳаёт давомида таълим дастурларининг мақсадли йўналиши, таълим контентини шакллантириш, зарур методологияни танлаш, таълим дастурларининг ташкилий тузилиши, технологик ечимлардан фойдаланиш, ўқув жараёнининг самарадорлиги ва ҳ.

Ҳозирги вақтда ҳаёт давомида таълимга асосланган амалда қўлланилаётган узлуксиз таълим дастурларининг таҳлили натижалари бизга касбий корпоратив таълим ва ўз-ўзини ривожлантиришни таснифлашга имкон беради, Биринчи гуруҳ, асосан, давлат, корхоналар ёки профессионал ҳамжамият томонидан қўллаб-қувватланади, давлат касбий фаолиятни тартибга солиш учун

¹⁰² Эрик Г. Эриксон. Детство и общество. — Изд. 2-е, перераб. и доп. / Пер. с англ. — СПб.: Ленато, АСТ, Фонд «Университетская книга», 1996. — 592 с.

масъулиятни тизимли тақсимлашда, уни давом эттиришга имкон берувчи омил сифатида ҳар йили малака ошириш талаблари ва дастурларини белгилайди. Мамлакатимизда бундай ёндашувга мисол сифатида ўқитувчи-педагоглар, юристлар, шифокорларнинг ҳар йили маълум жадвал асосида малака оширишнинг қонуний талаблари ва тартиби белгиланган бўлиб, уларнинг бажарилиши профессионал ташкилотлар томонидан назорат қилинади. Шунга ўхшаш моделларнинг халқаро даражада кўпгина мамлакатлар таълим тизимига хослигини кўриш мумкин (Россия, Германия, Франция). Ўз-ўзини ривожлантиришга асосланган индивидуал таълим дастурлари масофавий таълим имкониятлари, ўқув марказлари, корпоратив таълим шароитида амалга оширилмоқда.

Ривожланишнинг экспоненциал хусусиятлари дискурсида замонавий иқтисодиёт энди университет битирувчиларига янги билим ва кўникмалар манбаи сифатида таяна олмайди, чунки ўзгаришларнинг суръати, тезлиги таълим муассасасида олинган билимларга диспропорционал равишда юқори эканлигини кузатиш мумкин. Мазкур шароитда ҳаёт давомида таълим концепцияси — инсонни ҳаёти давомида узлуксиз ўқиб-ўрганишни назарда тутадиган таълим модели постиндустриал ахборот ва билимлар жамияти дискурсида релевант таълим парадигмаси сифатида аҳамиятга молик. Замонавий билимлар иқтисодиётидаги таълим тизимлари фақат аниқ касбий муаммоларни ҳал қилишга қаратилган кўникма ва малакаларни шакллантириш билан чегараланиб қолмаслиги керак. Доимий ўзгарувчан муҳитда танқидий тафаккур, ўзгаришларни бошқариш, муаммоларни ҳал қилиш қобилиятини ривожлантириш, барча босқичда таълим олувчини мустақил равишда ва коллаборацияда (ҳамкорликда) ўз-ўзини ривожлантириш зарурлигига йўналтириш керак. Бу таълим муассасаларидан шахсни умр давомида таълим олиш зарурлигини тушунишга тайёрлашни талаб қилади. Ривожланган мамлакатларда ҳаёт давомида таълим концепцияси нафақат таълимий, балки кенгроқ ижтимоий вазифаларни ҳам бажаради, давлатнинг инсон капитали ривожланишини таъминлайди, ҳаёт сифатини яхшилайдди, шу билан бирга, катталар учун янги таълим экотизимини (норасмий ва информал) шаклланишига қулай имкониятлар яратади. Ҳозирги кунда дунёнинг барча ривожланган давлатлари ҳаёт давомида таълим тизимини шакллантириш дастурларини амалга оширмоқда. Европа Иттифоқининг етакчи давлатлари катта ёшдаги аҳолининг таълим ва тарбия дастурларида

фаол иштирок этишини ёки бу соҳадаги барқарор ижобий тенденцияни таъминлай олдилар.

Шубҳасиз, мамлакатимизда ҳам, дунёда ҳам юқори малакали кадрларга талаб барқарор ўсиб бормоқда. Юқори технологияларга асосланган компаниялар учун жиддий муаммо – бу янги маҳсулотлар ва технологияларни яратиш учун зарур бўлган мутахассисларнинг тақчиллигидир. Жамият ривожининг ҳозирги босқичида ижодий, ностандарт фикрлайдиган, фан ва ишлаб чиқаришда янги усулларни топа оладиган профессионал мутахассисларга эҳтиёж тобора ортмоқда. Тараққиёт шахс ва жамиятдан экспоненциал тарзда кўпайиб боровчи билим ва компетенцияларни талаб қилади, бу аввало, аҳолининг тобора кенг қатламларини қамраб олган таълим тизимини шакллантириш, шахснинг ҳаёт давомида муттасил таълим олиши учун шароит яратиш билан боғлиқ. Муаммонинг ечими **«Lifelong learning»** - ҳаёт давомида таълим олиш масаласига бориб тақалади.

Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини **2030 йилгача ривожлантириш концепциясида** таълим тизимининг стратегик вазифалари қуйидагича тавсифланади: *“мамлакатни модернизация қилиш, ижтимоий-иқтисодий жиҳатдан барқарор ривожлантириш учун юқори малакали кадрлар тайёрлаш сифатини ошириш, инсон капиталини меҳнат бозори талаблари асосида ривожлантириш; олий таълим билан қамров даражасини ошириш, халқаро стандартлар асосида юқори малакали, креатив ва тизимли фикрлайдиган, мустақил қарор қабул қила оладиган кадрлар тайёрлаш, уларнинг интеллектуал қобилиятларини намоён этиши ва маънавий баркамол шахс сифатида шаклланиши учун зарур шарт-шароит яратиш; соҳада соғлом рақобат муҳитини шакллантириш, унинг жозибadorлигини ошириш, жаҳон миқёсидаги рақобатбардошлигини таъминлаш; таълимнинг узлуксизлигига эришиш мақсадида умумий ўрта, ўрта махсус ва олий таълим дастурларининг уйғунлиги ва изчиллигини таъминлаш”*¹⁰³.

2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегиясида¹⁰⁴ таълим ва илм-фанни ривожлантириш, таълимнинг узлуксизлигини таъминлаш, меҳнат бозорининг замонавий эҳтиёжларига мос малакали кадрлар тайёрлаш, инсон

¹⁰³ Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси. Т. 2019 й.

¹⁰⁴ 2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сон Фармони. <https://lex.uz/docs/5841063>.

ресурсларини ривожлантириш, глобал инновацион индексида Ўзбекистон позициясини яхшилаш, тадқиқотларни қўллаб-қувватлашнинг замонавий механизмларини жорий қилиш мақсадлари муҳим вазифалар сифатида белгиланган.

Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 11 майдаги ПФ-134-сон Фармони¹⁰⁵ билан тасдиқланган **2022 — 2026 йилларда халқ таълимини ривожлантириш бўйича миллий дастурида** ўқитувчи касби нуфузини ва педагогларнинг сифат таркибини ошириш, таълим дастурлари, дарсликларни замон талаблари асосида такомиллаштириш, халқ таълими муассасаларининг халқаро стандартларга жавоб берадиган замонавий моделларини барпо этиш, ўқитувчиларнинг доимий касбий ривожланишини қўллаб-қувватлаш масалалари кўзда тутилган.

Мазкур дискурсида таълим тизимининг доимий ва муттасил ривожланиши постиндустриал ахборот жамиятининг концептуал хусусиятлари, юксак суръатлари ва ўзгарувчан ҳаётига монанд тарзда шахснинг ўзгарувчан дунё хусусиятларига релевант ижтимоийлашувини таъминлаши, эртанги кун мутахассисларини тайёрлаш вазифасини муваффақиятли ҳал қилишига бевосита боғлиқ. Мамлакатимиз таълим тизимининг глобал дунё таълимига интеграцияси туфайли тизимда инновацион ғоя ва концепцияларнинг имплементацияси билан боғлиқ доимий ижтимоий жараёнлар юз бермоқда.

Постиндустриал жамиятда ахборот, билимлар мамлакат тараққиётини таъминлайдиган доминант қиймат касб этди, барча соҳаларга доир энг сўнгги маълумотларни тезкор олиш ва улардан фойдаланиш ҳамда бунинг учун зарур бўлган доимий равишда кўникмаларни эгаллаш ва янгилаб бориш мамлакатнинг жаҳон ҳамжамиятидаги ўрнини белгиловчи, рақобатбардошликнинг ва меҳнат бозорини ривожлантиришнинг ҳал қилувчи омилига айланди. Шу муносабат билан замонавий илмий тадқиқотларда антропоцентрик ёндашув асосида инсонни билимларнинг яратувчиси, ташувчиси ва транслятори сифатида узлуксиз ўқитиш билан боғлиқ муаммолар долзарб аҳамиятга эга.

Жаҳонда ва мамлакатимизда юз бераётган ижтимоий-иқтисодий жараёнлар миллий таълимни ривожлантиришнинг янги тенденцияларини келтириб чиқарди, ижтимоий ҳаётнинг концептуал тамойиллари, таълим моделлари, меҳнат шароитлари ўзгарди. Дунё

¹⁰⁵ Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 11 майдаги ПФ-134-сон Фармони. Т. 2022 й.

хамжамияти “билим ва компетенциялар даври”га қадам қўйди, бунинг натижасида жамият, иқтисодиёт ва ижтимоий ҳаётда чуқур дивергент ўзгаришлар юз берди. Компетенцияларга асосланган иқтисодиёт ва жамиятга муваффақиятли ўтиш мамлакат тараққиёти ва равнақи учун катта аҳамиятга эга бўлган “ҳаёт давомида таълим” концепциясини амалиётга татбиқ этиш билан бевосита боғлиқлиги англашилмоқда.

Ҳаёт давомида таълим тушунчаси илк марта 1968 йилда ЮНЕСКО Бош конференцияси материалларида тилга олинган. 1972 йилда Парижда Франциянинг собиқ бош вазири ва таълим вазири **Эдгар Фор** (Edgar Faure) раҳбарлигида Комиссия томонидан тайёрланган ҳисобот нашр қилинди. Ушбу ҳисоботда узлуксизликка асосланган таълим парадигмасининг асосий тамойиллари келтирилган: *“Келажакда бизнинг олдимизда турган кўплаб қийинчиликларга қарамай, таълим инсониятга тинчлик, эркинлик ва ижтимоий идеаллар сари олга интилиш имкониятини бериш учун зарур шартдир. Комиссия жамият ривожини, шахснинг ҳаёти давомида ривожланишида таълимнинг ҳал қилувчи ролини таъкидлаб ўтади”*¹⁰⁶.

Болонья, Париж ва Копенгаген стратегияси ҳаёт давомида таълим соҳасида кенг қамровли ислохотларни бошлаб берди. Хусусан, “Болонья жараёни” иштирокчи давлатларнинг таълим дастурларининг интеграцияси орқали умумий таълим ва илмий маконда ягона мезон ва стандартларни ишлаб чиқиш; ҳаёт давомида таълимнинг таълим тизимларига имплементацияси; фан ва таълимнинг интеграцияси, университетларнинг буюк Хартияси (**Magna Charta Universitatum**) доирасида миллий тизимларининг консолидацияси; ягона талаблар, мезонлар ва стандартларга эга бўлган Европа маконида таълим, фан, илмий-педагогик хамжамиятнинг коллаборацияси; академик мобиллик, талабаларни ўқишга жалб қилиш; дунёнинг бошқа минтақалари учун Европа олий таълимининг жозибадорлиги ва рақобатбардошлигини рағбатлантириш; жаҳон миқёсида таълимнинг Европа тизимининг рақобатбардошлигини сезиларли даражада ошириш бўйича саъй-ҳаракатларни бирлаштириш иборат эди¹⁰⁷. 2002 йил ноябрь ойида Копенгагенда (Дания) Европа мамлакатлари таълим вазирларининг

¹⁰⁶ Образование: сокрытое сокровище (Learning: The Treasure Within). Основные положения Доклада Международной комиссии по образованию для XXI века. Издательство ЮНЕСКО. 1996. - 31 с.

¹⁰⁷ Болонья декларацияси. Болонья (Италия). 1999 йил 19 июнь.

Европада касб-хунар таълими ва кадрлар тайёрлаш соҳасидаги ҳамкорликни ривожлантириш бўйича Еврокомиссиянинг “Копенгаген жараёни” деб номланган **Копенгаген Декларацияси** қабул қилинди¹⁰⁸. Декларация ҳаёт давомида таълимнинг стратегиясини қабул қилиш орқали билимлар жамиятига ўтишни тезлаштириш масалаларини мейнстрим ва устувор вазифа дея белгилади.

Соҳага оид тадқиқотлар ва махсус адабиётларда таълимни узлуксиз жараён сифатида қуйидаги 3 та йўналишда тушунишга уринишлар мавжуд:

1. Ҳаёт давомида таълим (lifelong learning, LLL).
2. Катталар таълими (андрагогика, Adult education).
3. Узлуксиз касб-хунар таълими (Continuing vocational education and training).

Мазкур тадқиқотда lifelong learning (LLL) компетенциявий ёндашувга асосланган таълим парадигмаси контекстида кўриб чиқилади. LLL концептосфераси (тушунчалар тизими) ва семантик коннотацияси ижтимоий-тарихий, фалсафий, гуманитар дискурсда талқин қилинмоқда. Хусусан, тадқиқотчи **Мэл Лестер (Mel Leicester)** LLL таълим парадигмасини модернистик тафаккурдан постмодернистик тафаккурга ўтиш даврида янги шаклланаётган воқелик сифатида қарашни таклиф қилади¹⁰⁹.

Глобаллашув ва постмодернистик билимлар жамияти контекстида тамаддунлар ҳамда миллий жамиятлар конвергенцияси, сиёсий-ижтимоий интеграция, иқтисодий либерализм, технологик ўзгаришлар билан боғлиқ “янги иқтисодиёт” юзага келди. Мавҳумлик, ноаниқлик, ўзгаришларнинг экспоненциал суръати **modus vivendi** (ҳаёт тарзи) тусини олди. Ахборот-коммуникация технологиялари муттасил ривожланиб, иқтисодий тараққиётнинг муҳим омилига айланмоқда. Рақамлаштириш жамият ва инсон ҳаётининг турли аспектларига, хусусан, сиёсий фаолият, таълим, илм-фан ва санъат соҳаларига сезиларли таъсир кўрсатадиган ижтимоий феномен сифатида идентификация қилинади. Асримизнинг концептуал реал воқелигига хос “постиндустриал ахборот жамияти”, “сунъий интеллект”, “кибермакон”, “онлайн-машғулот”, “коворкинг”, “коллаборация”, “нетворкинг” каби атама ва тушунчалар илмий

¹⁰⁸ Копенгагенская Декларация. Копенгаген (Дания). 2002 г.

¹⁰⁹ Edwards R. Lifelong learning // Field J., Leicester M. (eds.) Lifelong learning: education across the lifespan. London: Routledge, 2000. Pp. 3–11.

тадқиқотлар ва монографиялар саҳифаларидан ОАВ “тил”ига кўчиб, кундалик мулоқот контентига сингиб кетди. LLL концепциясининг эволюцияси ижтимоий ҳаёт ва ижтимоий тафаккурнинг ўзгариши билан бевосита боғлиқлиги англашилди. Э. Гидденс, П. Друкер, А.Турен, Э. Тоффлер, Й. Масуда каби назариётчиларнинг тадқиқотларида келтирилган ахборот жамиятининг базавий императивлари постиндустриал жамият тараққиётининг янги босқичи билан боғлиқ концептуал талабларига жавоб бера олмай қолди. Олдинги бобда асосланган тезислардан келиб чиқиб, бугун биз инсоният глобал ахборот-рақамли жамиятнинг барпо этилиши билан боғлиқ бўлган сифат жиҳатидан янги ривожланиш босқичга қадам қўйди, деб тўлиқ ишонч билан айтишимиз мумкин. Замонавий иқтисодиётнинг янги ишлаб чиқариш циклини амалга ошириш муаммосини ҳал қилиш концепцияси қуйидаги базавий тамойилларга таянмоқда: билимларни яратиш, маълумотларни таҳлил қилиш, ахборотдан фойдаланиш кўникмалари, ижтимоий компетенциялар ва фаол коммуникациялар.

Тадқиқот муаллифининг назарида, инсониятнинг бундан кейинги концептуал тараққиётини “ҳаёт давомида таълим” парадигмасига асосланган жамият таъминлайди. Мазкур жамият кўз ўнгимизда шаклланиб бораётган янги билимлар генерацияси, катта ҳажмдаги маълумотларни қайта ишлаш ва улардан фойдаланишга йўналтирилган рақамли ва гибрид технологияларни қўллаш асносида ишлаб чиқариш, иқтисодиёт ва ижтимоий соҳани ўзгартиришни назарда тутувчи тўртинчи саноат инқилоби шароитида ривожланишнинг янги маданий-тарихий контекстидир. Ҳаёт давомида муттасил ўқиб-ўрганишга асосланган жамият ҳаётига оид кенг сиёсий-ижтимоий, ахлоқий муаммоларни ҳал этишга хизмат қиладиган Lifelong learning парадигмаси тараққиётнинг қуйидаги маданий-тарихий контексти таъсиридан келиб чиқади:

- экспоненциал тараққиёт;
- муттасил турбулентлик;
- VUCA-дунё;
- постглобаллашув;
- тўртинчи саноат инқилоби;
- олтинчи технологик уклад;
- рақамли иқтисодиёт;
- сунъий интеллект;
- янги бизнес моделлари, иқтисодий-ижтимоий экотизим;

- ахборот жамияти;
- маданиятлараро мулоқот;
- барқарор ривожланиш;
- сиёсий-иҷтимоий таҳдидлар;
- тамаддунлар конвергенцияси;
- қадриятлар трансформацияси;
- science 2.0;
- университет 4.0.;
- рақамли (виртуал) ва биологик (реал) сатҳнинг синергетикаси;
- уберизация.

Глобал иқтисодий мақсадларга мувофиқлиги ва ҳаёт сифатини яхшилашдаги жозибадорлигига қарамадан, тўртинчи саноат инқилоби моҳиятида аниқлик ва барқарорликнинг пасайиши, жаҳон иҷтимоий-иқтисодий тизимининг коллапси хавфи мавжудлиги туфайли у инсоният ҳал этиши зарур бўлган таҳдид ва муаммо сифатида қабул қилиниб, янги компетенциялар, кўникмалар, касбларнинг таркиб топишини, билим соҳаларининг симбиотик ривожлантиришни, концептуал муаммоларнинг ечимида трансдисциплинаризмни қўллашни тақозо этади. Убер-моделларнинг (Uber компанияси номидан) ривожланишини кўзда тутувчи уберизация воситачиларни (одамлар ёки ташкилотларни) рақамли платформалар билан алмаштириш жараёни бўлиб, анъанавий корпорациялардан воз кечишга имкон берадиган мижозлар ва хизмат кўрсатувчи провайдерлар ўртасида “peer to peer” битимларни амалга ошириш учун мобил дастурлар, платформалардан фойдаланишни англатади. Хизмат кўрсатишнинг ушбу модели анъанавий бизнесга нисбатан операцион харажатларнинг сезиларли даражада пастлиги билан ажралиб туради. Рақамли технологияларнинг муттасил ривожини Uber, Gett, Alibaba.com., Yandex, Didi Kuaidi, Lyft, Zendesk, Twilio Inc., GrabCar, Airbnb каби компанияларга потенциал мижозларга хизмат кўрсатувчи провайдерлар билан тўғридан-тўғри алоқа ўрнатишга имкон беради. Уберлашган бизнес форматлар қуйидаги дефинитив хусусиятларга эга:

- peer to peer битимларни амалга оширишга имкон берадиган рақамли платформадан фойдаланиш;
- жараённи лойиҳалаш;
- хизмат кўрсатишни демократлаштириш;
- провайдер ва хизматлар мижози ўртасидаги жараённи минималлаштириш;

- жараённи алгоритмлаш (дастурлаш)¹¹⁰.

Аммо кенг тарқалган рақамлаштириш ва сунъий интеллект тизимларининг салоҳиятини ривожлантиришга қарамай, рақамли жамият ва унинг рақамли иқтисодиёти, биринчи навбатда, ушбу жамиятнинг асосий субъекти, билимлар истеъмолчиси, ташувчиси ва генератори бўлган шахс билан бевосита боғлиқ. Рақамли жамиятда асосий иқтисодий ва ижтимоий ресурслар инсон билан тўғридан-тўғри боғлиқ бўлган соҳалар атрофида тўпланади, бу эса, аввало, билимлар генерацияси ва муттасил ўрганишни назарда тутди. Илмий-техник маълумотлар ҳажмининг экспоненциал кўпайиши, маълумотларни биргаликда ишлашга мўлжалланган дастурий воситаларнинг такомиллаштирилиши, илмий ҳамкорлик, синергетика, коллаборация, нетворкинг - буларнинг барчаси илмий жамоатчиликнинг айрим вакиллари янги фаннинг шаклланиши тўғрисида фикр юритишга ундади. Баъзи тадқиқотчилар томонидан билимлар тараққиётида “тўртинчи парадигма” нинг шаклланиши таъкидланади. Илмий адабиётларда илм-фан тараққиётидаги ўзгаришларни тавсифлашда «e-science» ва «science 2.0» атамалари қўлланилмоқда¹¹¹.

Эволюция жараёнлари тубдан янги эмас, лекин иқтисодий жараёнлардаги мутлақо мисли кўрилмаган ўзгаришлар аспектида анъанавий таълим дефинициялари бугунги ҳаёт талабларига жавоб бера олмаяпти. Ўтган асрнинг иқтисодий цикллари, товарларнинг ҳаётий цикллари ва товар ишлаб чиқариш учун қўлланиладиган билимлар, кўникмалар, асбоб-ускуналар ва технологик цикллари даврийлиги барқарор ташкилий моделларни яратишга имкон берди. Янги технологик укладнинг асосий ҳаракатлантирувчи кучи бўлган барча соҳаларга технологияларни жорий қилиш ва бизнес муҳити қуйидаги хусусиятлар билан тавсифланади: доимий турбулентлик; тез суръатлар билан ўсиб бораётган циклик даврлар; иқтисодий инқирозлар; глобал миқёсда шиддатли халқаро рақобат; инновацион усулларнинг тезлашуви; инновацияларни рағбатлантириш; маълумот, амалиёт, товарлар ва кўникмаларнинг жуда тез эскириши; мос равишда товарларнинг ҳаётий цикллариининг қисқариши;

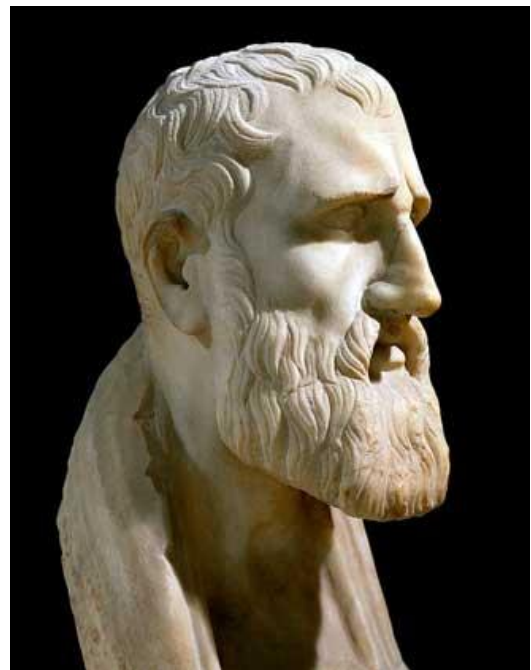
¹¹⁰ Алекс Моазед, Николас Джонсон. Платформа. Практическое применение революционной бизнес-модели // Alex Moazed. Modern Monopolies: What It Takes to Dominate the 21st Century Economy. — М.: Альпина Паблишер, 2019. — ISBN 978-5-9614-1245-1.

¹¹¹ Smirnov P.A, Kovalchuk S.V., Boukhanovsky A.V. Knowledge-based Support for Complex Systems Exploration in Distributed Problem Solving Environment // Communications in Computer and Information Science. Proceeding of 4th International Conference, KESW 2013. Vol. 394. Springer, P. 147–161. URL: <http://elibrary.ru/item.asp?id=20457885> (Дата обращения: 15.03.2021).

номаълумлик, беқарорлик билан боғлиқ узоқ муддатли режалаштиришнинг самарасининг камайиши. “Тез эскириш” ибораси, шунингдек, халқаро менежмент масалаларида эксперт Том Петерснинг таъбирича “тартибсиз бошқарув” мавжуд ҳолатнинг моҳиятини яққол таърифлайди. Замонавий дунёнинг илмий манзараси синергетик хусусият билан тавсифланади. Маълумки, методологик асос сифатида синергетика мураккаб, ночизиқли, очик тизимларнинг тузилишини, уларнинг тартибсиз ҳолатдан тартибли ҳолатга ўтиш жараёнларини, тизимни ташкил қилувчи алоҳида элементларнинг тизимдаги умумий ҳаракати таъсирида суммар эффектининг ошиши каби ҳодисаларни ўрганади. Айтиш керакки, педагогика соҳаси учун синергетика методологик тамойил сифатида аҳамиятга эга¹¹².

Технологиялар ва глобаллашув даврида Lifelong Learning узлуксиз таълим, янги билимларни излаш, инсон ҳаёти давомида билим ва кўникмаларни узлуксиз эгаллаш ва ривожлантириш концепцияси сифатида ижодий ва касбий ривожланишга ёрдам беради ва шахсий камолотнинг муҳим қисмидир. Lifelong Learning парадигмаси миллий ва умумпланетар миқёсда инсон ва интеллектуал капитални шакллантиришга фойдали таъсир кўрсатиши, ёши ва касбий фаолият соҳасидан қатъи назар одамларни қамраб олиши, шахснинг мутлақо ҳар қандай таълим қизиқишлари ва афзалликларини амалга ошириш ва ривожлантириш учун имкониятлар яратиши ва шу билан ўзгарувчан дунёга мослашишга ёрдам беришини таъминлаши билан аҳамиятга молик.

Узлуксиз таълим, ҳаёт давомида ўқиб-ўрганиш ғоялари Платон, Зенон, Сенека, Аристотель, Сукрот, Гераклит, Тит Лукреций Кар, Птоломей, Конфуций, Лао Цзы, Ибн Сино, Абу Райҳон Беруний, Абу Наср Форобий, Франсуа Вольтер, Иоганн Гёте, Жан Руссо, Филипп Меланхтон, Ян Коменский каби мутафаккирларнинг

¹¹² Коджаспирова Г. М., Коджаспиров А. Ю. Педагогический словарь: Для студ. высш. и сред. пед. учеб. заведений. — М.: Издательский центр «Академия», 2001, с. 136.

илмий-фалсафий қарашларида келтирилган. Lifelong Learning концепциясининг назарий муаммолари замонавий тадқиқотларда кенг муҳокама қилинади.

“Ҳаёт давомида таълим” концепциясининг назарий-методологик асослари ва базавий концептлари **Жон Дьюи** (John Dewey), **Паулу Фрейре** (Paulo Freire), **Майкл Хаттон** (Michael Hatton)¹¹³, **Ричард Эдварс** (Richard Edwards)¹¹⁴, **Питер Саттон** (Peter Sutton)¹¹⁵ каби тадқиқотчилар томонидан ишлаб чиқилган. Хусусан, америкалик педагог, социолог, прагматизм оқимининг апологети **Жон Дьюи** ўзининг «Таълим демократияси» номли китобида ҳаёт давомида таълим олишнинг аҳамияти ҳақида фикр юритар экан, унинг тушунчалар тизимига тўхталади ҳамда амалдаги таълим тизимининг демократик давлатнинг талабларига мос келмаслигини таъкидлайди¹¹⁶. Фақат ўз локал қадриятларини сақлаб қолишни эмас, балки ўзгаришларни ўзининг идеали сифатида қабул қилган жамиятгина тараққий этиши мумкинлиги ҳақидаги тезисни илгари суради. Демократик жамият ўзининг институтлари ҳамда жамият аъзоларини ўзгарувчан дунёнинг ижтимоий талабларига мослашувини таъминлайди. Бразилиялик педагог **Паулу Фрейре** педагогик жараённинг моҳиятини тадқиқ қилар экан, ўқитувчи ва ўқувчи ўртасидаги муносабат нарративликка асосланганини қайд этади. Ҳикоя қилувчи субъект (ўқитувчи) ва эшитувчи объект (ўқувчи) нинг мавжудлигини назарда тутувчи нарратив педагогиканинг асосий хусусияти маълумотларни етказиш ва уларни механик равишда эслаб қолишдан иборат. Бундай шароитда таълим ахборот депозитларини жойлаштириш актига айланади, бу жараёнда талабалар депозитарийлар бўлиб, ўқитувчилар депозиторлар ролини ўйнайдилар. Мулоқот қилиш ўрнига ўқитувчи маълумот етказди (банкдаги омонат каби), уни талаба сабр-тоқат билан қабул қилади, эслайди ва кўпайтиради. Бу “банк” таълим концепцияси бўлиб, унда ўқувчиларга фақатгина депозитларни қабул қилиш ва сақлашга рухсат берилади. “Маданият ва билимларни сақлаб қолиш” ғоясига асосланган “банк” концепциясининг асосий актори ўқитувчи ҳисобланади. Таълимнинг бундай стационар шакли инсонни

¹¹³ Hatton M. A pure theory of lifelong learning // Hatton M. (ed.) Lifelong learning: policies, practices and programs. Toronto: APEC, 1997.

¹¹⁴ Edwards R. Lifelong learning // Field J., Leicester M. (eds.) Lifelong learning: education across the lifespan. London: Routledge, 2000. Pp. 3–11.

¹¹⁵ Sutton P. Lifelong and continuing education // Husen T., Postlethwaite T. (eds.) The international encyclopedia of education. Vol. 6. Oxford: Elsevier Science Ltd., 1994.

¹¹⁶ Дьюи Дж. Демократия и образование: Пер. с англ. М.: Педагогика Пресс, 2000. С. 146.

бошқариладиган мавжудот сифатида кўриши ажабланарли эмас. Ўқувчиларнинг ижодини чекловли таълимдан фарқли равишда йўналтирувчи таълим маълумот узатиш эмас, балки ўрганиш, танқидий тафаккур (critical thinking) жараёнидан иборат. Вертикал иерархияни инкор этувчи таълим ўқитувчи ва талаба ўртасида умумий масъулиятга асосланган горизонтал мулоқот жараёнидан ҳамда конструктив ҳамкорликдан иборат.

Бундай “банк” йўсинидаги чекловчи таълим дихотомияга асосланган:

1. *Ўқитувчи дарс беради - ўқувчилар ўрганадилар.*
2. *Ўқитувчи ҳамма нарсани билади - ўқувчилар ҳеч нарсани билмайди.*
3. *Ўқитувчи ўйлайди – ўқувчилар учун ҳам.*
4. *Ўқитувчи гапирди - ўқувчилар тинглайдилар.*
5. *Ўқитувчи ўқув дастурининг мазмунини белгилайди - ўқувчилар (улардан ҳеч ким сўрамайди) рози бўладилар.*
6. *Ўқитувчи интизомни қўллайди – ўқувчилар интизомга бўйсунадилар.*
7. *Ўқитувчи танлов қилади - ўқувчилар итоат қилади*¹¹⁷.

Махсус адабиётларда “ҳаёт давомида таълим” концепциясининг ўттиздан ортиқ таърифлари мавжуд. Ушбу муаммонинг тадқиқотчиларидан бири бўлган Р. Дэйв (R. Dave) нинг таърифига кўра “ҳаёт давомида муттасил таълим - шахснинг бутун ҳаётий цикли давомида ҳаёт сифатини яхшилаш мақсадида ижтимоий ва касбий ривожланишни такомиллаштириш жараёни” ҳисобланади¹¹⁸. Дэйв умр давомида таълим концепциясининг генезиси, таълимий мақсадларини социология, антропология, психология, фалсафа каби фанлар ракурсида таҳлил қилар экан, янги парадигманинг муҳим ижтимоий хусусиятлари сифатида қуйидагиларни санаб ўтади:

- *олинган маълумотлар ва натижаларнинг очиқлиги тамойили;*
- *тадқиқотларни амалга оширишда коллаборация;*
- *илмий ҳамкорлик амалиёти (академик алмашинув);*
- *компьютер моделлаштириш;*
- *олинган натижаларни визуаллаштириш.*

¹¹⁷ Freire P. Pedagogy of the oppressed, 2005. URL: <http://www.msu.ac.zw/elearning/>.

¹¹⁸ Dave, R. H. (ed.). Fundamentals of Continuing Education. Oxford: UNESCO Institute of Education and Pergamon Press, 1976.

Маънодош тушунча сифатида катталар таълими (adult education), давом этувчи таълим (continuing education) иборалари қўлланилади. lifelong learning (LLL) концепциясига таълимнинг идеал мақсадлари сифатида (Parson), жараён маҳсули сифатида (Hatton) қарашлар учрайди. П. Саттон бир вақтнинг ўзида бир нечта ибораларни ишлатади (lifelong education, lifelong learning, recurrent education). Британиялик тадқиқотчи Р. Эдвардс катталар таълими ҳамда ҳаёт давомида таълимни постструктуралистик контекстда ўрганади. Р. Эдвардс “узлуксиз таълим” нинг ягона таърифи йўқлиги, у бутун бир концептосферадан (conceptual space) иборат эканлиги ҳамда ушбу концептосферага “билим олувчи жамият” ҳам кириши ҳақида сўз юритади. Унинг фикрига кўра LLLнинг вужудга келиши, шаклланиши, ривожланиши ўзига хос тарихий нарратив, диахроник дискурс кўринишга эга. Шунингдек, ҳаёт давомида таълим концепцияси билан боғлиқ “таълим олувчи жамият”, “профессional таълим”, “корпоратив таълим”, “ўзини ўзи ривожлантирувчи технологиялар”, “ўзи таълим олувчи корпорациялар”, “таълим олувчи жамиятлар” тушунчалари қўлланади. Россиялик тадқиқотчи Т. Ломакина ҳам LLL га оид қарашларда яқдиллик йўқлигини таъкидлайди. Ушбу категория катталар таълими (adult education), узлуксиз таълим (lifelong education), давомий таълим (continuing education) каби талқинларга эга¹¹⁹.

“Ҳаёт давомида таълим” муайян шахс томонидан информал (**informal**) усулда ҳар куни таълим олиш йўсинида ҳамда ҳаёт давомида бир неча марта касбий билим, кўникма ва малакаларни янгилашга қаратилган расмий (**formal**) таълим шаклида кечади. Шу билан бирга, шахснинг таълим олиши расмий таълим секторидан ташқарида кечадиган норасмий (**non-formal**) таълим кўринишида ҳам бўлиши мумкин (корпоратив ўқувлар, тренинглар, ўқув марказлари, ёзги ва қишги мактаблар, вебинар, фасилитация, стажировка, мастер-класс, тимбилдинг ва ҳ.). Информал таълим кундалик фаолият давомида инсоннинг мустақил равишда (self-education) таълим олиши орқали амалга оширилади. Формал таълим муайян малака ва даражаларни олиш ёки белгиланиши билан боғлиқ (масалан, таълим муассасасини тугатганлик тўғрисидаги диплом, касб-ҳунар таълими муассасаси дипломи, фалсафа доктори ёки фан доктори дипломи, касбий малакани тасдиқловчи ва меҳнат бозорида тан олинган сертификат ва ҳ.). Ҳаёт давомида таълимга бўлган интилиш

¹¹⁹ Ломакина Т.Ю. Современный принцип развития непрерывного образования. М.: Наука, 2006.

инсоннинг онгли равишда ўз билим даражасини оширишга, ижодий, ҳаётий, касбий амбицияларини рўёбга чиқаришга интилишини англатади ва бу, шубҳасиз, унинг умумий интеллектуал ривожланишига ҳам, меҳнат бозорида рақобатдош мақомни эгаллашга ҳам таъсир қилади. Ҳаёт давомида таълимнинг қуйидаги аспектлари унинг таълимий жозибадорлигини оширишга хизмат қилади: узлуксиз таълим (ўқиш ва ривожлантиришнинг узлуксиз давом этиши); динамизм (билимларни ўзлаштириш ва қўллаш суръатининг инновациялар ҳамда саноатда талаб қилинадиган ўзгаришларга мос келиши); self-education, ўз-ўзини назорат қилиш (ички мотивация); кенг қамровлилик (энг яхши маълумот манбаларини, сўнгги тенденцияларни ўрганиш); умр бўйи таълимга релевант хулқ-атвор паттернларини ўзлаштириш; натижага йўналтирилганлик ва б.

Мазкур тадқиқотда *Lifelong Learning* – шахснинг ахборот ва билимлар жамияти ва ўзгарувчан VUCA-дунё шароитида ёш ва вақтга боғлиқ бўлмаган ҳолда самарали фаолиятини таъминлайдиган ҳамда узлуксиз қўллаб-қувватловчи хусусиятга эга билимларнинг универсал мажмуи; шахсий, ижодий, касбий компетенцияларни шакллантиришнинг самарали модели, шунингдек, инсоннинг ҳаёт давомида амалга ошириладиган шахсий мотивлари, ҳаётий амбициялари ҳамда жамият эҳтиёжларига релевант билим ва кўникмаларни муттасил эгаллаш ва ривожлантириш жараёни деб қабул қилинади.

Компетенциявий ёндашувга асосланган таълим парадигмасининг шаклланиши тарихий жиҳатдан узоқ ва мураккаб жараёндир. Ушбу парадигмага XIX–XX асрлар кесишмасида юзага келган ҳамда қадриятлар тизимида инсон шахси муаммоларига эътиборни биринчи ўринга қўйган антропоцентрик парадигманинг ўзига хос маҳсули сифатида қараш мумкин. Антропоцентрик таълим марказида инсон, унинг шахси, эҳтиёжлари, мотивлари туради. Шунга мос равишда таълим жараёнида асосий эътибор инсон шахсига, унинг шахс сифатида такрорланмаслиги, ноёблиги, уникаллигини ривожлантиришга, субъектив эҳтиёжларига қаратилади. Антропоцентрик парадигманинг ривожига **В. Вернадский, А. Маслоу, Н. И. Пирогов, П. Ф. Лесгафт, В. М. Бехтерев** каби назарийётчилар катта ҳисса қўшдилар. Айнан антропоцентрик парадигма ёрдамида таълим соҳасида илк марта эркин шахс,

субъектнинг ўзини ўзи ривожлантириш, унинг таълим мазмунини танлаш ҳуқуқи муаммоларини ҳал қилишга уринишлар амалга оширилди.

Lifelong learning парадигмасининг ривожланишида 2000 йилнинг март ойида Лиссабонда (Португалия) бўлиб ўтган Европа саммити муҳим аҳамият касб этади. **Лиссабон саммити** инсоният “билимлар даврига” кирганини эътироф этиб, билимга асосланган иқтисодиётга ва жамиятга муваффақиятли ўтишни Lifelong learning парадигмаси билан корреляцияда кўради. Саммит томонидан қабул қилинган Меморандумда ҳаёт давомида таълим *“билим, кўникма ва касбий малакани ривожлантириш мақсадида доимий равишда амалга ошириладиган кенг қамровли ўқув фаолияти”*¹²⁰ деб таърифланади ҳамда мазкур парадигма шароитида билимлар жамиятининг ижтимоий-иқтисодий трансформацияси талабларига мослашиш ва Европанинг келажагини шакллантиришда фаол иштирок этиш учун тенг имкониятларга эга бўлиши асосланади.

Шундай қилиб, бугунги кунда LLL парадигмасини тамаддуннинг ривожланиш шартларидан бири, глобал миқёсда билим олишнинг энг универсал воситаси сифатида тушуниш керак. У форсайт-тахлиллар, кўпчилик экспертлар ва футурологлар томонидан башорат қилинган тобора кенг тус олаётган ишсизлик ва касбий хавфсизликка жавоб бўлиши мумкин. Маълумки, шахс ҳаёти давомида бир неча марта касбий фаолият турини ўзгартиради, шу сабабли ҳаёт давомида таълим шахсий ва ижтимоий фаолият билан боғлиқ жараён сифатида касбни ўзгартириш, ижтимоий-иқтисодий ўзгаришларга, янги меҳнат шароитларига мослашишнинг самарали омили бўлиб хизмат қилади. Ҳаёт давомида таълим муаммоларини ўрганиш педагогик-андрагогик аспектда давом этмоқда. Мазкур парадигма тенг ҳуқуқлилик, фаол ижодкорлик, узлуксиз ривожланиш тамойилини амалга ошириши орқали шахснинг касбий, ижодий, ҳаётий фаолиятини самарали таъминлаш, ижтимоий эҳтиёжларини ҳал қилишининг энг оптимал ва релевант ечими бўлиб хизмат қилади.

¹²⁰ European Communities: A Memorandum on Lifelong Learning, 2000 / <https://uil.unesco.org/document/european-communities-memorandum-lifelong-learning-issued-2000>.

2.3. LIFELONG LEARNING ТАЪЛИМ ПАРАДИГМАСИНИНГ БАЗАВИЙ КОНЦЕПТЛАРИ

**Мумкин бўлган чегараларни аниқлашнинг ягона йўли
чегаралардан ташқарига чиқишдир.**
Артур Кларк

Гўё абадий яшайдигандек ўқиб-ўрганмоқ лозим.
Отто фон Бисмарк

**Илм-фан тараққиёти учун шахс ҳуррияти ва ички озодлиги
муҳим, зеро илмий дунёқараш шахснинг эркин
ва мустақил фаолияти таъсирида ўзгариши мумкин.**
В.Вернадский

Замонавий жамиятларда ҳаёт давомида таълим олиш индивидуал эҳтиёжлар зонасидан ижтимоий эҳтиёжлар соҳасига кўчди, ижтимоий императив шаклини олди ҳамда давлат сиёсати объектига айланди. XX асрнинг ўрталаридан бошлаб категориал императив сифатида шаклланиб келаётган мазкур концепция ижтимоий ва шахсий ҳаётнинг ажралмас қисмига айланди ҳамда кўп жабҳаларига бевосита таъсир кўрсатди. Узлуксиз таълим тектоникаси, жамият ва аҳолининг катта қисмини ўқитишнинг институционал ва институционал бўлмаган шакллари иккинчи минг йилликнинг бошида глобал жараёнларнинг контурларини эгаллади, бу эса бизга мазкур ҳодисани нафақат миллий, балки глобал аҳамиятга эга бўлган муҳим ижтимоий феномен сифатида кўриб чиқиш учун етарли асос бўлади.

Ушбу йилларда дунё илмий жамоатчилиги, педагоглар, андрагоглар, социологлар, психологлар, иқтисодчилар, файласуфлар, ҳуқуқшунослар, математиклар, ҳуқуқшунослар, биологлар, илм-фаннинг бошқа соҳалари вакиллари томонидан узлуксиз таълимнинг назарий-прагматик асослари тадқиқ қилинган. Асримизнинг иккинчи ўн йиллигининг ўрталарига келиб иқтисодий ва ижтимоий инфратузилмаси ривожланган мамлакатлар ҳаёт давомида таълимнинг ўз миллий тизимларини ишлаб чиқдилар. Мазкур

мамлакатларнинг таълим қонунчилиги меъёрларида умр давомида таълим ғоялари у ёки бу тарзда ўз аксини топди. Шу боисдан мазкур феноменни мамлакатлар, умуман, жаҳон ҳамжамиятининг муҳим миллий ва халқаро ҳуқуқий факти сифатида кўриб чиқиш мақсадга мувофиқ. Сўнгги ўн йилликлар давомида таълимни қўллаб-қувватловчи халқаро институтлар (БМТ, ЮНЕСКО, ЮСАИД, DVV international), бошқа халқаро ташкилотлар бу ижтимоий феномен ва жараёни иқтисодий-ижтимоий ўсиш, гендер тенглик, саводхонликка эришиш, қашшоқликка қарши курашнинг муҳим йўналиши деб ҳисоблаб, узлуксиз таълим соҳасидаги миллий ташаббуслар амалиётини барқарор ва изчил қўллаб-қувватлаб келмоқдалар. Умумжаҳон иқтисодий барқарорлик, маданий-гуманитар ривожланишга эришиш, хусусан, “ўтиш даври иқтисодиёти” даврида бўлган мамлакатлар учун, умр давомида таълимни глобал муҳим ижтимоий ҳақиқат сифатида кўриб чиқиш муҳим аҳамият касб этади. Жаҳон илмий ҳамжамияти, ҳукумат, жамоат ва сиёсий доиралар, молиявий ва саноат тузилмалари узлуксиз таълим олиш ғояларини фаол қўллаб-қувватламоқда, ҳаёт давомида таълим тизимиغا молиявий инвестицияларнинг ҳажми изчил кенгайиб бормоқда.

Ахборот жамияти дискурси ҳамда инсоният тараққиётининг янги босқичида “ҳаёт давомида таълим” феномени ижтимоий ҳодиса, тўртинчи саноат инқилоби, кейинги давр таълими ҳамда дунё мамлакатларининг ижтимоий-иқтисодий сиёсатининг узок муддатли тенденцияси, жамият онги ва ижтимоий воқеликнинг муайян шакли, аҳоли турмуш тарзининг ажралмас қисми, касбий муваффақиятнинг гарови сифатида кўриб чиқиш зарур. Ижтимоий фаоллик ривожланиб борган сари глобал миқёсга эга бўлаётган давримизда мазкур фаолиятнинг мазмуни нафақат илмий маълумотни таълимнинг барча босқичлари учун мўлжалланган янги ахборот маҳсулотига айлантириш жараёнининг тезлашиши, балки эскисининг ўзгариши ва янги ижтимоий-педагогик муносабатларнинг пайдо бўлиши билан тавсифланади.

Ҳаёт давомида таълим парадигмаси классик таълимнинг макон-замон воқелигини амалда ўзгартириб юборди ва шу билан бирга таълим билимларнинг чегараларини кенгайтириб, ахборот-таълим муҳитини янада чуқурроқ ва махсус назарий билимлар билан тўлдирди. Бундан ташқари, “ҳаёт давомида таълим” модели шахсининг ижтимоий фаровонлигининг зарурий шартига айланди. Жаҳон ҳамжамиятида рақамли, “билимлар” иқтисодиётига ўтиш, ҳаётнинг

барча соҳаларига инновацияларни жорий этиш туфайли содир бўлаётган трансформацион жараёнлар таълим парадигмасини амалга ошириш ёндашувларини ўзгартирди. 1972 йилда ЮНЕСКО томонидан эълон қилинган ҳаёт давомида таълим тамойиллари унга қўйиладиган талабларни белгилаб берди¹²¹. Таълимнинг бу шаклига бўлган эҳтиёж шахснинг таълим ва касбий ўсиш эҳтиёжларини қондиришга қодир бўлган таълим жараёнининг барча босқичларини ўз ичига олган ягона тизимни шакллантириш зарурлигини тақозо қилди. XXI асрнинг бошланиши жамият ҳаётини моделлаштиришнинг янги услублари, янги технологияларга асосланган инновацион жамият қуришда одамнинг билимларни яратиш, ўзгартириш, ундан фойдаланиш кўникмаларини жиддий қайта баҳолаш билан боғлиқ. Замонавий жамият қуриш шароитида таълим етакчи роль ўйнайди, чунки у инновацион ривожланиш жараёнларининг ахлоқий-гуманитар компонентини ташкил этувчи қадриятлар тизими ва тамойилларини шакллантиради. Мамлакатлар иқтисодиётининг рақобатбардошлиги, биринчи навбатда, таълим тизимининг рақобатбардошлиги ва самарадорлиги билан белгиланади. Айнан техноген жамиятнинг шаклланиши даврида таълим инсониятнинг ривожланиш омилига айланиб, капитал, меҳнат каби анъанавий ишлаб чиқариш омилларининг аҳамиятини йўқотади. Кўпгина тараққий этган мамлакатлар иқтисодиёти **(Канада, Швеция, Япония, Сингапур, Корея)** “билимлар” иқтисодиётига айланмоқда, бунда қадриятлар жамиятнинг барча соҳаларидаги инновациялар орқали яратилади. Иқтисодий тараққиёт тобора инсониятнинг янги билимларни яратиш, ўзгартириш ва амалда қўллаш компетенциялари билан белгиланмоқда. Инновацион жамият таълимнинг ижтимоий институт сифатида мустақил ва ҳал қилувчи ижтимоий кучини тан олиб, билимларни янгилаш зарурияти ва даврийлигига муносабатни ўзгартирди. Технологияларнинг шиддат билан янгиланиши, ривожланган мамлакатларнинг “олтинчи

¹²¹ Образование: сокрытое сокровище (Learning: The Treasure Within). Основные положения Доклада Международной комиссии по образованию для XXI века. Издательство ЮНЕСКО. 1996. - 31 с.

технологик тартиб”га¹²² (ахборот технологиялари, когнитив технологиялар, молекуляр генетика, ген инженерияси, нанотехнологиялар, биотехнологиялар ва б.) ўтиши мутахассисларнинг рақобатбардошлиги даражасининг тизимли касбий компетенциялар билан таъминланишига, шу жумладан, уларни кенг спектрли иқтисодий, ижтимоий, маданий шароитларда муваффақиятли қўллаш, қабул қилинган қарорларни тушуниш ва жавобгарликни ўз зиммасига олиш; ижтимоийлашувига, доимий равишда ўқиш кўникмаларига эътиборни қаратмоқда.

Таълим парадигмасининг алмашинувининг технологик тартибларга (ингл. techno-economic paradigm) боғлиқлиги масаласи йирик социологик тадқиқотларнинг объекти бўлиб хизмат қилган. Австриялик социолог, сиёсатшунос **Йозеф Алоиз Шумпетер** (Joseph Alois Schumpeter) инновацияларнинг ривожланишининг босқичларининг дискрет хусусиятини қайд этади¹²³. Шумпетер буни “инновациялар тўлқини” деб атади. Рус тадқиқотчиси **С. Ю. Глазьев** томонидан илгари сурилган тезисга кўра, технологик тартиб яхлит ва барқарор тузилма бўлиб, циклик тарзга эга, у асосий ресурсларни қазиб олишдан бошланиб, мос ҳолда якуний маҳсулотлар тўпламини ишлаб чиқариш билан тугайди. Технологик жиҳатдан боғлиқ тармоқларнинг мажмуаси технологик тартибнинг асосини ташкил қилади. Технологик тартибнинг ядросининг шаклланишини белгилайдиган технологик инновациялар асосий омил ҳисобланади. Глазьевнинг таъбирига кўра, “олтинчи технологик тартиб”да асосий омил бўлиб нанотехнология, ҳужайра технологияси хизмат қилади. Технологик тартибнинг афзаллиги, аввалгисига қараганда, ишлаб чиқаришнинг энергия ва моддий сарфини, олдиндан белгиланган хусусиятларга эга бўлган материаллар ва организмларни лойиҳалашда кескин камайишидан иборат бўлади.

Маълумки, таълим даражалари ўзгарувчан қийматдир ва фаннинг ривожланиш динамикасига, илмий-назарий билимларнинг фундаментал ютуқларига боғлиқ ҳамда фаннинг ривожланишини акс эттирувчи дефиниция ҳисобланади. Таълим даражалари нисбати муаммосига ретроспектив нуқтаи назардан қарайдиган бўлсак, олдинги асрларда мазкур муаммо мавжуд эмас эди, билимдаги муайян

¹²² Нанотехнологии как ключевой фактор нового технологического уклада в экономике / Под ред. С. Ю. Глазьева и В. В. Харитоновой. — М.: Тривант, 2009. — 304 с.

¹²³ Блауг М. Шумпетер, Йозеф А. // 100 великих экономистов до Кейнса. Great Economists before Keynes: An introduction to the lives & works of one hundred great economists of the past. — СПб.: Экономикс, 2008. — С. 333. — 352 с. — (Библиотека «Экономической школы», вып. 42). ISBN 978-5-903816-01-9.

“узилишлар”нинг амалий жиҳати аҳамиятсиз эди, чунки инсон ҳаётининг давомийлиги фандаги парадигмал ўзгаришларга қараганда анча қисқа эди. Агар 70-80 йил олдин эмпирик тажрибани ўтказиш жараёнида касбий маълумотларни эгаллаш етарли бўлса, ҳозирда техник ва ижтимоий жиҳатдан ўзгараётган муҳитнинг янги талаблари асосида касбий билим, кўникма ва компетенцияларни доимий янгилаш, ўзлаштириш, малакани тасдиқлаш касбий муваффақиятнинг шартига айланди. Инсоният ҳеч қачон бундай ижтимоий ноординар вазиятга дуч келмаган. **Касбий “омон қолиш” қонуни**, умумбашарий таълимнинг бошқа ижтимоий қонуниятлари сингари, эмпирик қонунлар тоифасига киради. Касбий “омон қолиш” қонуни - бу гипотетик назария эмас, балки танловга дуч келган одамнинг ижтимоий хулқ-атвор паттернларининг амалиётга асосланган модели - таълимни давом эттириш, ижтимоий мавқеини сақлаб қолишнинг муҳим омили, минтақалар миқёсида мамлакатнинг илмий-техник салоҳиятини сақлаб қолишни таъминлайдиган, ижтимоий сиёсатнинг амалиётга йўналтирилган модели сифатида ишлайди. Форсайт таҳлиллар келгусида ушбу қонуннинг пайдо бўлишининг ижтимоий оқибатларидан бири сифатида, профессионал жамоатчиликнинг аксарият қисмининг ўз касбий даражасини мунтазам ошириш бориши билан боғлиқ ижобий амалиётнинг ривожланишини кўрсатади.

Норасмий таълим расмий таълимдан ташқарида таълим олувчининг эҳтиёжларини қондириш учун мўлжалланган динамик таълимдир. Норасмий таълимни расмий тизим доирасидан ташқаридаги таълим фаолияти сифатида тушуниш, **“мактаб энди ягона таълим ҳудуди эмас”** деган постулатга асосланган. Андрагогикага оид терминологик луғатларда норасмий таълим, таълим тўғрисидаги гувоҳномани олиш билан бирга касбий фаолият билан шуғулланиш ҳуқуқини берадиган курслар форматида кўриб чиқилади¹²⁴. Норасмий таълим, одатда, таълим олувчининг муайян билим ёки соҳа доирасидаги назарий-амалий билимлар уфқларини кенгайтириш ёки касбий кўникмаларни эгаллаш мақсадида амалга оширилади. Норасмий таълим қуйидагилар билан тавсифланади:

1. Шахсий ривожланиш стратегиясини тўлақонли шакллантириш, шахснинг манфаатларини, эҳтиёжларини амалга оширишга йўналтириш.

2. Таълим олувчининг умумий дунёқарашини кенгайтириш.

¹²⁴Основы андрагогики. Терминологический словарь-справочник для студентов социально-гуманитарных специальностей / сост. Маслова В. В. – М., 2004. – 19 с.

3. Реал воқеликнинг айрим соҳаларини чуқур ўрганиш ва амалий кўникма ва компетенцияларни эгаллаш.

4. Мослашувчанлик.

5. Амалий йўналтирилганлик, прагматик табиатга эғалик.

6. Дискретлик (исталган пайтда таълимни тўхтатиш имконияти).

7. Мажбурий моҳиятнинг йўқлиги, шахсий мотивациянинг устуворлиги, таълим олувчининг ўз эҳтиёжларига таяниши.

8. Таълим фаолиятининг юқори самарадорлиги, мақсадга мувофиқлиги.

9. Аниқ белгиланган мақсад ва натижага эришиш учун индивидуал таълим дастурлари. Шу билан бирга расмий ва ноформал таълимни бирлаштириб турган умумий ҳолатлар ва хусусиятларни (давлат томонидан тартибга солиниши, молиялаштириш ва ҳ.) қайд этиш жоиз.

LLL таълим концепциясининг геронтологик аспектларининг алоҳида ижтимоий аҳамиятини қайд этиш лозим. Катта ёшдагиларнинг саломатлиги, ҳаёт мазмунини таъминлаш мақсадида жамият уларнинг доимий ривожланишига ёрдам бериши жуда муҳимдир. **Канада Альцгеймер жамиятининг** маълумотларига кўра, 2030 йилга бориб бир миллиондан ортиқ канадаликнинг Альцгеймер касаллигидан (деменция тури, хотира пасайиши) азият чекиши тахмин қилинмоқда. Соҳа экспертларининг уқтиришича, “мияни узлуксиз машқ қилиш ақлий фаолликнинг пасайишини олдини олади”¹²⁵. Жаҳон соғлиқни сақлаш ташкилоти 2050 йилга келиб, 2015 йилга қараганда, 60 ёшдан ошган дунё аҳолисининг улуши деярли икки баробарга ошишини, бу Ер аҳолисининг 22 % ини ташкил қилишини тахмин қилмоқда.¹²⁶ Ҳозирги кунда кўплаб катта ёшдагилар меҳнат фаолиятини турли сабабларга кўра (иқтисодий, ижтимоий, шахсий ва б.) сақлаб қолишга интиломоқда. Геронтология соҳасига оид тадқиқотлар меҳнат фаолияти ва умр кўриш давомийлигининг ўзаро боғлиқлигини кўрсатади. Шу билан бирга, иқтисодий ривожланган давлатлар (АҚШ, Хитой, Япония, Германия, Франция, Корея, Сингапур) мисолида айтиш мумкинки, дунёнинг кўплаб иқтисодиётлари, “демографик қариш” жараёнлари туфайли ишчи кучининг кескин танқислиги билан тавсифланади. 1991 йилда БМТ Бош Ассамблеяси томонидан ишлаб чиқилган “Кексалар учун

¹²⁵ O'Grady, Anne. Lifelong Learning in the UK: An introductory guide for Education Studies. Oxon: Routledge. 2013. ISBN 978-1-136-34095-6.

¹²⁶ World Health Organization: Retrieved August 15, 2016. URL: [http:// who.int/ mediacentre/ factsheets/fs404/en](http://who.int/mediacentre/factsheets/fs404/en) (мурожаат санаси 17.05.2020).

тамойиллар”¹²⁷, Халқаро катталар таълими конференцияси томонидан қабул қилинган **Гамбург декларацияси** (1997), Европа Иттифоқининг ҳаёт давомида таълим тўғрисидаги меморандуми (2000) каби халқаро ҳужжатлардан кекса одамларни рақамли воқеликда ўқитишнинг ижтимоий талаблари, катта ёшдагиларни ахборот жамиятига киритишнинг психологик, педагогик-андрагогик ва ташкилий-ҳуқуқий механизмларини ишлаб чиқиш; геронтологияни рақамлаштириш бўйича тьюторларни тайёрлаш; катта ёшдагиларни ўқитишнинг ўзига хос хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда таълим моделларини жорий этиш; фойдаланувчилар учун мўлжалланган қулай дизайн ва мос интерфейс яратиш; катта ёшдагиларнинг илмий салоҳияти ва меҳнат ресурсларидан турли соҳаларда фойдаланиш масалалари ўрин олган.

Шундай қилиб, LLL таълим концепцияси бир томондан ҳар томонлама шахсий ривожланиш, иккинчи томондан бутун жамиятнинг барқарор ривожланишига кўмаклашиш усулидир. Унинг билимга асосланган анъанавий таълим парадигмасидан концептуал фарқлари қуйидаги жадвалда ўз аксини топган (1-расм):

1-расм

**Lifelong Learning парадигмаси ва анъанавий таълимнинг
концептуал таснифлари**

Анъанавий таълим	Lifelong Learning
Шахснинг чекланган вақт давомида амалга ошириладиган билим ва кўникмаларни эгаллаш ва ривожлантириш жараёни	Шахснинг бутун ҳаётини фаолияти давомида амалга ошириладиган билим ва кўникмаларни узлуксиз эгаллаш ва ривожлантириш жараёни
Инсоннинг ривожланишида маълум градация ва муддатлар мавжуд	Инсон доимий ривожланувчи субъект
Таълим - иерархик конструкт	Ночизикли формат
Таълим берувчи – билимлар манбаи	Чекланмаган таълим объектлари
Консерватив таълим муҳити	Интерфаол ахборот-таълим муҳити
Умумий таълим стандартлари ва таълим дастурлари	Таълим дастурларининг селективлиги, вариативлиги
Таълим чекланган вақт ва ҳудуд доирасида амалга ошади	Чекланмаган вақт ва ҳудуд доирасида амалга ошади
Стандартларда шахснинг индивидуал таълим стратегияси, шахсий мотивлари акс этмайди	Шахснинг индивидуал таълим стратегияси, мотивлари ва эҳтиёжларига мос таълим дастурлари

¹²⁷Принципы Организации Объединенных Наций в отношении пожилых людей. 1991г. Резолюция 46/91 46-ой сессии Генеральной Ассамблеи ООН.

Менторинг	Фасилитация, коучинг, тьюторинг
Таълим олувчининг пассив таълим функциялари	Таълим олувчининг фаол таълим функциялари
Назарий билимларни ўзлаштиришга йўналтирилган	Прагматик характерга эга, амалиётга йўналтирилган
Тарихий модернизация жараёнларидан орқада қолиш хусусияти	Ижтимоий-эволюцион тараққиёт талабларига жавоб берадиган таълим дастурлари
Тайёр билимлар ўзлаштирилади	Билимлар ўқув-когнитив жараёнда яратилади
Эшитиш, эслаб қолиш, такрорлаш фаолиятига асосланган	Инсон табиатига хос, изланиш, ўрганиш, ижод қилиш, яратиш фаолиятини таъминлайди
Янги реал воқелик олдида саросима	Ўзгаришларга мослашувчанлик, адаптивлик
Пассив ижтимоийлашув	Фаол ижтимоийлашув
Анъанавий дидактик ресурслар	Янги методикалар ва инновацион технологиялар
Формал ўқитиш жараёни	Таълимнинг янги контенти, дизайни, узлуксиз таълим тектоникаси
Иерархик муносабатлар	Ўзаро ҳамкорлик, коллаборация, фаол коммуникация
Авторитет манбаларга таянилади	Конструктивизмга асосланган таълим муҳити
Коллектив тажриба	Шахсий эмпирик тажриба
Web 1.0	Web 2.0, Web 3.0
Муайян фан доирасида билимлар	Метадисциплинаризм, метабилимлар, фанлараро, тармоқлараро билим соҳалари конвергенцияси
Ҳамма учун бирдек муваффақиятли вазиятлар яратишга эътибор бермаслик	Ҳамма учун бирдек муваффақиятли вазиятлар яратишга эътибор бериш
Таълим олувчининг индивидуал хусусиятларини ҳисобга олишнинг мураккаблиги	Таълим олувчининг индивидуал физиологик, психологик хусусиятларини, когнитив қобилиятини, ахборотни идрок этиш усулларини, темпераментни ҳисобга олиш
Шахсий ривожланишнинг даврий детерминантлари	Инсон - доимий ривожланувчи субъект (гуманистик императив)

Европа Комиссиясини 1985-1994 йилларда муваффақиятли бошқарган Жак Делор раҳбарлигида фаолият олиб борган XXI аср таълими бўйича халқаро комиссиянинг 1996 йилда нашр этилган

“Learning: The Treasure Within” номли маърузасида ахборот жамиятида инсоният олдида турган асосий муаммоларнинг ечими сифатида ҳаёт давомида таълим концепцияси тилга олинади: *“Ҳаёт давомида таълим ўзгаришлар жуда тез содир бўлаётган замонавий дунёда тобора долзарб бўлиб бормоқда. Анъанавий ҳаёт тарзининг тубдан ўзгариши натижасида дунёни яхшироқ тушунишга ёрдам берадиган талаблар қаторида таълимнинг тўртта асосий тамойили ҳақида сўз боради. Жаҳон ҳамжамиятининг тарихи, урф-одатлари ҳақидаги билимларни ривожлантириш, келажакда инсониятни кутаётган хавф ва қийинчиликлар, муқаррар низоларни оқилона ва тинч йўл билан ҳал қилиш учун биргаликда яшашни ўрганиш; турли вазиятларни енгиш кўникмалари, касб ва малакага эга бўлиш, фикрлаш қобилияти, тасаввур, жисмоний қобилият, эстетик туйғу, бошқалар билан мулоқот қилиш қобилияти... билимларни олиш, янгилаш ва улардан фойдаланишга асосланган жамият”*¹²⁸.

Шундай қилиб, дунёда содир бўлаётган глобал ўзгаришлар тезлиги ва маълумотларнинг экспонент равишда кўпайиши ҳаёт давомида таълим концепциясини ўз-ўзидан пайдо бўладиган объектив эҳтиёжга айлантиради. Ахборот ва билимлар жамияти шароитида ҳаёт давомида таълим экотизимини яратиш учун тадбиркорлик, ишлаб чиқариш, бизнесни илм-фан билан боғлаш, олий ўқув юртлари, университетлар ва илмий-тадқиқот институтларининг саъй-ҳаракатларини бирлаштириш, илм-фан, иқтисод ва ишлаб чиқаришнинг коллаборациясини йўлга қўйиш долзарб вазифадир. Рақамли иқтисодиёт контекстида рақамли маълумотлар ижтимоий-иқтисодий фаолиятнинг барча соҳаларида ишлаб чиқаришнинг асосий омили эканлиги, бизнес, илмий ҳамжамият, таълим, давлат ва фуқароларни ўз ичига олган самарали ўзаро алоқанинг таъминланиши зарурияти тадқиқотларда алоҳида қайд этилган.

Янгиланаётган Ўзбекистоннинг “рақамли иқтисодиёти” ижтимоий-иқтисодий фаолиятнинг барча соҳаларида ишлаб чиқариш, бизнес, илмий ва таълим жамоалари, давлат ва фуқароларни ўз ичига олган самарали коллаборациясини таъминлаш заруриятини тақозо этади. Мазкур вазиятда малакали кадрлар тайёрлаш механизмларини такомиллаштириш, ўқитиш тизимининг самарадорлигини оширишга қаратилган мақсадли дастурларни ишлаб чиқиш, кадрлар

¹²⁸Образование: сокровище (Learning: The Treasure Within). Основные положения Доклада Международной комиссии по образованию для XXI века. Издательство ЮНЕСКО. 1996.

тайёрлашнинг инфратузилмавий асосларини ташкил этиш, шу билан бирга, таълим ва касбий стандартларнинг мукаммал тизимини шакллантириш масалалари устувор аҳамиятга эга. Таълим муҳити ва иқтисодиётнинг реал сектори вакиллари бирлаштирган саноат худудлари, техно-парк, бизнес-инкубатор, консорциумларнинг ташкил этилиши олий ўқув юртлари томонидан мутахассислар тайёрлаш стратегиясини шакллантиришда самарали қарорлар қабул қилиш имконини беради.

Ҳаёт давомида таълим моделларини шакллантиришда замонавий моддий-техник ва ресурс базаси; иш берувчи ва ҳамкор университетларнинг экспертларини жалб қилиш; юқори технологияли саноат тармоқларининг кадрларга бўлган эҳтиёжининг квантитатив, аниқ ўлчамли, фурсат-таҳлилларини амалга ошириш; йирик компания, консорциумларнинг таълим дастурларини ишлаб чиқиш ва амалга оширишда иштирок этиш амалиёти; битирувчининг компетенциялар мажмуини такомиллаштириш; амалиётга йўналтирилганлик; ҳаёт давомида таълим бўйича давлат стандартларини ишлаб чиқиш ва жорий этиш; таълим олувчининг таълим траекториясининг барча босқичларида (касбга йўналтириш, бакалаврият, магистрат, докторантура, малака ошириш, касбий қайта тайёрлаш) узлуксиз таълим учун инфратузилмани ривожлантириш учун шарт-шароитларни яратиш; фанлараро, тармоқлараро метадисциплинарликни назарда тутиш; турли йўналишлар бўйича таълим стандартлари билан тартибга солинадиган касбий компетенцияларнинг бутун мажмуасини шакллантириш; лабораториялар, илмий марказларни яратиш, олий ўқув юртлари, илмий тузилмаларнинг ҳамкорлигига, коллаборациясига таяниш мақсадга эришишнинг самарали ечими бўлиб хизмат қилади.

III БОБ

3.1. XXI АСР КОМПЕТЕНЦИЯЛАРИ ИЖТИМОЙ ФЕНОМЕН СИФАТИДА

**Self-education is, I firmly believe,
the only kind of education there is.**

Isaac Asimov

**Билим олишнинг ўзи кифоя эмас,
олинган билимни тараққиёт йўлида
сарфлашни ҳам билмоқ керак.**

Иоганн Гете

Жамиятнинг иқтисодий-ижтимоий жараёнларининг корреляцияловчи ижтимоий институт сифатида таълим ҳозирги кунгача инсоният тафаккури ва фаолияти асосида тараққиётнинг барча даврларида тўпланган билимларни умумлаштириш билан машғул бўлган ҳамда оламнинг яралиши, эволюция, ҳаётнинг моҳияти, инсоннинг аъмолига оид фундаментал саволларга жавоб топишга интиланган. Таълим узлуксиз жараён бўлиб, унинг асосида нафақат тараққиётнинг ўтган босқичларида тўпланган тажрибани ўрганиш, балки жамиятни ривожлантириш, тафаккурни кенгайтириш, ўзгарувчан ва мураккаб дунёда самарали фаолиятни таъминлаш ётади. Ижтимоий воқелик, жамият ҳаётининг ўзгариб бориши таълим-тарбияни ҳаракатлантирувчи кучдир, муваффақиятли таълимнинг энг муҳим хусусияти эса жамият ва инсоният тараққиёти талабларига жавоб бера олишидир.

Учинчи мингйилликнинг ижтимоий-маданий матрицаси - тўртинчи саноат инқилоби, рақамли иқтисод, олтинчи технологик уклад, постглобаллашув, экспоненциаллик, турбулентлик, ахборот энтропияси, иқтисодий формация алмашинуви, қадриятлар тизими трансформацияси, фуқаролик жамиятларининг шаклланиши жамият, шахс ҳамда таълим олдига янги вазифаларни қўйди, хусусан, таълим-тарбия методологиясини ўзгартиришни, янги таълим парадигмасини яратишни тақозо этди.

Постмодернистик ахборот жамиятининг глобал мақсадларидан келиб чиқиб, бугунги кун таълими инсонларнинг маънавий-ахлоқий ва профессионал қиёфаси тез суръатларда ўзгариб бораётган дунёнинг концептуал талабларига мос бўлишига йўналтирилмоқда. Тадқиқотчилар томонидан инсоният тафаккуридаги технократик ёндашув, дунё ҳамжамиятининг глобал кун тартибидаги сиёсий, иқтисодий, экологик муаммолар, технологик таҳдидлар билан бир қаторда ижтимоий таҳдидлар, маънавий хатарлар - гуманизм, альтруизм, дунёвий онг, миллий-этник толерантлик, ижтимоий интеллектнинг паст коэффицентлари қайд этилади. Буларнинг барчаси таълим-тарбияда устувор этиб гуманистик ғояларни ҳимоя этиш, маданиятлараро мулоқот контекстида яшашни ўргатиш, ижтимоий интеллект, шахс экологияси, экологик тафаккур, ўз ҳатти-ҳаракати ва қарорлари учун жавобгарлик ҳиссини таркиб топтириш вазифасини қўймоқда. Ахборот жамиятида юзага келаётган маънавий таҳдидлар (*ахборот хавфсизлиги, кибербуллинг, киберсоциумда мулоқот этикаси, шахсий маълумотларнинг конфиденциаллиги*) шахснинг ижтимоийлашуви ва ахлоқий тарбиясига алоҳида эътибор беришни талаб қилади.

XXI асрнинг глобал мейнстрим тенденциялари, ижтимоий-прагматик воқелик, инновацион иқтисодиёт, компанияларнинг бизнес моделлари таълимнинг глобал мақсадларини амалга ошириш дискурсида шахснинг ҳар томонлама ривожланиши тамойилларига мос касбий ва ижодий компетенцияларни шакллантириш долзарблигини тасдиқлайди.

Соҳага оид тадқиқотларнинг таҳлили компетенцияларни шакллантириш муаммосининг мураккаб ва кўп қиррали хусусиятининг мавжудлигига ишонч ҳосил қилишимизга имкон беради. **“Компетенция”** метадисциплинар тушунча бўлиб, турли фан соҳаларининг (педагогика, андрагогика, социология, психология, менежмент) тадқиқот объекти бўлиб хизмат қилади. Компетенция, компетентлик, компетенциявий ёндашув, касбий компетенцияларни ривожлантириш муаммоларига бағишланган тадқиқотлар орасида **Роберт Уайт (Robert White)¹²⁹, Жон Равен (John Raven)¹³⁰, Любовь**

¹²⁹ White R.W. Motivation reconsidered: the concept of competence // Psychological Review. – 1959, Vol. 66, №. 5. – P. 297–333.

¹³⁰ Равен, Д. Компетентность в современном обществе: Выявление, развитие и реализация / Д. Равен. - М.: Когито-Центр, 2002. - 394 с.

Рейслер¹³¹, Андрей Вербицкий¹³², Ирина Зимняя¹³³, Герман Селевко¹³⁴, Андрей Хуторской¹³⁵ каби муаллифларнинг изланишларини ажратиб кўрсатиш мақсадга мувофиқ. Тадқиқотларнинг полиспектрал хусусиятига қарамай, фанда компетенция тушунчасининг ягона таърифи мавжуд эмаслигини таъкидлаш зарур. Мазкур вазиятга кўпгина тадқиқотчилар томонидан урғу берилади¹³⁶. Умумий ва ижтимоий педагогикага оид луғатларда қуйидаги талқинларни учратиш мумкин: *“ижтимоий-педагогик компетенция - бошқа инсонлар билан ўзаро муносабатларда ўз ижтимоий-педагогик имкониятларини англаш ва билиш қобилияти”*; *“ижтимоий компетенция - инсоннинг жамиятдаги ҳаёт меъёрлари ва қоидаларини етарли даражада бажаришига имкон берадиган ижтимоий кўникмалар (масъулият)”*¹³⁷. Компетенция муаммосининг илк тадқиқотчиларидан бири, Массачусетс технология институти (АҚШ) профессори, лингвист, социолог **Ноам Хомский** (Noam Chomsky) компетенцияни лингвистика фани дискурсида “кўп омилли шароитда ривожланадиган интеллектуал қобилиятлар, билим ва қарашлар тизими” дея таърифлайди¹³⁸. Инглиз тадқиқотчиси, социолог, Эдинбург университети фахрий профессори **Жон Равен** (John Raven) компетенцияни “маълум бир соҳада муайян бир ҳаракатни бажариш учун зарур бўлган ҳамда соҳавий билимлар, фанга доир кўникмалар, фикрлаш услублари, шунингдек ўз ҳаракатлари учун жавобгарликни англаш кабиларни ўз ичига олган хусусий қобилият”, дея талқин қилади¹³⁹ ҳамда 39 турдаги компетенцияларни (танқидий фикрлаш, мураккаб муаммоларни ҳал қилишга тайёрлик, ўзига ишонч, қатъиятлилиқ, биргаликда ишлаш қобилияти, шахсий масъулият ва б.) тизимлаштиради. Ҳаёт давомида

¹³¹ Рейслер Л. А. Межкультурная компетенция и ее структура // Профессиональный проект: идеи, технологии, результаты. 2012. № 1. С. 59-67.

¹³² Вербицкий, А. А. Контекстно-компетентностный подход к модернизации образования // Высшее образование в России. - 2010. - № 5. - С. 32-37.

¹³³ Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата современного образования // Интернет-журнал “Эйдос”. 2006. 5 мая. URL: <http://www.eidos.ru/journal/2006/0505.htm> (мурожаат санаси 15.09.2019 г.).

¹³⁴ Селевко Г. Компетентности и их классификация / Г. Селевко // Народное образование. – 2004. – № 4. – С. 136-144.

¹³⁵ Хуторской, А.В. Ключевые компетенции как компонент личностно-ориентированного образования / А.В. Хуторской // Народное образование. - 2003. - № 2. - С. 5864.

¹³⁶ Кострова, Ю. С. Генезис понятий «компетенция» и «компетентность» / Ю. С. Кострова. — Текст: непосредственный // Молодой ученый. — 2011. — № 12 (35). — Т. 2. — С. 102-104. — URL: <https://moluch.ru/archive/35/4011/> (дата обращения: 23.08.2021).

¹³⁷ Воронин А.С. Словарь терминов по общей и социальной педагогике / Науч. ред. проф. Г. Бухарина. - Екатеринбург, 2006. - 135 с. С. 42.

¹³⁸ Хомский, Ноам. Язык и мышление. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1972. – 122 с.

¹³⁹ Равен, Джон. Компетентность в современном обществе. Выявление, развитие и реализация / Дж. Равен. – М., 2002. – 396 с.

таълим парадигмаси контекстида smart-компетенциялар, soft skills, мулоқот компетенциялари, нарратив компетенциялар¹⁴⁰, рақамли компетенциялар¹⁴¹ фаол тадқиқ этилмоқда¹⁴². Педагогик-андрагогик амалиётда “компетентлик” таълим олувчининг ижтимоий ҳаётда ҳамда касб-хунар доирасида муваффақиятли фаолият олиб бориш учун тайёргарлигига аввалдан қўйилган талабларни англатади ҳамда шахснинг ижтимоийлашув даражаси, маънавий-ахлоқий, интеллектуал салоҳияти ҳамда муайян соҳа доирасидаги назарий-амалий билимлари билан белгиланади. Рус тадқиқотчиси А.В. Хуторскойнинг сўзларига кўра, компетенция – “таълим олувчининг касбий тайёргарлиги учун олдиндан белгиланган ижтимоий талаб ва меъёрлар”дир¹⁴³. Профессор Герман Селевко компетенцияларни фаолият турларига, фан соҳаларига, шунингдек, ижтимоий ҳаёт, ишлаб чиқариш соҳаларига, ижтимоий етуклик босқичларига кўра таснифлайди¹⁴⁴. Тадқиқотчи И.А.Зимняя уч турдаги компетенцияларни ажратиб кўрсатади: 1) шахснинг ўзига тегишли бўлган компетенциялар; 2) шахс ва ижтимоий муҳитнинг корреляцияси (ўзаро таъсири) билан боғлиқ компетенциялар; 3) инсоннинг касбий-ҳаётий фаолияти билан боғлиқ компетенциялар¹⁴⁵.

Бугунги кунда хорижий мамлакатларда компетенцияларни ўрганиш бўйича тўртта илмий мактаб ва ёндашувлар фаолият олиб боради – **Америка, инглиз, француз, немис мактаби, Австрия ёндашуви**. Америка мактаби компетентликнинг хулқ-атвор, ҳаракат, фаолиятга йўналтирилган хусусиятларини ўрганишга аҳамият беради. Алоҳида қайд этиш лозимки, “компетенция” тушунчаси Америка мактаби вакилларида бири, педагог, социолог, психолог **Роберт Уайт (Robert White)** томонидан илмий муомалага киритилган. Р. Уайт 1959 йилда ўзининг “Мотивация концепциясини қайта кўриб чиқиш: компетенция тушунчаси” (Motivation Reconsidered: the

¹⁴⁰Федорова В.П. Формирование нарративной компетенции как способа моделирования вторичного языкового сознания (английский язык, языковой вуз): Дис. ... канд. пед. наук: 13.00.02: Москва, 2004. - 194 с.

¹⁴¹ Шарипова О.М. Модель компетенций для персонала в условиях цифровизации и Индустрии 4.0 // Креативная экономика. 2019. Том 13. № 12. – С. 2411-2420.

¹⁴² Волгина С.В. К вопросу об изменении содержания и качества высшего образования в условиях цифровой экономики с позиции компетентностного подхода // Тенденции развития науки и образования. – 2019. – Том 50. №7. - С.12-15.

¹⁴³ Хуторской, А.В. Ключевые компетенции и образовательные стандарты [Электронный ресурс] / А.В. Хуторской // Интернет-журнал «Эйдос». – 2002. – 23 апреля. – Режим доступа: <http://eidos.ru/journal/2002/0423.htm> (мурожаат санаси 17.09.2019).

¹⁴⁴ Селевко Г. Компетентности и их классификация / Г. Селевко // Народное образование. – 2004. – № 4. – С. 136-144.

¹⁴⁵ Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата современного образования // Интернет-журнал "Эйдос". 2006. 5 мая. URL: <http://www.eidos.ru/journal/2006/0505.htm> (мурожаат санаси 15.09.2019 г.).

Concept of Competence) номли рисолаида компетенцияни “*атроф-муҳитга таъсир ўтказиш, шахс эркинлигини амалга оширишнинг потенциал имконияти ёки қобилияти*”, дея таърифлайди¹⁴⁶. Р. Уайт назариясининг ўзига хос хусусияти компетенция ва мотивация функциясининг детерминантлиги эди. Унга кўра, компетенциялар таркибий жиҳатдан шахсий хусусиятлардан, шу жумладан мотивациядан иборат эди. Р. Уайт ғоялари таъсирида “компетенциявий мотивация” тушунчаси илмий муомалага киритилди. Тадқиқотчилар компетенциянинг кўп компонентли ҳодиса эканлигини таъкидлайдилар¹⁴⁷.

Европа Кенгаши бир вақтнинг ўзида мазкур атаманинг бир нечта таърифларини келтиради:

- *масъулиятни ўз зиммасига олиш, жамоа, гуруҳнинг қарорларни қабул қилиш жараёнида иштирок этиш, низоларни ҳал қилиш, демократик институтларни такомиллаштиришда иштирок этиш қобилияти каби сиёсий ва ижтимоий компетенциялар;*

- *полилингвистик, кўпмаданиятли жамиятнинг семантик хусусиятлари билан боғлиқ компетенциялар (ирқчилик, ксенофобия ва муросасизлик муҳитини бартараф этиш учун маданиятлар, тиллар ва динлар ўртасидаги фарқларни қабул қилиш, бошқаларни ҳурмат қилиш, одамлар билан яшаш кўникмалари;*

- *иш ва ижтимоий ҳаёт учун айниқса муҳим бўлган мулоқот компетенциялари;*

- *жамиятни ахборотлаштириш билан боғлиқ бўлган ахборотдан фойдаланиш, танқидий баҳолаш кўникмалари;*

- *шахсий, касбий, ижтимоий фаолият контекстида ҳаёт давомида таълим олиш компетенциялари*¹⁴⁸.

Ўзгарувчан ва турбулент дунёнинг концептуал воқелиги контекстида мутахассисларнинг касбий тайёргарлиги ва компетентлиги муҳим ўрин тутди. Муайян соҳадаги назарий ва амалий билимлар доирасида, прагматик тажриба асосида фаолият олиб бориш, билимларни амалиётда, ностандарт ҳаётий вазиятларда ижодий қўллай олиш қобилияти сифатида компетенциявий ёндашув

¹⁴⁶ White R.W. Motivation reconsidered: the concept of competence // Psychological Review. – 1959, Vol. 66, №. 5. – P. 297–333.

¹⁴⁷ Божко Е.М., Ильнер А.О. Компетентностный подход в России и за рубежом: исторические и теоретические аспекты. Мир науки. Педагогика и психология / World of Science. Pedagogy and psychology. 2019, №1, Том 7. <https://mir-nauki.com/issue-1-2019.html> (мурожаат санаси 23.08.2021).

¹⁴⁸ Hutmacher, Walo. Key competencies for Europe // General Report of the Symposium. Berne, Switzerland, 27-30 March, 1996. Council for Cultural Co-operation (CDCC) // A Secondary Education for Europe. Strasbourg, 1997. - 16-18 p.

энг прогрессив, перспектив услуб сифатида баҳоланмоқда. Компетентлик нафақат касбий-назарий билимларни, балки метабилимлар сирасига кирувчи психоэмоционал, вербал, рефлексив, ижтимоий билимларни эгаллаш заруриятини тақозо қилади. Шу боис компетенциявий ёндашув прагматик ва амалий аҳамиятга эга. **Европа таълим жамғармаси (ЕТЖ)** луғатида компетенцияга қуйидагича таъриф берилган:

1. Бирон бир иш-ҳаракатни самарали амалга ошириш.
2. Ишга қабул қилишда талабларга мос келиш.
3. Муайян касбий фаолиятни олиб боришга қодирлик.

Шу ўринда компетенциявий ёндашувнинг баъзи олимлар томонидан “билим”, “кўникма” ва “малака” категорияларига қарама-қарши қўйиб қўлланилиши кузатилишини қайд этиш зарур. Субъектив фикримизча, бундай ёндашувни тўғри деб бўлмайди. Компетенциявий ёндашув когнитив ҳаракатлар таксономиясида иерархиянинг назарий билим, кўникма ва малакалар асосида турли қобилиятлар шакллантирилиши ҳамда ривожлантирилишига асосланган навбатдаги босқичи ҳисобланади. Зеро, компетенциявий ёндашув ўз ичига нафақат назарий билимларни, балки ҳаётий билимларни қамраб олади. Унинг қўлланилиши тадқиқотчилар ва экспертлар томонидан постмодернистик ахборот даврида глобал коммуникацияни ривожлантириш ва жамият имкониятлари кенгайишининг муҳим омили, деб баҳоланмоқда.

Замонавий жамиятлар олдида турган кенг қамровли вазифалар компетенциявий ёндашувнинг аҳамиятини янада оширади. Анъанавий таълимдан фарқли равишда компетенциявий ёндашувга асосланган таълимда ўқитувчининг вазифалари кенгроқ ва батамом трансформацияга учрайди. Компетенциявий парадигмага асосланган таълим муҳити моҳиятан ўқувчиларда танқидий тафаккур, мустақил билим олишга бўлган мотивацияни ривожлантиришга, метапредмет компетенцияларни шакллантириш ва ривожлантиришга асосланган фасилитациядир. **“Таянч компетенцияларни аниқлаш ва саралаш”** номли **Европа лойиҳасида (DeSeCo)** таянч компетенциялар “жамиятнинг самарали фаолият юритиши ва ҳаётий муваффақиятларнинг омили” сифатида баҳоланади.

Дунё амалиётида компетенцияларнинг универсал типологик таснифини ҳамда моделини яратишга бўлган уринишлар кўп бўлишига қарамай, ҳозиргача яхлит бир тизим, ягона классификация мавжуд эмас. **Европа Кенгаши** таянч компетенциялар таснифини,

хусусан, чет тилларни ўрганиш соҳасида **CEFR** - умумевропа компетенцияларини таклиф қилган бўлсада, кўпгина давлатлар уни ўз геосиёсий ва ижтимоий хусусиятлари асосида мослаштирган. Буюк Британия тўртта таянч компетенцияни илгари суради. Таълим жараёнида ўқувчиларда шакллантирилиши лозим бўлган таянч компетенциялар ҳар бир фан доирасида предметга оид компетенцияларни шакллантириш билан параллел равишда олиб борилиши мақсадга мувофиқ.

Европа Иқтисодий ҳамкорлик ва тараққиёт ташкилотининг (OECD) **Таълим - 2030** лойиҳаси касбий компетенцияларнинг универсал моделини ишлаб чиқиш бўйича жаҳон таълим дастурларининг қиёсий таҳлилини олиб бормоқда.

Россияда **Skills Technology Foresight** методикаси асосида янги касблар атласининг мазмуни ишлаб чиқилган. У халқаро эътирофга сазовор бўлди, хусусан, Жаҳон банки ва Халқаро меҳнат ташкилоти билан қўшма лойиҳаларда фойдаланилди. Атласда йирик компанияларнинг иш берувчилари томонидан келажакда муваффақият қозониш учун энг муҳим деб топган мета-компетенциялар санаб ўтилган. Мета-компетенцияларнинг аҳамияти шундан иборатки, улар саноатнинг турли тармоқларида самарали ишлашга, саноат тармоқлари ўртасида ҳаракатланишга ва янги вазиятларга мослашишга имкон беради.

Америкалик тадқиқотчи, бизнес-консалтинг асосчиларидан бири **Том Петерс** (Tom Peters) XXI асрда саноат ва компанияларнинг муваффақияти ходимларнинг қуйидаги компетенцияларига узвий боғлиқлигини эътироф этади:

- ўз ишига бўлган иштиёқни намойиш этиш;
- стратегик тафаккур;
- катта масштабларда фикрлаш;
- бошлаган ишини охирига етказа олиш;
- ўзгаларни илҳомлантира олиш;
- стресс-менежмент¹⁴⁹.

2002 йилда бизнес, таълим ва сиёсат раҳбарлари миллий коалицияси томонидан XXI аср компетенцияларининг барча учун аҳамияти ҳамда XXI асрга тайёрлик масаласини АҚШ таълим муассасаларининг диққат марказига қўйиш ҳақидаги миллий мулоқотни ривожлантириш мақсадида Миллий таълим ассоциацияси (National Education Association), таълим вазирлиги, Apple Computer,

¹⁴⁹ Tom Peters. Re-imagine. М.: Best Business Books. - 352 б.

Dell Computer Corporation, Microsoft Corporation ва бошқа ташкилотлар вакилларида иборат нодавлат нотижорат ташкилоти - **XXI аср кўникмалари йўлида**

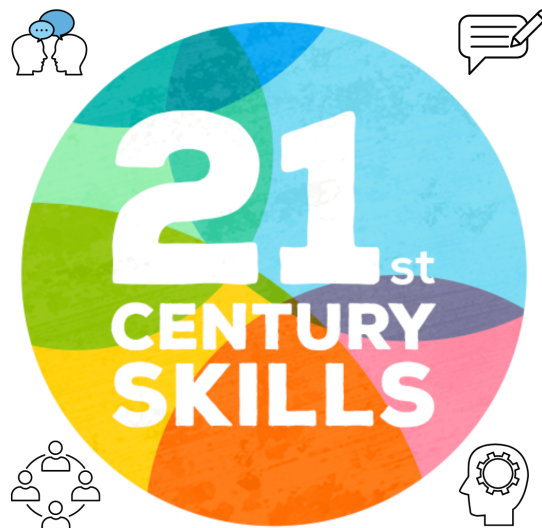
ҳамкорлик уюшмаси (Partnership for 21st Century Skills, P21) ташкил этилди. Мазкур уюшма иқтисодиёт ва технологиялар юксак суръатларда ўзгариб бораётган рақамли жамиятда муваффақиятли фаолият олиб бориш учун зарур бўлган кўникмаларни эгаллашга йўналтирилган халқаро

ҳаракатнинг бир қисмидир. XXI компетенциялари ижтимоий ва касбий ҳаётда давлат идоралари, корхона раҳбарлари, ходимлар, мутахассислар томонидан муваффақиятга эришиш учун талаб қилинадиган маҳорат, кўникма ва компетенцияларни ўз ичига олади. Ушбу компетенциялар тизими аналитик мулоҳаза юритиш, муаммоларни ечиш, жамоада ишлаш, мулоқот ва ҳамкорлик компетенциялари, пешқадамлик, турли хил ролларда ёки соҳаларда мослашувчан бўлишга имкон берадиган, маълумотни қайта ишлаш билан боғлиқ бўлган кўникмаларни ўз ичига олади. Мазкур лойиҳа доирасида **Берни Триллинг** (Bernie Trilling) ва **Чарльз Фадель** (Charles Fadel) томонидан **7Cs** - компетенциялар тизими ишлаб чиқилди:

- Critical thinking (танқидий фикрлаш) ва муаммоларни ҳал қилиш;
- Creativity (ижодкорлик) ва новаторлик;
- Collaboration (ҳамкорлик);
- Information and media literacy (ахборот ва медиа-саводхонлик);
- Computing and ICT literacy (компьютер ва АКТ саводхонлиги);
- Cross-cultural understanding (маданиятлараро ўзаро тушуниш);
- Career and learning self-reliance (ҳаёт ва касб учун зарур компетенциялар).

P21 кейинги тадқиқотлар давомида, шунингдек, **Four Cs** деб номланган компетенциялар тизимини тақдим этди:

1. Collaboration (ҳамкорлик).
2. Communication (мулоқот).
3. Critical thinking (танқидий тафаккур).

4. Creativity (ижодкорлик)¹⁵⁰.

XXI аср кўникмалари йўлида ҳамкорлик ташкилоти (Partnership for 21st Century Skills, P21) томонидан XXI асрда инсониятнинг барча соҳада муваффақиятли фаолияти учун зарур бўлган кўникмалар қаторида таълим ва инновация кўникмалари: ахборот, ОАВ ва технология кўникмалари, ҳаёт ва касб учун зарур компетенциялар, пешқадамлик (лидерлик) ва масъулият (шахслараро ва муаммоларни ҳал қилиш кўникмалари ёрдамида бошқаларга таъсир кўрсатиш ва мақсад сари йўналтириш; умумий мақсадни бажариш йўлида бошқаларнинг кучли томонларидан фойдаланиш; тўғрилиқ ва ижобий хулқни намоён қилиш; атрофдагиларнинг манфаатини назарда тутиб масъулият билан иш тутиш; маданиятлараро кўникмалар кабилар санаб ўтилган¹⁵¹. Таълим соҳасида фаолият олиб боровчи кўплаб ташкилотлар томонидан мазкур компетенциялар тизими асосида ахборот-таълим муҳитини шакллантириш учун таълим стандартлари, баҳолаш тизими, малака ошириш, ўқув режа ва дастурлар яратиш каби йўналишларда тавсиялар берилди.

Тўртинчи саноат инқилоби ва рақамли иқтисод технологик соҳаларда ўзгаришларнинг тезлиги замонавий мутахассисларни тайёрлаш тизими олдида **корпоратив компетенцияларни** ривожлантиришга оид алоҳида талаблар қўяди. Муайян ташкилотнинг “қадриятлари ва миссиясини қўллаб-қувватлайдиган”¹⁵² корпоратив компетенциялар шахснинг муайян корхона ёки компаниянинг ташқи шарт-шароит ва стратегик мақсад-вазифалари доирасида муайян вазифаларни самарали ҳал этиш бўйича корхона қадриятлари, ташкилий тузилмаси, фаолият хусусиятлари, корпоратив маданиятини ўзида акс эттирувчи интегратив касбий билим, кўникма ва малакалар мажмуидир. Компаниянинг компетенциявий салоҳиятини ташкил этувчи корпоратив компетенциялар турбулентлик ва мунтазам ўзгаришлар шароитида самарали фаолият олиб боришининг асосидир. Корпоратив менежментга оид замонавий тадқиқотларда корпоратив компетенцияларнинг *грейдинги* (инглизча *grading* - даражалаш, таснифлаш), мотивация тизимини яратиш учун мутахассисликлар

¹⁵⁰ <http://www.21stcenturyskills.org>.

¹⁵¹ [P21 Skills Archived](#) 2010-03-06 at the [Wayback Machine](#). Retrieved 2016-03-09.

¹⁵² Саланова Ю.В., Стеклова О.Е., Чекин А.Н. Формирование корпоративных компетенций в соответствии с корпоративной культурой // Фундаментальные исследования. – 2015. – № 8-2. – С. 427-431; URL: <https://fundamental-research.ru/ru/article/view?id=38914> (дата обращения: 24.08.2021).

бўйича лавозимларнинг вертикал структурасини таснифлаш, грейдлар матричасини ишлаб чиқиш тренди кузатилади.

Компетенцияларни шакллантиришга йўналтирилган парадигма таълим контенти трансформациясини ва таълим методологиясининг тубдан ўзгартиришни тақозо этади. Бу ўзгаришлар таълим жараёнининг контекстуал ва формал аспектларини қамраб олади ва қуйидагиларда намоён бўлади:

1. Таълим берувчининг ролининг ўзгариши. Компетенциявий парадигма шароитида билимлар “транслятори”, маълумотларни етказувчи мақомидан таълим жараёнини ташкил этувчи, лойиҳаловчи, модератор, коучинг, фасилитатор, тьютор мақомига ўтиш талаб этилади.

2. Мақсадларни аниқлаш. Янги парадигма асосидаги ахборот-таълим муҳитида зарур билим олишга мотивация уйғотиш, олинган билимларни ҳаётда қўллаш, self motivation, ностандарт вазиятларда муаммоларнинг тўғри ечимини топиш каби мақсадлар устуворлик касб этади.

3. Таълим методлари ўзгаради. Компетенциявий ёндашув таълим оловчи шахсига йўналтирилган интерфаол методларни қўллашни тақозо этади.

4. Таълим сифатини баҳолашнинг янги тизимлари. Бунда фақат олинган билимлар баҳоланмасдан, балки шахсий мотивлар ўрганилади, компетенциялар мажмуи ҳисобга олинади.

5. Ахборот-таълим муҳити. Компетенциявий ёндашувда таълим берувчи ва таълим оловчи ўртасидаги муносабатлар диктат ва иерархияга эмас, балки конструктивизм ҳамда ҳамкорликка асосланади.

Компетенциявий ёндашувга асосланган таълим шахсининг мустақил тафаккур, фаол фуқаролик позицияси, соғлом рақобат ҳамда нуқтаи назарларга толерантликни шакллантиради ҳамда маънавий-ахлоқий, жисмоний, ақлий-интеллектуал кўникмаларни ривожлантиришга, жумладан, тез ўзгарувчан, мураккаб VUCA-дунёда шахсий потенциалини реализация қилиш, альтруизм, дунёвий муаммоларни англаш, тўғри қарорлар қабул қила олиш, ижтимоий кўникмаларни эгаллаш, ўз хатти-ҳаракатлари, қарорлари учун жавобгарлик ҳисси, ахборотни қабул қилиш ва яратиш, абстракт, ижодий, мантикий тасаввурни кенгайтиришга хизмат қилади.

Мамлакатимиз давлат таълим стандартларида қайд этилган компетентли мутахассис тайёрлаш мақсади нафақат таълим

мазмунини, балки ўқитувчи фаолияти, ўқитиш усуллари ва ахборот-таълим муҳитини ташкил қилиш жараёнини ҳам ўзгартиришга олиб келади. Мамлакатимизнинг миллий таълим тизимида илғор хорижий тажриба ҳамда соҳага оид илмий тадқиқотлар асосида таълим йўналишлари ва мутахассисликлар бўйича компетенцияларни ишлаб чиқиш ва таълим стандартларига компетенцияга асосланган ёндашувни киритиш вазифаси компетенцияларнинг тўлиқ таснифини тузиш ҳамда ҳаёт давомида таълим парадигмаси контекстида компетенциявий ёндашувга асосланган, шахсда ХХІ асрнинг энг муҳим ижтимоий компетенцияларини ривожлантиришга қаратилган таълим стратегиясини яратиш билан бевосита боғлиқ. Мамлакатимизда халқаро ҳужжатларга эътибор қаратган ҳолда умумий, олий таълим ҳамда андрагогик таълим стандартларини ишлаб чиқиш амалга оширилмоқда. Таълимда компетенцияга асосланган ёндашувнинг эътирофи юқори технологияларга йўналтирилган иқтисодий ривожланишнинг янги тенденциялари, шунингдек, инновацион тафаккурга эга келажак авлод мутахассисларини тайёрлаш ва тарбиялаш, саноат ва бизнес манфаатлари билан боғлиқ эди.

Ўзбекистон таълим тизимида кейинги йилларда илғор хорижий тажрибалар, концепциялар, моделлар, методикалар, форсайт-таҳлилларнинг илғор натижалари фаол татбиқ этилмоқда. Хусусан, чет тилини ўқитишда эришилаётган муваффақиятлар эътиборга олиниб, таълим тизимидаги бошқа фанлардан ҳам компетенциявий ёндашувга асосланган таълим стандартлари ва ўқув дастурлари ишлаб чиқилди. Бугунги кунда, умуман олганда, мамлакатимизнинг мактабгача, умумий ўрта, олий таълим, кадрларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимининг компетенция ёндашувига асосланган таълим стандартлари ҳамда давлат талаблари ишлаб чиқилган ҳамда таълим фаолиятига фаол татбиқ этилган. Умумий ўрта таълим, бакалаврият, магистратура ҳамда малака ошириш тизими учун асосий компетенциялар мажмуи шакллантирилган. Мавжуд таълим дастурларида тақдим этилган компетенцияларни шартли равишда шахсий, умуммаданий ва касбий турларга бўлиш мумкин. Шу билан бирга, соҳага оид таҳлиллار, муайян таълим даражасида ўзлаштирилган умуммаданий компетенциялар бири-биридан фарқ қиладиган таълим дастурлари (масалан, педагогика, социология, физика, биотехнология, тизимларни бошқаришни

автоматлаштириш, нефть-газ, математика) ҳамда таълим даражалари (бакалаврият, магистратура) иерархиясида тубдан фарқ қилмаслигини кўрсатади. Бошқача қилиб айтганда, умумий маданий компетенциялар рўйхатида ҳатто ижтимоий-гуманитар, табиий ва техник фанлар соҳасидаги мутахассисликлар ўртасида ҳам туб фарқлар кузатилмайди. Бу турли мутахассисликлар бўйича таълим стандартларини солиштирганда сезилади. Таълим дастурларида универсал компетенциялар, жумладан, жамоавий ишлаш, гуруҳларда янги ғоя, билим ва маъноларни яратиш, янги ғояларни қабул қилиш ва ривожлантириш, ностандарт вазиятларда ташкилий ва бошқарув ечимларини топиш қобилияти ва улар учун масъулиятни ўз зиммасига олишга тайёрлик; фанлараро тадқиқотлар ва лойиҳалар билан боғлиқ янги кўникмаларни ривожлантириш, тафаккурнинг мантикий ва интуитив аспектларини фаоллаштириш; шахснинг ўзини ривожлантириш кўникмалари; лидерлик, ички интизом, инсонларни ўта оғир вазиятларда сафарбар қилиш қобилияти; замонавий жамият талабларига мос келадиган сиёсий ва ҳуқуқий маданиятни ривожлантириш; жисмоний-руҳий саломатликни мустаҳкамлаш кўникмалари; ижтимоий аҳамиятга эга муаммолар ва жараёнларни таҳлил қилиш қобилияти; мослашувчанлик; низоларни бошқариш; синергетика, метадисциплинаризм кўникмалари ўз аксини топмаган..

Турбулентлик, дунёнинг тизимли хусусиятларининг (иқтисодий, экологик, сиёсий, ижтимоий-маданий, экзистенциал ва б.) экспоненциал ўзгариши дискурсида таълим тизимлари корпоратив муҳитни бошқаришга алоҳида аҳамият беради. Замонавий университетнинг ижтимоий-маданий ахборот-таълим муҳити мутахассисларнинг таълим стандартларида белгиланган касбий ва шахсий компетенциявий талабларига релевант бўлиши керак. Компетенциявий таълим концепциясининг тарихий-ижтимоий генезиси ва эволюцияси миллий-маданий ва халқаро воқеликка ҳамоҳанг аҳамият касб этади.

3.2. XXI АСР КОМПЕТЕНЦИЯЛАРИНИНГ ТАЪЛИМ ДАСТУРЛАРИДА АКС ЭТИШИ (КОНТЕНТ-ТАҲЛИЛ)

**Ҳатто энг кичик мавжудотнинг ҳаракати ҳам
бутун оламда ўзгаришларга олиб келади.**

Никола Тесла

**Энг кучли ёки ақлли эмас, балки
ўзгаришга энг мослашувчан инсон омон қолади.**

Чарльз Дарвин

XXI аср ижтимоий-прагматик воқелиги имманент моҳиятини компетенцияларга асосланган ёндашув ташкил этадиган ҳаёт давомида таълим парадигмасини дунё таълим тизимларига фаол татбиқ этишни тақозо этади. Ҳозирда ривожланган давлатларнинг ҳукуматлари, олий таълим муассасалари Lifelong learning таълим парадигмасини таълим контентиға фаол имплементация қилмоқда ҳамда парадигма доирасида талабаларға, докторантларға, изланувчиларға, амалиётчиларға XXI аср компетенцияларини шакллантиришға, ривожлантиришға мўлжалланган кенг диапазондаги ўқув дастурларини таклиф этмоқдалар. Шунингдек, таълим соҳасидаги халқаро ташкилотлар, фондлар, ишлаб чиқарувчи компаниялар ўз ривожланиш мақсадлари, корпоратив тамойиллари, миссияси ҳамда ижтимоий-маданий хусусиятларидан келиб чиқиб, социологик тадқиқотлар, илмий назариялар асосида корпоратив таълим дастурларини яратмоқда.

Ижтимоий педагогика, андрагогика, таълим менежментига оид замонавий тадқиқотларда XXI асрда шахснинг касбий ва ижтимоий фаолиятиға доир энг муҳим компетенцияларнинг ягона тизими мавжуд эмаслигини қайд этиш зарур.

Европа Иттифоқининг “Ҳаёт давомида таълим” платформаси (The Lifelong Learning Platform) 2015 йилгача “Ҳаёт давомида таълим бўйича Европа фуқаролик жамияти платформаси” (European Civil Society Platform on Lifelong Learning) деб номланган. Мазкур платформа Европа мамлакатлари фуқаролик жамиятининг таълим-тарбия соҳасида янги Европа сиёсатига жавоби сифатида ташкил этилган.

LLL-Platform фуқароларнинг ҳаёт давомида узлуксиз таълими борасидаги билимлар, малакалар ва тажрибаларга асосланган ҳолда аниқ ечимларни таклиф қилиш учун фуқаролик жамияти ташкилотлари ўртасида умумий Европа ҳамкорлигини тарғиб қилади. Платформа таълимнинг барча соҳалари ва таълим даражалари таълим олувчиларини қамраб олган. Платформа ҳаёт давомида таълим олишнинг яхлит кўринишини тақдим этади. Платформа ўз фаолиятида таълимнинг нафақат расмий, балки норасмий шакллари фаол тарғиб қилади. Платформанинг миссиясида узлуксиз таълим кенг қамровли ўқув муҳитини ўз ичига олиши ва формал, нон-формал ва информал шаклларда олиб борилиши, таълим турлари бир-бирини тўлдириши ва узлуксизлигини таъминлаши кераклиги тўғрисида хабардорликни ошириш муҳимлиги, таълим-тарбия мақсадлари нафақат фуқароларни иш билан таъминлаш, бандлик ва иқтисодий фаровонлик имкониятлари, балки шахсий ривожланиш стратегиясининг асоси сифатида тавсифланиши зарурлиги ғоялари акс этган.

LLL-Platform ЕАЕА (European Association for the Education of Adults) ташкилоти ва Европа Парламентининг бир қатор депутатлари билан биргаликда фуқаролик ҳамжамияти ва умр бўйи ўқиш билан боғлиқ асосий масалаларни муҳокама қилади, катталар таълимига алоҳида эътибор беради, ҳаёт давомида таълим бўйича Европа Иттифоқининг приоритетлари (устувор йўналишлари), таълим олишда интеграциялашган ва метадисциплинар (тармоқлараро) ёндашувни қўллаб-қувватлайди ҳамда таълим нафақат бандликни, балки шахсий ривожланиш, ижтимоий инклюзия, фаол фуқаролик каби омилларни ҳисобга олишини тарғиб қилади. Хусусан, 2021 йил учун приоритет бўлган рақамлаштириш бўйича катталар таълимида жамиятнинг рақамли трансформациясида иштирок этишлари учун

зарур бўлган кўникмаларни бериш муҳимлигини таъкидлаб, 2021 йилда рақамлаштиришга ва катталар таълимида рақамли компетенцияларни тарғиб қилишга эътибор қаратади. Рақамлаштириш бугунги жамиятни ўзгартирмоқда, иш ва таълим каби соҳаларга кучли таъсир кўрсатмоқда. Рақамли компетенциялар мустақил таълим олиш, иш билан таъминлаш, ижтимоий ҳамкорлик ва фаол фуқароликни қўллаб-қувватлаш учун жуда муҳимдир. Рақамли компетенциялар, электрон қурилмалар ва интернетдан фойдаланишда тенгсизликни бартараф этиш, аҳолининг кам таъминланган қатламлари ва маргинал тоифаларига рақамли компетенцияларни ўргатиш билан уларнинг жамиятдаги иштирокини енгиллаштириш орқали бу муаммони бартараф этишга хизмат қилади. Рақамлаштириш соҳасида тафовутни тўхтатиш рақамлаштиришнинг демократияга таъсири эътиборга олинadиган жиҳатлардан бири ҳисобланади. Бу жараёнда катталар таълими бўйича мутахассисларнинг таълим олувчиларга рақамли кўникмаларни ўргатиш маҳорати, рақамли муҳитда ўқитиш учун педагогик компетенцияси ҳамда ташкилотларнинг рақамли стратегиялари катта аҳамият касб этади.

Канада давлати 2014 йилда XXI асрнинг универсал компетенцияларини аниқлаш ва ўлчаш бўйича янги ёндашувни қўллади. Уларни таълим жараёнига татбиқ этиш зарурати саноат иқтисодиётидан “билимлар иқтисодиётига” ўтиш, турбулентлик ва ноаниқлик шароитида муваффақиятли ривожланиш учун компетенцияларни ривожлантириш каби бир неча омиллар билан изоҳланади. Мамлакатнинг зиёлилар қатлами, тадқиқотчилар, компания ва корхона раҳбарлари, ёшлар орасида таълим тизими кундалик ҳаёт эҳтиёжларини яхшироқ қондириши, бугунги ва келажакдаги мураккаб муаммоларга тайёргарликни ошириши муаммолари фаол муҳокама қилинмоқда. Мамлакатнинг мактаб таълими миллий стандартларида XXI аср компетенцияларини ривожлантиришнинг Канада модели функционал саводхонлик (ўқиш ва математик) ва асосий мактаб фанларини тўлдирувчи сифатида қаралadиган қуйидаги 6 та компетенциялар гуруҳини ўз ичига олади:

- character education (ўзгарувчан ва ноаниқ шароитларда конструктив ҳаракат қилиш қобилияти сифатида “характер тарбияси”, қатъиятлилиқ, мослашувчанлик, шахсий ривожланиш қадриятлари);

- citizenship education (фуқаролик саводхонлиги компетенцияси);

- collaboration (ҳамкорлик);
- creativity (иҷодкорлик);
- communication (мулоқот компетенцияси);
- critical thinking (танқидий фикрлаш) ва problem solving (муаммоларни ечиш кўникмалари).

Бугунги кунда ушбу компетенциялар мажмуини шакллантириш вазифаси ўқув режаларидан тортиб баҳолаш воситаларига қадар ўқув жараёнининг барча жабҳаларига татбиқ этилган. Канада мактабларида таълим тадқиқот орқали ўрганиш принципига асосланади (inquiry-based learning). Ушбу ёндашув асосида таълим танқидий саволлар бериш, ғоялар ва кузатишлар атрофида қурилади. Соддалаштирилган шаклда тадқиқот орқали ўрганиш ёндашувини 5 цикл сифатида ифодалаш мумкин: сўранг - ўрганинг - яратинг - ўйланг - муҳокама қилинг. Сўнгги йилларда Онтарио, Британия Колумбияси, Альберта, Квебек провинцияларининг PISA бўйича намоён этган энг яхши натижалари шуни кўрсатадики, ўқитувчиларнинг асосий компетенциялар бўйича касбий маҳоратини ошириш уларнинг ўқувчиларида шу каби компетенцияларни ривожлантириш имкониятларини сезиларли даражада оширади¹⁵³.

Буюк Британиянинг Лидс университети (University of Leeds) қошида Ҳаёт давомида таълим маркази (Lifelong Learning Centre)¹⁵⁴ фаолият олиб боради. Мазкур марказ узлуксиз касбий ривожланиш курслари, менежмент бўйича тренинглар, корпоратив таълим орқали мутахассислик кўникмаларини ривожлантириш ва бизнес самарадорлигини ошириш имкониятларини таклиф қилади.

Финляндиянинг миллий таълим стандартларида (2014) 7 та универсал компетенциялар ўз аксини топган:

- барқарор келажакни барпо этишда иштирок этиш;
- тафаккур, ўқишни ўрганиш;
- маданий компетенциялар, ҳамкорлик, мулоқот;
- ўзи ҳақида ғамхўрлик қилиш, кундалик ҳаётини ташкил қилиш;
- мультисаводхонлик;
- IT-саводхонлик;

¹⁵³ <https://ncee.org/center-on-international-education-benchmarking/top-performing-countries/canada-overview/>

¹⁵⁴ <https://www.leeds.ac.uk/lifelong-learning>

- карьера ва тадбиркорлик.

Хусусан, мультисаводхонлик матнларни яратиш, маданий мулоқотнинг турли моделларини тушунишни ўрганиш, оғзаки, визуал, аудио, рақамли ва кинестетик белги тизимларини англаш кабиларни ўз ичига олади. Мамлакат экспертлари таълим олишни ўрганишга (learning to learn), алоҳида эътибор бериб, уни бутун ўқув жараёнининг асоси деб билади. Ушбу компетенция умуман таълимни назарда тутди ва бирон бир йўналиш ёки мавзу билан чегараланмайди. Таълим олишни ўрганиш компетенцияси шахснинг билим стратегиясини ҳамда ўз-ўзини ривожлантиришни белгилайдиган ҳаёт давомида ўрганиш омилига айланади.

АҚШдаги энг қадимий (1817 йилда ташкил топган) ва дунёдаги энг нуфузли юридик мактаб ҳисобланган Кембриждаги (Массачусетс штати) **Гарвард университетининг ҳуқуқ мактаби Negotiation and Leadership** (Музокаралар ва етакчилик) дастурини таклиф қилади¹⁵⁵.

Музокаралар ва етакчилик дастури турли хил давлат ва хусусий фаолият контекстида музокаралар олиб бориш, низоларни ҳал қилиш назарияси ва амалиётини ривожлантиришга бағишланган фанлараро тадқиқот марказидир.

Унинг вазифаси музокаралар олиб борувчи ўқитувчилар ва олимларнинг янги авлодини тарбиялаш, талабаларга музокаралар самарадорлигини оширишда ёрдам бериш ва ғояларни муҳокама қилиш учун форум, коворкинг яратишдир.

Дастур қуйидаги компетенцияларни шакллантиришга мўлжалланган:

- етакчилик кўникмалари;
- музокара олиб бориш технологияларини ўзлаштириш;
- музокара концепциялари ва усуллари;
- ҳиссиётларни бошқариш;
- рационал тафаккур;
- музокараларнинг мураккаб сценарийлари;
- рақобат ва ҳамкорликдаги музокаралар стратегияси;
- тўсиқларни енгиб ўтиш;
- музокараларда воситачилик;

¹⁵⁵ <https://www.pon.harvard.edu/category/courses-and-training/mediation-at-pon-online>. (дата обращения: 21. 04. 2021).

- воситачиликнинг самарали усуллари;
- медиатив технологиялар;
- конфликт-менежмент (низоларни бошқариш).

Санкт-Петербург давлат иқтисодиёт университетининг¹⁵⁶ (Россия) компетенцияларни ривожлантириш ва тасдиқлаш Маркази “компетенцияларни тасдиқлашнинг кўп босқичли дастури”ни (многоуровневая программа подтверждения компетенций) таклиф қилади.

Компетенцияларни ривожлантириш ва тасдиқлаш Маркази 2015 йилда илмий-тадқиқот ва таълим фаолиятини амалга ошириш мақсадида ташкил этилган. Марказ миссияси ҳаёт давомида таълим жараёнида касбий ва шахсий компетенцияларни ривожлантириш асосида давлат, жамият, ходимлар, меҳнатга лаёқатли ёшдаги фуқаролар, нафақадаги шахсларнинг фаровонлиги ўсишига шароит яратишдан иборат.

Мазкур миссиядан келиб чиқиб марказ ўз олдига қуйидаги вазифаларни амалга оширишни режалаштирилган:

- ЮНЕСКОнинг ХХІ аср таълими стратегиясини - шахс, ижтимоий ва иқтисодий ривожланишнинг пойдевори сифатида таълимга яхлит ёндашишни доимий равишда тарғиб қилиш;
- фаолият йўналишларига мувофиқ ўқув тадбирларини ташкил этиш ва ўтказиш орқали илм-фан ва техниканинг сўнгги ютуқлари, илғор маҳаллий ва хорижий тажрибалар тўғрисида билимларни тарғиб қилиш;
- таълим соҳасида ўзаро ҳамкорликда илмий тадқиқотларни ташкил этиш ва ўтказиш, таълим дастурларини амалга оширишнинг тармоқ шакли соҳасида дастурлар, лойиҳалар, тавсиялар ва ҳужжатларнинг илмий экспертизасини ўтказиш;
- билимларни, компетенцияларни ўзлаштириш сифатини ошириш, кўникмаларни ривожлантириш, таълим олувчилар томонидан кундалик ҳаётда билимлардан фойдаланиш бўйича тажриба орттириш ва ҳаёт давомида таълим олиш учун мотивацияни шакллантириш.

Компетенцияларни тасдиқлашнинг кўп босқичли дастури ЮНЕСКОнинг ҳаёт давомида таълим дастурининг тамойиллари ва қоидаларига таянади ҳамда катталар таълимининг спецификаси, катта ёшдагиларнинг когнитив қобилиятининг психофизиологик хусусиятлари бўйича тадқиқотлар натижаларига асосланган. Россия

¹⁵⁶ <https://unecon.ru>.

Федерациясининг таълими тўғрисидаги қонунининг мазкур қоидалари Дастурнинг ҳуқуқий асоси ҳисобланади: “Россия Федерациясининг барқарор ривожланишига йўналтирилган фуқароларнинг касбий ва универсал компетенцияларини изчил ривожлантиришга қаратилган ҳаёт давомида доимий равишда қўшимча таълим олиш учун шарт-шароитлар яратиш»¹⁵⁷.

Таклиф қилинаётган ўқув модели қуйидаги таркибий элементлардан иборат:

1) иқтисодиётнинг тўртинчи технологик босқичига ўтиш шароитида шахсни шакллантириш эҳтиёжларига мослаштирилган мақсадли таълим йўналишлари;

2) таълим олувчиларнинг иш тажрибаси, касбий фаолияти ва психофизиологик хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда кенгайтирилган циклик ёш гуруҳлари, таълим қобилиятига таъсир кўрсатадиган, жамиятнинг компетенция талабларига мослаштирилган таълим даражалари.

Дастурнинг мақсадли таълим йўналишлари қуйидагиларни ўз ичига олади: 1) муҳандислик ва ишлаб чиқариш технологияси; 2) иқтисодиёт, менежмент, ҳуқуқ; 3) ахборот технологиялари; 4) ўз-ўзини ташкил этиш ва алоқа. Дастур таълим олувчиларнинг шахсий психофизиологик хусусиятларини ҳисобга олиши, амалиётга йўналтирилганлиги, кўп йўналишли ижтимоийлашувнинг татбиқ этилиши билан аҳамиятга молик¹⁵⁸.

Хитой Халқ Республикасининг таълим тизими ахборот жамияти ва билимлар иқтисодиёти контекстида шахсда ХХІ аср компетенцияларини ривожлантиришнинг 6 та аспектини ўз ичига олади:

1. Гуманитар контекст: маданиятни тўплаш, умуминсоний кадриятлар, эстетик тафаккур.

2. Илмий ёндашув, рационал тафаккур, танқидий тафаккур, янги нарсаларни ўзлаштиришда жасорат.

3. Ўқув қобилиятлари, янгиликларга очиқлик, ўз-ўзини баҳолаш, маълумотлар билан ишлаш.

4. Соғлом турмуш тарзи, ҳаётни кадрият сифатида тан олиш, шахснинг яхлитлигига эътибор, селф-менежмент

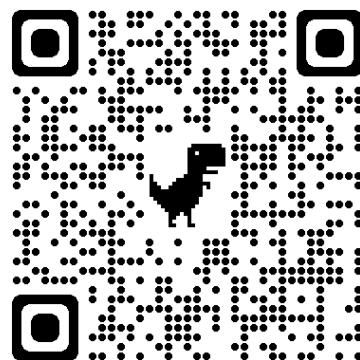
¹⁵⁷ Об образовании в Российской Федерации : Федеральный закон от 29 декабря 2012 № 273ФЗ [Электронный ресурс]. – URL: http://www.consultant.ru/document/cons_doc_LAW_140174/.

¹⁵⁸ <https://unecon.ru/centr-nepriyvnogo-obrazovaniya>.

5. Масъулиятни қабул қилиш, ижтимоий масъулият, миллий ўзига хослик, халқаро маданий контекстни тушуниш.

6. Инновация, амалийлик, problem solving, амалий технологияларни билиш¹⁵⁹.

Osher Lifelong Learning институти (Osher Lifelong Learning Institute) Делавер (АҚШ) университетининг таркибий тузилмасига киради. Ушбу институт катталар таълимига оид тадқиқотлар олиб борадиган, катта ёшдагиларнинг кооперацияси, ўзаро фикр алмашиш ва мулоқот қилиш учун мўлжалланган академик платформа бўлиб, унда 80 дан ортиқ индивидуал курслар, шунингдек 200 га яқин онлайн курслар режалаштирилган¹⁶⁰. Польшанинг ҳаёт давомида таълим марказларидан бири бўлган **Ягеллон** университети (Wsztechnica Uniwersytetu Jagiellonskiego) мамлакатда очик таълимни тарғиб қилиш масалалари билан шуғулланади. Сўнгги йилларда ҳаёт давомида таълим **Буюк Британия** нонформал таълимининг умумий атамаси сифатида қабул қилинган бўлиб, у олий таълим экотизимидан ташқарида - узлуксиз таълим, корпоратив таълим каби шаклларда олиб борилади. **АҚШ**даги аксарият коллеж ва университетлар талабаларнинг ҳаёт давомида таълим имкониятларини рағбатлантиради. Профессional лицензиялаш ва сертификатлаштириш курслари кўплаб университетларнинг амалиётида мавжуд. **Бангладеш очик университети** (BOU) 20 дан ортиқ нонформал таълим дастурларни таклиф этади. Канадада федерал ҳукуматининг ҳаёт давомида таълим дастурлари қабул қилинган бўлиб, мазкур дастурлар Канада аҳолисига ҳаёт давомида ўқишни амалга оширишда молиявий ёрдам бериш учун пенсия жамғармасидан маблағ олиш имконини беради. Узлуксиз таълим ва ҳаёт давомида таълимнинг устувор йўналишлари турли мамлакатларда ҳар хил устуворликларга эга, баъзилари кўпроқ иқтисодий ривожланишга кўпроқ эътибор қаратадилар. Хитой, Корея Республикаси, Сингапур ва Малайзия каби мамлакатлар сиёсати инсон ресурсларини ривожлантириш аспектида ҳаёт давомида

¹⁵⁹ Универсальные компетентности и новая грамотность: от лозунгов к реальности / под ред. М. Добряковой, И. Фрумина. М.: Изд. дом Высшей школы экономики, 2020. — 472 с. ISBN 978-5-7598-2177-9

¹⁶⁰ <https://www.ulli.udel.edu/wilmington/>

таълимни рағбатлантиради. Ҳозирги кунда сифатли таълим, аҳолининг билим ва кўникмаларини анъанавий ёки норасмий тизимлар воситасида ошириши мумкин. Ишлаб чиқарувчилар, компаниялар учун билимли ва юқори малакали ходимлар тайёрлаш тизимини саноатдаги технологик ўзгаришларни корпоратив таълим воситасида бошқарадилар. Таълимнинг ижтимоий имкониятларининг кенгайиши инвестиция муҳитининг яратилиши ва ривожига кучли таъсир кўрсатади; шунингдек, жамиятларни ривожлантиришга, қонун устуворлигини мустаҳкамлашга ва корпоратив бошқарувни қўллаб - қувватлашга ёрдам беради.

World Economic Forum (Жаҳон иқтисодий форуми) ҳамда **Future of Jobs report** (Келажақда иш ўринлари ҳисоботи) ташкилотлари томонидан халқаро тадқиқотлар асосида ҳамда турли соҳалар вакиллари иш берувчи-драйверлар иштирокида келажақда долзарб аҳамият касб этадиган 35 та энг муҳим компетенциялар тизими шакллантирилди. (1-жадвал).

1-жадвал

№	Қобилиятлар	Таянч кўникмалар	Кросс-функционал компетенциялар
1	Когнитив қобилиятлар: - когнитив мослашувчанлик - креативлик - мантикий аргументация - муаммоларга сенситивлик - математик аргументация - визуализация	Контент-компетенциялар: - фаол ўрганиш - оғзаки мулоқот - фаол ўқиш - ёзма мулоқот - ахборот саводхонлиги	Ижтимоий кўникмалар: - координация - эмоционал интеллект - музокаралар олиб бориш - фикрни асослаш - мижозларга йўналтирилганлик - бошқаларни ўргатиш
2	Жисмоний қобилиятлар - жисмоний соғлиқ - майда моторика	Жараёнга оид кўникмалар - фаол тинглаш - танқидий тафаккур - ўз-ўзини ва бошқаларни таҳлил қилиш	Мураккаб вазифаларни ечиш компетенциялари
3			Тизимли кўникмалар - қарорлар қабул қилиш - тизимли таҳлил

4			Ресурсларни бошқариш кўникмалари - молиявий - моддий - инсон ресурслари - тайм -менеджмент
5			Технологик саводхонлик - технологик саводхонлик - операцион саводхонлик - дастурлаш - сифатни назорат қилиш - технологик клиентга йўналтирилганлик - техник муаммоларни ташхислаш

ЮНЕСКОнинг Ҳаёт давомида таълим Институти (UIL) ноформал ва информал таълим, катталар таълими ҳамда ҳаёт давомида таълим бўйича халқаро тадқиқот маркази ҳисобланади¹⁶¹. Институт Германиянинг Гамбург шаҳрида жойлашган. Мазкур институт ЮНЕСКОнинг таълим билан боғлиқ асосий тузилмаларидан бири бўлиб, lifelong learning учун глобал ваколатларга эга бўлган БМТ таркибидаги ягона ташкилотдир. Институт XXI аср таълими учун етакчи парадигма сифатида lifelong learning соҳасида яхлит, тармоқлараро ёндашувни қўллаган, катта ёшдагиларни ўқитиш, узлуксиз таълим, саводхонлик ва норасмий таълимга эътиборни қаратган ҳолда умрбод таълим олишни қўллаб-қувватлайди. Институт ўз фаолиятида кам таъминланган гуруҳлар ва қашшоқлик ва можаролардан азият чекаётган мамлакатларда таълим тенглигини оширишга алоҳида эътибор беради.

Ушбу йўналишларда таълим соҳасидаги сиёсатни, тадқиқотларни ва амалиётни бирлаштириб, UIL дунёнинг барча минтақаларида таълим олиш имкониятларини кенгайтириш, атроф-муҳитни яхшилаш ва барқарор ривожланиш ҳамда таълим сифатини оширишга

¹⁶¹ <https://uil.unesco.org/unesco-institute/mandate>.

ҳисса қўшиш масалалари бўйича ҳамкорлик қилади. UIL Ҳаёт давомида таълим сиёсати ва стратегияси дастури XXI асрда таълим ислохотларининг концептуал асоси ва тамойиллари сифатида умрбод ўрганишни ривожлантиради ҳамда аъзо давлатларни умрбод ўқитиш сиёсати ва стратегиясини ишлаб чиқиш, амалга ошириш, мониторинг қилиш ва баҳолашда қўллаб-қувватлайди. UIL ҳаёт давомида таълим бўйича дастури аъзо давлатлар учун учта асосий гибрид соҳаларини ўз ичига олади:

1. Сиёсий тадқиқотлар ва таҳлилларни ўтказиш.

2. Техник ёрдам кўрсатиш ва салоҳиятни оширишга қаратилган тадбирлар.

3. Миллий, минтақавий ва халқаро миқёсдаги мулоқот ва ҳамкорликни қўллаб-қувватлаш.

Дастур ҳаёт давомида таълим (lifelong learning) сиёсатини амалга ошириш, таълимнинг информал ва нон-формал шакллари (non-formal, informal) тан олиш, аъзо давлатларнинг миллий компетенция доираларини ишлаб чиқиш (National qualifications frameworks), тасдиқлаш, валидация ва аккредитация каби йўналишларга қаратилган.

Малайзия давлатининг узлуксиз таълим маданиятини ошириш стратегияси Миллий олий таълимнинг стратегик режасида кўрсатилган етти та устувор йўналишдан биридир. Стратегия Малайзияда умрбод ўқишни ривожлантириш учун манфаатдор томонларга йўл харитасини тақдим этишга интилади. Стратегиянинг муваффақиятли амалга оширилишини таъминлаш учун ҳар бир ташаббус учун самарадорлик мақсадлари, самарадорлик индикаторлари, ҳисобдорлик кўрсаткичлари аниқланади.

Стратегия lifelong learning парадигмасини инсон капиталини ривожлантиришнинг мактаб ва олий таълим тизимларидан кейинги учинчи устуни сифатида тан олади. Стратегия тамойилларига биноан Lifelong learning инсониятни ҳаёт давомида талаб қиладиган барча билимларни, кадриятларни, кўникмаларни эгаллашни рағбатлантирувчи, уларни доимий қўллаб-қувватловчи жараён орқали инсон салоҳиятини ривожлантириш ҳамда барча шароит, муҳит ва ролларда ишонч, ижодкорлик билан қўллашдир. Стратегия мазкур парадигмани “мактабгача ёшдан нафақага чиққунга қадар барча кўникмаларни, қизиқишларни, билимларни ва

компетенцияларни эгаллаш, ривожлантириш, янгилаш ҳамда иккинчи имконият бериш” деб қабул қилади¹⁶².

Халқаро миқёсда таълимга оид маълумотларни тўплаш билан шуғулланадиган **ЮНЕСКО Статистика институти (UIS)** Гонконг Университетининг ахборот технологиялари Маркази билан биргаликда глобал рақамли технологияларга оид компетенциялар тизимини ишлаб чиқди. Унга кўра рақамли саводхонлик - бу иқтисодий ва ижтимоий ҳаётда иштирок этиш учун рақамли қурилмалар ва тармоқ технологиялари орқали хавфсиз ва мос равишда маълумотларга кириш, бошқариш, тушуниш, интеграция қилиш, баҳолаш ва яратиш кўникмаларидир. У компьютер саводхонлиги, АКТ саводхонлиги, ахборот саводхонлиги ва медиа саводхонлигидан иборат қуйидаги йўналишларни қамраб олади:

1. Дастурий таъминот соҳасига оид саводхонлик (ахборот қурилмаларига оид базавий билимлар, дастурий таъминотга оид таянч билимлар, фойдаланувчи шахсий ҳисоби, паролларни бошқариш, тизимга кириш, конфиденциалликни сақлаш ва ҳ.).

2. Ахборот саводхонлиги, маълумотлар билан ишлаш кўникмалари (маълумотларни бошқариш, рақамли контентни кўриш, қидириш ва филтрлаш).

3. Коммуникация ва ҳамкорлик (рақамли ҳамкорлик, рақамли технологиялар ёрдамида маълумот алмашинув, рақамли технологиялар орқали жамият ҳаётида иштирок этиш, тармоқ этикети).

4. Рақамли контентни яратиш (рақамли контентни ишлаб чиқиш, такомиллаштириш, муаллифлик ҳуқуқи, лицензиялар).

5. Ахборот хавфсизлиги (дастурлаш қурилмаларини ҳимоя қилиш, шахсий маълумотлар ва махфийликни ҳимоя қилиш, соғлом турмуш тарзи, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш).

6. Техник муаммоларни ҳал этиш кўникмалари (муаммоларни аниқлаш, технологик ечимлар таклиф этиш, рақамли технологиялардаги ижодий фойдаланиш, рақамли тафаккур).

7. Карьера, касбий фаолият учун зарур кўникмалар (ихтисослаштирилган қурилмалар билан ишлаш учун зарур компетенциялар, муайян соҳаларда (муҳандислик, таълим менежменти ва б.) ахборот қурилмаларидан фойдаланиш)¹⁶³.

¹⁶² <https://uil.unesco.org/document/malaysia-blueprint-enculturation-lifelong-learning-malaysia-2020-issued-2011>.

¹⁶³ <http://uis.unesco.org/en/blog/global-framework-measure-digital-literacy>.

Пермь (Россия) Олий иқтисод мактаби менежмент департаменти экспертлари томонидан олиб борилган тадқиқотлар натижасида жаҳоннинг йирик ишлаб чиқарувчи компаниялари, иш берувчилар ва ходимлар ўртасида интервью якунлари бўйича энг кўп тилга олинган топ-10 компетенциялар рўйхати келтирилган¹⁶⁴ (1-жадвал):

1-жадвал

№	Жаҳон бўйича	Россия
1	Мураккаб масалаларни ечиш қобилияти	Фаол ўрганиш
2	Танқидий фикрлаш	Координация
3	Креативлик	Музокаралар олиб бориш
4	Инсонларни бошқариш	Бошқаларни ўргатиш
5	Координация	Ахборот саводхонлиги
6	Эмоционал интеллект	Мижозга йўналтирилганлик
7	Қарорлар қабул қилиш	Мулоқот кўникмалари
8	Мижозларга йўналтирилганлик	Мураккаб масалаларни ечиш
9	Музокаралар олиб бориш	Оператив тафаккур
10	Когнитив мослашувчанлик	Тайм-менежмент

2015 йилда бўлиб ўтган **Жаҳон Иқтисодий Форумида** XXI асрда таълим муҳитини ташкил этишнинг долзарб муаммоларига бағишланган “Таълим бўйича янги қараш: технологик салоҳият” номли маъруза эълон қилинди¹⁶⁵. Унда XXI аср таълимида инновацион иқтисодиётни ривожлантириш учун муҳим бўлган саводхонлик шакллари, компетенциялар ҳамда шахсий фазилатлар мажмуи санаб ўтилган:

- Literacy and numeracy
- Scientific literacy
- ICT literacy
- Financial literacy
- Cultural literacy
- Civic literacy
- Critical thinking/problem solving
- Communication
- Collaboration
- Creativity

¹⁶⁴ <https://perm.hse.ru/news/243254110.html>.

¹⁶⁵ http://www3.weforum.org/docs/WEFUSA_NewVisionforEducation_Report2015.pdf. 32 p.

- Initiative
- Persistence
- Adaptability
- Curiosity
- Leadership
- Social and cultural awareness¹⁶⁶.

2017 йилда **Европа Комиссиясининг Тадқиқотлар Маркази** (Joint Research Centre, JRC) томонидан тадқиқот натижалари асосида эълон қилинган “Фуқаролар учун рақамли компетенциялар мажмуи” номли ҳисоботда АКТ соҳасида компетенцияларнинг қуйидаги тизими келтирилади:

1. Ахборот саводхонлиги (маълумотларни ва рақамли контентни қидириш ва филтрлаш, рақамли контентни баҳолаш, маълумотларни бошқариш);

2. Мулоқот ва коллаборация (рақамли технологиялар орқали ҳамкорлик, коммуникация, маълумот алмашинув, нетворкинг, рақамли идентификация);

3. Рақамли контентни яратиш (рақамли контентни ривожлантириш, контентни қайта ишлаш, муаллифлик ҳуқуқи, лицензиялар, дастурлаш);

4. Хавфсизлик (қурилмаларни ҳимоя қилиш, шахсий маълумотларни ҳимоя қилиш, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш);

5. Муаммоларни ҳал қилиш (техник муаммоларни ҳал қилиш, эҳтиёжлар ва технологик жавобларни аниқлаш, рақамли технологиялардан ижодий фойдаланиш)¹⁶⁷.

XXI асрда компетенцияга асосланган ёндашувни таълим тизимида жорий этиш бўйича Ўзбекистон тажрибаси ҳам универсал компетенцияларни шакллантириш долзарблигини тасдиқлайди. Маҳаллий таълим тизими амалиётида шахс томонидан кундалик ва касбий вазифаларни ҳал қилишда когнитив, ижтимоий хулқ-атвор, рақамли компетенциялар ва математик саводхонликка алоҳида эътибор берилди. Бу омиллар инновацион иқтисодиёт контекстида компанияларнинг иш жараёнлари, бизнес моделлари ва маҳсулотларида инновацион ёндашувлар, XXI асрдаги глобал тенденциялар ва халқаро етакчи компанияларнинг кутув ва умидларига мос келади.

¹⁶⁶ New Vision for Education Unlocking the Potential of Technology. World Economic Forum. Geneva. 2015. 32p.

¹⁶⁷ [http://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC106281/web-digcomp2.1pdf_\(online\).pdf](http://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/bitstream/JRC106281/web-digcomp2.1pdf_(online).pdf).

Хулоса қилиб шуни таъкидлаш керакки, дунё мамлакатларининг таълим тизимидаги компетенциялар тизимининг контент-таҳлили фаолиятга йўналтирилган компетенциявий парадигма доирасида таълимнинг глобал мақсадларини амалга ошириш, аввало, атрофдаги дунё билан ҳамнафас яшашни биладиган, барқарор ривожланиш тамойилларини англайдиган, маданиятлараро мулоқотнинг хусусиятларини тушунадиган, касбий фаолиятда зарур профессионал кўникмаларни ўзлаштирган шахснинг ҳар томонлама ривожланиши билан боғлиқ бўлиб, бу таълимнинг концептуал тамойилларини давлат ва жамиятнинг ижтимоий-тарихий ривожланишига мувофиқлигини таъминлашга хизмат қилади. Универсал компетенцияларни ривожлантиришнинг дунё бўйлаб умумий векторидан сўнг ҳар бир мамлакат ўзига хос тарихий, маданий, ментал-когнитив, ижтимоий-демографик ва иқтисодий хусусиятларини ҳисобга олган ҳолда ўз стратегиясини белгиламоқда.

Тадқиқот натижалари дунё таълим тизимларида LLL контекстида компетенциявий ёндашувнинг имплементацияси, андрагогикада специфик компетенциялар тизими, компетенциявий ёндашувга оид минтақавий хусусиятларни тушуниш, шахснинг эҳтиёжлари, ишлаб чиқариш, иш берувчилар, компанияларнинг талаблари ва олинган натижаларни контрастив таққослаш имконини беради. Таҳлиллар глобаллашув, ижтимоий, иқтисодий, сиёсий, экологик, маданий омиллар, ишлаб чиқариш ва технологик тараққиёт, тез ўзгарувчан ва турбулент дунё дискурсида дунё таълим тизимлари томонидан lifelong learning парадигмасини қабул қилиш заруриятини тақозо этади. Тўпланган маълумотлар шахснинг ҳаётий ва касбий ривожланиш траекториясини тузиш, бўлғуси мутахассисга муваффақиятли карьера куриш, компаниялар учун кадрларга оид стратегияни ишлаб чиқиш, раҳбарларга форсайт-режалаштириш ва корпоратив маданиятни шакллантириш, таълим муассасалари учун таълим контенти, ўқув жараёни ва ўқитиш услубларини трансформация қилиш, давлат органлари учун меҳнат қонунчилиги соҳасида қонунчилик ташаббусларини илгари суриш жараёнида муҳим аҳамиятга эга.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Айзек Азимов. Выбор катастроф: От гибели Вселенной до энергетического кризиса / Пер. с англ. А.Девеля, Л.Девеля. — СПб.: Амфора, 2002. — 510 с.
2. Алексис де Токвиль. Демократия в Америке: Пер. с франц. // М.: Весь мир, 2000.
3. Алекс Моазед, Николас Джонсон. Практическое применение революционной бизнес-модели // Alex Moazed. Modern Monopolies: What It Takes to Dominate the 21st Century Economy. — М.: Альпина Паблишер, 2019. — ISBN 978-5-9614-1245-1.
4. Апресян, Ю. Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания / Ю. Д. Апресян // Вопросы языкознания. 1995. - №1. - С. 37-68.
5. Асмолов А. Г. Гонки за будущим: ... и вот наступило потом // Образовательная политика. 2016. № 4(74). С. 2-6.
6. Бауман, Зигмунт. Индивидуализированное общество. - М.: Логос, 2005. - 390 с.
7. Бегимкулов У.Ш. Педагогик таълим жараёнларини ахборотлаштиришни ташкил этиш ва бошқариш назарияси ва амалиёти. // Пед. фанлари докт. илмий дараж. учун дисс. — Т.: 2007.- 305 б.
8. Бек У. Общество риска. На пути к другому модерну / Пер. с нем. В. Седельника и Н. Федоровой. — М.: Прогресс-Традиция, 2000. — 384 с.
9. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество: Опыт социального прогнозирования. Пер. с англ. / Иноземцев В.Л. - М.: Academia, 1999. -956 с.
10. Бергер П., Лукман Т. Социальное конструирование реальности. Трактат по социологии знания. / Пер. Е. Д. Руткевич. — М.: Медиум, 1995. — 323 с.
11. Бодрийяр, Ж. Общество потребления / Ж. Бодрийяр; пер. с фр. и прим. Е. А. Самарской. - М.: Республика, 2006. - 272 с.
12. Брунер, Дж. Культура образования / Джером Брунер; пер.Л.В. Трубицыной, А.В. Соловьева; Моск.высшая шк. социальных и экон. наук. — Москва.: Просвещение, 2006. — 223 с.

13. Бурдьё Пьер. Социология социального пространства. / Пер. с фр., общ. ред. Н.А. Шматко. - СПб.: Алетейя; М.: Институт экспериментальной социологии: Алетейя, 2005. - 288 с. ISBN 5893297628.
14. Вербицкий А. А., Рыбакина Н. А., Методологические основы реализации новой образовательной парадигмы // Педагогика, 2014, — № 2.
15. Вернадский В. И. Биосфера и ноосфера. — М.: Айрис-пресс, 2012. — 576 с. ISBN 978-5-8112-4512-3.
16. Вернадский В.И. Научная мысль как планетное явление. Отв. ред. А.Л. Яншин. Москва. Наука, 1991. – 7 стр.
17. Вершловский, С. Г. Взрослость как категория андрагогики. Вопросы образования. - 2013. - № 2. - С. 285 - 289.
18. Воронин А.С. Словарь терминов по общей и социальной педагогике / Науч. ред. проф. Г. Бухарина. - Екатеринбург, 2006. - 135 с. С. 42.
19. Выготский, Л.С. Педагогическая психология / Л.С.Выготский. - М.: АСТ, 2010. - 678 с.
20. Гершунский, Б. С. Философия образования для XXI века / Б. С. Гершунский. - М.: Совершенство, 1998.
21. Гесиод. Полное собрание текстов. Поэмы, фрагменты. / вступ. ст. Ярхо В. Н. — М.: Лабиринт, 2001. — 256 с. - ISBN 5-87604-087-8,
22. Гессен С. И. Основы педагогики. Введение в прикладную философию. – М.: Школа-Пресс, 1995. – 448 с.
23. Гидденс Э. Устроение общества: Очерк теории структуризации. — 2-е изд. — М.: Академический Проект, 2005. — 528 с. ISBN 5-8291-0629-9.
24. Горц А. Нематериальное. Знание, стоимость и капитал / Пер. М. М. Сокольской; научный ред. М. А. Маяцкий. - М.: Изд. дом ГУ-ВШЭ, 2010. — 208 с. ISBN 978-5-7598-0713-1.
25. Гумбольдт, Вильгельм фон. Избранные труды по языкознанию. М.: Прогресс, 2000. - 400 с. - ISBN: 5-01-004661-X.
26. Гумилев Л. Этногенез и биосфера Земли. СПб.: Кристалл, 2001. 642 с. Вехи истории . ISBN 5-306-00157-2.
27. Гуревич, А. Человеческая личность в средневековой Европе: реальная или ложная проблема? / А. Гуревич // Развитие личности. 2003. - №1. — С. 24-31.

28. Делокаров К.Х. Глобализация и динамика смысловых координат современной цивилизации // Многогранная глобализация. - М.: Экопресс, 2003. - 257 с. С. 11.
29. Джамбаттиста Вико. Основания новой науки об общей природе наций. М., Киев, 1994. — 628 с. — ISBN 5-7707-6098-2, ISBN 5-87983-017-9.
30. Друкер П. Эпоха разрыва: Ориентиры для меняющегося общества. М.: Изд. дом “Вильямс”, 2007. - 336 с.
31. Дьюи Дж. Демократия и образование: Пер. с англ. М.: Педагогика Пресс, 2000. С. 146.
32. Дьюи Дж. Психология и педагогика / Пер. с англ. Н.М. Никольской. — М.: Совершенство, 1997. — 208 с.
33. Дюби Ж. Трехчастная модель, или Представления средневекового общества о себе самом / Пер. с фр. Ю. А. Гинзбург. — М.: Языки русской культуры, 2000. — 320 с. — (Studia historica) — ISBN 5-7859-0125-0.
34. Заир-Бек С.И. Развитие критического мышления через чтение и письмо: стадии и методические приемы // Директор школы. 2005. № 4. С. 66-72.
35. Зимняя И.А. Ключевые компетенции – новая парадигма результата современного образования // Интернет-журнал “Эйдос”. 2006. 5 мая. URL: <http://www.eidos.ru/journal/2006/0505.htm> (мурожаат санаси 15.09.2019 г.).
36. Змеев С. И. Андрагогика: основы теории, истории и технологии обучения взрослых. М.: ПЕР СЭ, 2007. - 272 с.
37. Ильин, Г. Л. Основные этапы развития педагогической деятельности/ Г. Л. Ильин // Педагогика. - 2005. - №5. - С.90-99.
38. Иноземцев В.Л. Постиндустриальный мир Д. Белла // Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. М.: Academia, 2004. С. 15.
39. Канеман, Даниэль. Думай медленно, решай быстро. — Москва: АСТ, 2014. — 653 с. — ISBN 978-5-17-080053-7
40. Кастель, Р. Метаморфозы социального вопроса / Хроника наемного труда / Р. Кастель; пер. с фр. Н. Шматко. - СПб.: Алетейя, 2009. - С.474 - 475.
41. Кастельс М. Информационная эпоха. Экономика, общество, культура. М.: Изд-во ГУВШЭ, 2000. – 608 с.
42. Кессиди Ф.Х. Глобализация и культурная идентичность // Вопросы философии. — 2003. — № 1. — С. 76 — 79.

43. Кларин М.В. Развитие критического и творческого мышления // Школьные технологии. 2004. № 2. С. 3-10.
44. Клаус Шваб. Четвертая промышленная революция, М.: Эксмо-Пресс, 2018 г. С.22.
45. Клустер Д. Что такое критическое мышление? // Критическое мышление и новые виды грамотности. М.: ЦГЛ, 2005. С. 5-13.
46. Корнетов Г. Б. Парадигмальный подход в истории педагогики: итоги и тенденции // Парадигмальный подход к изучению историко-педагогического процесса: сб. науч. ст. / под ред. Г. Б. Корнетова, В. Г. Безрогова. М., 2005. С. 16–17.
47. Кун Т. Структура научных революций. М.: ООО «Издательство АСТ», 2003. 365 с. С. 13.
48. Кьеркегор С. Заключительное ненаучное послесловие к «Философским крохам» // Логос. – 1997. – № 10. – С. 139–147.
49. Лакатос И. Фальсификация и методология научно-исследовательских программ. - М.: Медиум, 1995. - 236.
50. Лассо, Эрвин. Теория целостности Вселенной: Наука и поле акаши = Science and the Akashic Field: An Integral Theory of Everything. — СПб.: Весь, 2011. — 160 с. ISBN 978-5-9573-1940-5.
51. Леви-Брюль Л. Первобытное мышление. М.: СПб. 2014. - 347с.
52. Лем, Станислав. Дилеммы XXI века. Москва: Издательство: АСТ. 2021. — 368 с. ISBN 978-5-17-133391-1.
53. Маклюэн Г. М. Галактика Гутенберга. Сотворение человека печатной культуры. — Перевод с английского и примечания: А. Юдин. — М., 2003.
54. Маклюэн Г. М., Фиоре К. Война и мир в глобальной деревне — Перевод с английского. — М., 2012.
55. Мангейм К. Проблема поколений // Мангейм К. Очерки социологии знания: Проблема поколений — состязательность — экономические амбиции / Пер. с нем. Е.Я. Додина; Отв. ред. Л.В. Скворцов. М.: ИНИОН РАН, 2000. С. 8–63.
56. Мартин У. Дж. Информационное общество (Реферат) // Теория и практика общественно-научной информации. Ежеквартальник / АН. ИНИОН; Редкол.: Виноградов В. А. (гл. ред.) и др. — М., 1990. — № 3. — С. 115—123.
57. Мид М. Культура и преемственность. Исследование конфликта между поколениями// Мид М. Культура и мир детства. М.: Наука, 1988. С 322-357.

58. Митио Каку. Будущее человечества. Колонизация Марса, путешествия к звездам и обретение бессмертия = Michio Kaku. The future of humanity. Terraforming Mars, Interstellar Travel, Immortality, and Our Destiny Beyond Earth. — М.: Альпина Нон-фикшн, 2018. — ISBN 978-5-00139-053-4.
59. Морковкин В.В. и др. Лексическая основа русского языка. // Комплексный учебный словарь. Москва: Русский Язык, 1984. - 1167 с.
60. Муслимов Н.А. Касб таълими ўқитувчисини касбий шакллантиришнинг назарий-методик асослари.: пед. фан. док. ... дисс. автореф. – Т.: ТДПУ, 2007. – 47 б.
61. Мусурманова О. // Узлуксиз таълим тизимида ўқитувчиларни касбий-педагогик компетентлигини ривожлантириш муаммолари ва истиқболлари: республика илмий-амалий анжумани материаллари. -Тошкент, Низомий номидаги ТДПУ, 2013. - Б. 112118.
62. Назаретян А. П. Нелинейное будущее: сингулярность XXI века как элемент мегаистории. / Век глобализации. 2015 г. №6. с. 18–34. – 24 б.
63. Ноулз, М. Ш. Современная практика образования взрослых. Андрагогика против педагогики / М. Ш. Ноулз. - М., 1980.
64. Образование: сокрытое сокровище (Learning: The Treasure Within). Основные положения Доклада Международной комиссии по образованию для XXI века. Издательство ЮНЕСКО. 1996. - 31 с.
65. Ортега-и-Гассет, Хосе. Восстание масс. М.:Издательство: АСТ, Neoclassic, 2016. ISBN 978-5-17-099395.
66. Основы андрагогики. Терминологический словарь-справочник для студентов социально-гуманитарных специальностей / Сост. Б.Б. Маслова. - Мариуполь, 2004. - 19 с.
67. Педагогический энциклопедический словарь /Гл.ред. Б.М. Бим-Бад. Москва.: БРЭ, 2002. - С.17.
68. Равен, Д. Компетентность в современном обществе: Выявление, развитие и реализация / Д. Равен. - М.: Когито-Центр, 2002. - 394 с.
69. Райзберг Б.А. Современный социоэкономический словарь. М., 2012, с. 356.

70. Роджерс К. Р. Взгляд на психотерапию. Становление человека. — М.: Издательская группа «Прогресс», «Универс», 1994. — 480 с. С. 153-171.
71. Ростоу У. Стадии экономического роста/Пер. с англ. В.П.Марченко. Нью Йорк: Издательство Фредерик А.Прегер, 1961. — 242 с.
72. Сартр Ж. П. Бытие и ничто: Опыт феноменологической онтологии / Пер. с фр., В. И. Колядко. — М.: Республика, 2000. — 640 с. ISBN 5-250-02729-6.
73. Северин С. Н. Парадигмальные трансформации в науке в контексте постнеклассической культуры // Лингвокультурное образование в системе вузовской подготовки специалиста. 2016. т. 1. № 1 (9). с. 90-100.
74. Сепир Э. Избранные труды по языкознанию и культурологии / Э. Сепир. Пер. с англ. - М.: «Прогресс», 2001. - 656 с.
75. Серебренников Б.А. Роль человеческого фактора в языке. Язык и картина мира. М.: Наука, 1988. — 216 с. — ISBN 5-02-010880-4.
76. Социология / Под ред. Лавриненко В.Н. — 4-е. — Проспект, 2013. — 471 с. — ISBN 9785392015771.
77. Социологический словарь / отв. ред. Г.В. Осипов, Л.Н. Москвичев. М, 2014, с. 326-237.
78. Тоффлер, Э. Третья волна = The Third Wave, 1980. — М.: АСТ, 2010. — 784 с. — ISBN 978-5-403-02493-8.
79. Турен А. Возвращение человека действующего: очерк социологии. М.: Научный мир, 1998. С. 85-95.
80. Уорф, Бенджамин. Язык, сознание, и реальность / Перевод с английского А.А. Веретенникова / Эпистемология и философия науки. 2016. Т. 50. № 4. С. 220-243.
81. Уэбстер Ф. Теории информационного общества. М.: Аспект Пресс, 2004. - 400 с.
82. Фейерабенд, Пол. Против метода. Очерк анархистской теории познания / Пер. с англ. А. Л. Никифорова. — М.: АСТ; Хранитель, 2007. — 413 с. ISBN 978-5-17-041128-3.
83. Философский энциклопедический словарь. М. 1983. С. 477. — 22с.
84. Фрейре П. Педагогика угнетенных (Pedagogia do Oprimido) (1970) / Пер. Н. Демьянова. — М.: Радикальная теория и практика, 2019. — 176 с.

85. Фромм, Э. Бегство от свободы / Э. Фромм; пер. с англ. Г. Ф. Швейника. - М.: АСТ, 2017. - 288 с.
86. Фромм, Э. Мужчина и женщина. АКТ. 1998. ISBN: 5-237-00060-6.
87. Хабермас Ю. Техника и наука как «идеология» / Пер. с нем. М.Л. Хорькова. М.: Праксис, 2007. – 208 с.
88. Хайдеггер, М. Бытие и время / М. Хайдеггер; пер. с нем. В. В. Бибикина. - М.: Академический проект, 2015. - 452 с.
89. Халикова М. Концептуальные проблемы общества и человека в дискурсе постиндустриальной цивилизации / Журнал социальных исследований. Том 5 № 1 (2022). С 45-54. Doi Journal 10.26739/2181-9556. (Mokhira Khalikova. Conceptual problems of society and man in the discourse of post-industrial civilization / Journal of Social Research. Vol. 5 No. 1 (2022).
90. Халикова М., и др. Гендерное равенство: от идеи к закону. Т. «Akademnashr», 2021. -203 с. ISBN 978-9943-7576-2-2.
91. Холикова М. XXI аср ахборот-таълим муҳитини ташкил этишнинг парадигмал аспекти. / Замонавий таълим. Илмий-услубий журнал. №5(102) 2021. - 3-8 б. ISSN 2181-6514 / Mokhira Khalikova. Paradigmal aspects of the 21 century's information and educational environment creation. Vol. 5 No. 102 (2021)<https://cyberleninka.ru/article/n/xxi-asr-ahborot-talim-mu-itini-tashkil-etishning-paradigmal-aspektlari>.
92. Холикова М. Lifelong Learning парадигмаси контекстида XXI аср компетенцияларининг дунё таълим дастурларига имплементацияси (контент-таҳлил) / Замонавий таълим. Илмий-услубий журнал. №12 (109) 2021. - 9-13 б. ISSN 2181-6514. (Khalikova M. Implementation of the XXI Century competences into world educational programs in the context of the lifelong learning paradigm (content analysis).
93. Холикова М. Медиация низоларни ҳал этиш усули сифатида Услубий қўлланма. Тошкент. Ўзбекистон Республикаси Фанлар академияси “Фан” нашриёти. 2021 й. 48 б.
94. Хомский, Ноам. Язык и мышление. – М.: Изд-во Моск. ун-та, 1972. – 122 с.
95. Штер Н. Социальный и политический контроль за знанием в современных обществах // Международный журнал социальных наук. 2005. № 48. - С. 129-144.

96. Эрик Г. Эриксон. Детство и общество. — Изд. 2-е, перераб. и доп. / Пер. с англ. — СПб.: Ленато, АСТ, Фонд «Университетская книга», 1996. — 592 с.
97. Юваль Ной Харари. Sapiens: Краткая история человечества. ISBN 9780062316097.
98. Юнг К.Г. Душа и земля / К.Г. Юнг // Проблемы души нашего времени. — М., 1993.
99. Connell R.W. Gender and Power. Society, the Person and Sexual Politics (Гендер и власть. Общество, личность и политика по отношению к полу). Cambridge: Polity Press, 1987. P.91-141.
100. Dave, R. H. (ed.). Fundamentals of Continuing Education. Oxford: UNESCO Institute of Education and Pergamon Press, 1976.
101. Drucker P.F. The New Society. The Anatomy of Industrial Order. N.Y.: Harper, 2010. С. 16.
102. Elliott C., Turnbull S. Critical Thinking in Human Resource Development.— Routledge, 2005.— 210с.— ISBN 0415329175; ISBN 978-0415329170
103. Ennis R. Critical Thinking Dispositions: Their Nature and Assessability // Informal Logic, Vol.18, 1996, №2 – p. 165-183. – Canada, Windsor.
104. Freire P. Pedagogy of the oppressed, 2005. URL: <http://www.msu.ac.zw/elearning/>.
105. Griffin P., Care E., Wilson M. Assessment and Teaching of 21st Century Skills. Melbourne, Springer, 2017. - 276 p.
106. Howe, Neil; Strauss, William (1991). Generations: The History of America's Future, 1584 to 2069. New York: William Morrow & Company. ISBN 978-0-688-11912-6.
107. Hutmacher, Walo. Key competencies for Europe // General Report of the Symposium. Berne, Switzerland, 27-30 March, 1996. Council for Cultural Co-operation (CDCC) // A Secondary Education for Europe. Strasbourg, 1997. - 52-54 p.
108. Illeris, K. (2007). How We Learn: Learning and Non-Learning in School and Beyond. London: Routledge. 289 pp. ISBN 0415438470.
109. Kolb A.Y., Kolb D.A. The Learning Way: Metacognitive Aspects of Experiential Learning // Simulation & Gaming, 2009. - V. 40. - № 3. - P. 297-327.
110. Lane R. The Decline of Politics and Ideology in a Knowledgeable Society // American Sociological Review. 1966. V. 31. № 5. С 8.
111. Lengrand, P. Introduction a l'education permanente. Paris, 1970 г.

112. Mansell P.R., When U. Knowledge Societies: Information Technology for Sustainable Development. Oxford: Oxford University Press, 1998. - 33-346.
113. Margaret Mead. Sex and temperament in three primitive societies. New York. 1935.
114. Masuda, Yoneji. The information society as post-industrial society. Editorial Fundesco, 1984. С 327.
115. Ray Kurzweil. The Singularity Is Near. 2006. М.: Penguin Books. - 672 с.
116. Platon. Dialogi [Dialogues]. Translation from ancient Greek. Khar'kov, Folio Publ., 1999. 383 p.
117. Popper, K. Normal Science and its Dangers // Criticism and the Growth of Knowledge. Cambr., 1970. P. 55–57.
118. Roger Fisher, William Ury. Getting to Yes: Negotiating Agreement Without Giving In. — Перевод с английского: А. Горелова; — М., 1992. // Электронная публикация: Центр гуманитарных технологий.
119. Rostow, W.W. (1990) The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto. Cambridge University Press, Cambridge. <https://doi.org/10.1017/CBO9780511625824>
120. Saveicevic, D. (2008, July-August). Convergence or divergence of ideas on andragogy in different countries. International Journal of Lifelong Education. 27(4), 361-378.
121. Thomas Kuhn. The structure of scientific revolutions. 2012. 264 pages.
122. Tom Peters. Re-imagine. М.: Best Business Books. - 352 б.
123. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2020 йил 29 октябрдаги “Илм-фанни 2030 йилгача ривожлантириш концепциясини тасдиқлаш тўғрисида”ги ПФ-6097-сон фармони. <https://lex.uz/docs/5073447>.
124. Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2022 йил 28 январдаги ПФ-60-сон Фармони. 2022-2026 йилларга мўлжалланган Янги Ўзбекистоннинг тараққиёт стратегияси. <https://lex.uz/docs/5841063>.
125. Ўзбекистон Республикаси олий таълим тизимини 2030 йилгача ривожлантириш концепцияси. Т. 2019 й.
126. БМТ Бош Ассамблеясининг «Дунёмизни ўзгартириш: барқарор ривожланишнинг 2030 йилгача бўлга давр учун кун тартиби» резолюцияси. 2015. http://www.un.org/ga/search/view_doc.

- 127.Болонья декларацияси. Болонья (Италия). 1999 йил 19 июнь.
- 128.Доклад о цифровой экономике. ЮНКТАД. ООН. 2019. - 1 стр.
- 129.“Европа Иттифоқи ва “шарқий ҳамкорлик” мамлакатларида таълим соҳасидаги инновациялар ва таълим ислохотлари тўғрисида: қийинчиликлар ва имкониятлар” Резолюцияси. 2019 йил. https://www.europarl.europa.eu/cmsdata/218494/NEST_8th_resolution_SOC_RU.pdf.
- 130.Инчхон декларацияси. 2015 й. - 25 б. Education 2030: Incheon Declaration and Framework for Action for the implementation of Sustainable Development Goal 4: Ensure inclusive and equitable quality education and promote lifelong learning opportunities for all. (https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000245656_rus).
- 131.К обществам знания. Всемирный доклад ЮНЕСКО. Париж: Издательство ЮНЕСКО, 2005. - 240 с. С. 13. ISBN 92-3-404000-7 SHS-2005/WS/44.
- 132.Копенгагенская Декларация. Копенгаген (Дания). 2002 г.
- 133.Лиссабон декларацияси. 2000й. -7 б. https://www.europarl.europa.eu/summits/nice2_en.htm.
- 134.Образование: сокрытое сокровище (Learning: The Treasure Within). Основные положения Доклада Международной комиссии по образованию для XXI века. Издательство ЮНЕСКО. 1996. - 31 с.
- 135.Окинавская Хартия глобального информационного общества, 2000 г. <http://www.kremlin.ru/supplement/3170>.
- 136.Санто-Доминго декларацияси. 2006й. -23 б.
- 137.ЮНЕСКО [электронный ресурс]. – URL: <https://en.unesco.org/themes/media-and-information-literacy> 40 The Foundation of Critical Thinking [электронный ресурс]. – URL: <https://www.criticalthinking.org>
- 138.Council Recommendation on Key Competences for Lifelong Learning. (2018). – URL: <http://keepcalmandteachenglish.blogspot.com/2018/03/eu-key-competences-for-lifelong.html>.
- 139.Digital Education Action Plan [Электронный ресурс]. – Электрон. дан. – URL : https://ec.europa.eu/education/education-in-the-eu/digital-education-action-plan_en (дата обращения 03.05.2021).
- 140.Sustainable Development Goals. – URL: <https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/>.

141. UN Research Institute on Social Development (www.unrisd.org).
142. <http://www.21stcenturyskills.org>.
143. <https://uil.unesco.org/unesco-institute/mandate>.
144. <http://www.kurzweilai.net/>.
145. <https://www.theguardian.com/books/2018/aug/15/21-lessons-for-the-21st-century-by-yuval-noah-harari-review>. (Мурожаат санаси 15.09.2021).
146. <https://ru.wiktionary.org/wiki>.
147. <http://uis.unesco.org/en/blog/global-framework-measure-digital-literacy>.

ГЛОССАРИЙ

1. **Авлодлар назарияси** - авлодларнинг такрорланувчи цикллари тавсифловчи таълимот. Тадқиқотчилар Нэйл Хоу (Neil Howe) ва Уильям Штраусс (William Strauss) томонидан тавсифланган бўлиб, унга кўра, авлодлар ҳар 20-25 йилда бир-бирини алмаштиради ҳамда ижтимоий авлод куйидаги умумий мезонга эга бўлган индивидларнинг гуруҳидан иборатдир: ёши, тахминан бир хил тарихий воқеаларни тахминан бир хил ёшда бошдан кечириши, ягона эътиқодлар, умумий хулқ-атвор ва мазкур авлодга мансублик ҳисси.
2. **Антропоценоз** (юнонча anthropos - одам, koinos - умумийлик) – антропологик муҳит, экотизим, организмлар жамоалари. Уларнинг ичида инсон доминант тур ҳисобланади ва унинг фаолияти бутун тизимнинг ҳолатини белгилайди.
3. **Андрагогика** - катталар таълими (adult education), педагогика фанининг катталар таълим-тарбиясининг ҳамда ҳаёт давомида таълимнинг назарий-прагматик муаммоларини ёритадиган соҳаси; дидактиканинг катта ёшдаги субъект томонидан билим ва кўникмаларни эгаллашнинг специфик қонуниятларини очиб беришга қаратилган тармоғи.
4. **Ахборот жамияти** (Information society) - постиндустриал тамаддун ривожланишининг янги тарихий босқичи. Бунда ишлаб чиқаришнинг асосий маҳсулоти ахборот ва билимдир. Ахборот жамиятининг ўзига хос белгилари: жамият ҳаётида ахборот ва билимларнинг ролини ошириш; ялпи ички маҳсулотда ахборот коммуникациялари, маҳсулот ва хизматлар улушининг ошиши; самарали ахборот алмашинуви; ахборот ресурсларидан фойдаланишга бўлган эҳтиёжларни қондиришни таъминлайдиган глобал ахборот макони.
5. **Ахборот кўникмалари** - ахборотни яратиш, танлаш, катта ҳажмли ахборот оқимини филтрлаш, керакли маълумотларни ажратиб олиш ва натижаларга эришиш учун уни қайта ишлаш қобилияти; ахборот хавфсизлиги; ахборот тизимлари билан ишлаш, технологик тизимларнинг асосий тамойилларини тушуниш кўникмалари; сунъий интеллектни бошқариш, муайян вазифаларни бажаришга йўналтирилган дастурий маҳсулотларни яратиш компетенциялари.

6. **Барқарор ривожланиш мақсадлари** (Sustainable Development Goals) БМТ Бош Ассамблеясининг 2015 йилнинг 25-27 сентябрь кунлари Барқарор ривожланиш бўйича ўтказилган Нью-Йорк саммитида давлат ва ҳукумат раҳбарлари томонидан қабул қилинган 2030 йилгача барқарор ривожланиш кун тартиби, янги глобал мажбурият. Барқарор ривожланишининг 17 та мақсади ва 169 та вазифалари (Sustainable Development Goals) кенг миқёсли масалаларни, хусусан, иқлим ўзгариши, ҳаёт давомида таълим, гендер тенглиги, аёллар ва қизларнинг имкониятларини кенгайтириш муаммоларини қамраб олган.
7. **Билимлар жамияти** (Knowledge society) - постиндустриал ривожланиш контекстида иқтисодиётда билим, ахборот ва инновацион ўзгаришларнинг иштироки юқори бўлган, билимлар ва илмий ишланмалар иқтисодиётнинг асосий ҳаракатлантирувчи кучи, генератори ва драйверига айланган, касбий компетенция ва маҳорат, ўрганиш, яратиш ҳамда ижодий қобилият энг қиммат ресурс ҳисобланган ижтимоий-иқтисодий формация.
8. **Биоценоз** (юнонча βίος – “ҳаёт” ва κοινός – “умумий”) - нисбатан бир ҳил яшаш майдонида (ер ёки сувнинг маълум бир майдонида) яшайдиган ҳайвонлар, ўсимликлар, микроорганизмларнинг ўзаро ва атроф-муҳит билан боғлиқ, биоген цикл асосида вужудга келган ўз-ўзини тартибга солишга қодир динамик тизим.
9. **Блокчейн технологиялар** (ингл. Blockchain — блоклар занжири) - маълумотларни ўз ичига олган маълум қоидаларга мувофиқ қурилган узлуксиз кетма-кет блоклар занжиридан иборат маълумот алмашиш имконини берувчи технология. Бунда блоклар орасидаги боғланиш рақамлаш орқали таъминланади.
10. **Гендер** (ингл. gender - «зот, жинс, келиб чиқиш») - эркаклар ва аёлларнинг жамиятдаги фаолиятини белгилайдиган ижтимоий-маданий конструкт, ижтимоий ролларнинг жинсга боғлиқ жиҳатлари, жамият томонидан эркак ёки аёлдан кутилган хулқ-атвор моделлари. Биологик жинс тушунчасидан фарқли равишда, жинсга оид ижтимоий хусусиятларни англатади. Инсон туғилиш пайтида эркак ёки аёл деб таърифланади ва бу ҳаёт давомида ижтимоий-ҳуқуқий ҳақиқатга айланади.
11. **Гендер тенглиги** - инсоннинг шахс сифатида намоён бўлиши учун барча ижтимоий тўсиқларни ўрганиш ва бартараф этиш, ҳаётнинг барча соҳаларида эркаклар ва аёллар учун тенг ижтимоий имкониятларни яратиш. Гендер тенглиги тамойили

эркаклар ва аёллар учун тенг ҳуқуқлар, мажбуриятлар ва имкониятларнинг тўлиқ кафолатисиз инсон ҳуқуқларидан фойдаланишга эришиш мумкин эмас деган императивни ўзида мужассам этади.

12. **Гендер сенситивлик** - гендер тенглигининг эркаклар ва аёлларнинг ижтимоийлашув жараёнида орттирилган, жамият томонидан моделлаштирилган ва ижтимоий институтлар томонидан қўллаб-қувватладиган тафаккур, хулқ-атвор хусусиятлари, турмуш тарзи меъёрлари ва қадриятлар тизимини англаш; инсоннинг шахс сифатида намоён бўлиши учун барча ижтимоий тўсиқларни ўрганиш ва бартараф этиш; ижтимоий адолат дискурсида гендер проблематикасини ҳисобга олиш кўникмалари.
13. **Истеъмол жамияти (Consumer Society)** - истеъмол қилишни асосий семиотик код деб билувчи постмодернистик жамият модели; истеъмол култи ва маданиятини ижтимоий жиҳатдан шакллантириш жамияти; ижтимоийлашувнинг янги ва ўзига хос усули.
14. **Истеъмолчига йўналтирилганлик** - XXI асрнинг ижтимоий воқелиги, истеъмолчи учун рақобат кучайиши шароитида бизнес-компаниялар томонидан мижознинг талаб ва эҳтиёжини релевант тушуниш, идеал ечимларни таклиф қилиш, турли хил хизматлар кўрсатиш бўйича сервисни яхшилаш соҳасида фаолият.
15. **Касбий “омон қолиш” қонуни** – касбий танловга дуч келган одамнинг ижтимоий хулқ-атвор паттернларининг амалиётга асосланган модели - таълимни давом эттириш, касбий муваффақиятга эришиш; мамлакатнинг иқтисодий ва илмий-техник салоҳиятини сақлаб қолишни таъминлайдиган ижтимоий сиёсат.
16. **Колб цикли** – когнитив фаолиятнинг кўп босқичли модели. Ғоя асосчиси педагог Дэвид Колб (David Kolb) ўқув жараёнининг циклик табиатини ҳамда тўрт босқични ўз ичига олишини қайд этади: таълим олувчининг амалий-ҳаётий тажрибасини таҳлил қилиш (concrete experience); рефлексия, олинган маълумотларни таҳлил қилиш (observation and reflection); умумлаштириш, концептуализация, ўзлаштирилган билим ва тўпланган тажриба ўртасида когнитив алоқалар ўрнатиш (forming abstract concepts), эксперимент, янги моделлардан амалий фойдаланиш (testing in new situations).

17. **Компетентлик** - таълим олувчининг ижтимоий ҳаётда ҳамда касб-ҳунар доирасида муваффақиятли фаолият олиб бориш учун тайёргарлигига аввалдан қўйилган талаблар. Шахснинг ижтимоийлашув даражаси, маънавий-ахлоқий, интеллектуал салоҳияти ҳамда муайян соҳа доирасидаги назарий-амалий билимлари билан белгиланади. Robert White томонидан илмий муомалага киритилган. White 1959 йилда “Мотивация концепциясини қайта кўриб чиқиш: компетенция тушунчаси” (Motivation Reconsidered: the Concept of Competence) номли рисоласида компетенцияни “атроф-муҳитга таъсир ўтказиш, шахс эркинлигини амалга оширишнинг потенциал имконияти ёки қобилияти”, дея таърифлайди.
18. **Компетенция** - маълум бир соҳада муайян бир ҳаракатни бажариш учун зарур бўлган ҳамда соҳавий билимлар, фанга доир кўникмалар, фикрлаш услублари, шунингдек ўз ҳаракатлари учун жавобгарликни англаш кабиларни ўз ичига олган хусусий қобилият (John Raven). Компетенция метадисциплинар тушунча сифатида турли фан соҳаларининг (педагогика, андрагогика, социология, психология, менежмент) тадқиқот объекти бўлиб хизмат қилади. Тадқиқотларнинг полиспектрал хусусиятига қарамай, фанда компетенция тушунчасининг ягона таърифи мавжуд эмаслигини таъкидлаш зарур.
19. **Креатив тафаккур** (ижодий фикрлаш) - муайян муаммоларни мутлақо янги усулда ҳал қилиш учун тайёр бўлмаган ғояларни яратиш маҳорати. Турбулентлик, ностандарт ечимлар, персоналлаштирилган маҳсулот ва хизматларга талабнинг ортиши шароитида автоматлаштирилган, дастурланган ечимлар етарли бўлмайди. Шу сабабли иш берувчилар томонидан мутахассисларнинг ижодий фикрлаш, креативлик кўникмалари тобора кадрланади.
20. **Маданиятлараро мулоқот** - турли маданиятлар орасидаги фарқларни англаш; янги ғоялар ва қарашларга очиклик, медиатив кўникмалар, музокара олиб бориш маданияти, миллий-ментал фарқларни сенситивлик ва уни муаммоларни ҳал қилишда фаол қўллаш, ҳамкорликда самарали мулоқот қилиш, мулоқот иштирокчиларининг шахсий қарашлари, позицияларини ҳисобга олиш; муайян лисоний-этник-ижтимоий бирликнинг ментал хусусиятлари ва маданиятини мазкур ижтимоий континуум

аъзоларининг тафаккури ва хулқ-атворида сақлаш, ривожлантириш ва узатиш шаклларида бири.

21. **Медиация** (лотинча «mediare», инглизча «mediation» - воситачилик) - юзага келган низони томонларнинг ихтиёри ва розилиги асосида, бетараф, холис, манфаатдор бўлмаган учинчи шахс, яъни медиатор кўмагида ҳал қилишнинг альтернатив усули.
22. **Менталитет** (инглизча “mentality” – тафаккур тарзи) – муайян ижтимоий-этник гуруҳга, миллатга, халққа хос бўлган рухий, ҳиссий, маданий хусусиятлар, қадриятлар ва муносабатлар мажмуи, хулқ-атвор меъёрлари тизими.
23. **Мослашувчанлик** - ноаниқлик ва ўзгарувчан омиллар шароитида ишлаш; янгиликларга очикликни намоён этиш, янги шароитга мослашиш; ўзгаришларни қабул қилиш, янги кўникма ва усулларни ўрганиш қобилияти.
24. **Мультикултурализм** - бир мамлакатда ва бутун дунёда маданий фарқларни сақлаш ва ривожлантиришга қаратилган сиёсат; маданий бағрикенглик.
25. **Ноосфера** (юнонча νοῦς “ақл” + σφαῖρα “сфера”, ақл соҳаси) – биосфера эволюциясининг олий босқичи. Жамият ва табиат ўртасидаги ўзаро таъсир доирасида инсоннинг оқилона фаолияти ривожланишнинг ҳал қилувчи омилига айланади.
26. **Норасмий таълим** - расмий таълимдан ташқарида таълим олувчининг эҳтиёжларини қондириш учун мўлжалланган динамик таълим. Норасмий таълимни расмий тизим доирасидан ташқаридаги таълим фаолияти сифатида тушуниш, “мактаб эни ягона таълим ҳудуди эмас” деган постулатга асосланган. Норасмий таълим қуйидагилар билан тавсифланади: 1. Шахсий ривожланиш стратегиясини тўлақонли шакллантириш, шахснинг манфаатларини, эҳтиёжларини амалга оширишга йўналтириш. 2. Таълим олувчининг умумий дунёқарашини кенгайтириш. 3. Реал воқеликнинг айрим соҳаларини чуқур ўрганиш ва амалий кўникма ва компетенцияларни эгаллаш. 4. Мослашувчанлик. 5. Амалий йўналтирилганлик, прагматик табиатга эгалик. 6. Дискретлик (исталган пайтда таълимни тўхтатиш имконияти). 7. Мажбурий моҳиятнинг йўқлиги, шахсий мотивациянинг устуворлиги, таълим олувчининг ўз эҳтиёжларига таяниши. 8. Таълим фаолиятининг юқори самарадорлиги, мақсадга мувофиқлиги. 9. Аниқ белгиланган мақсад ва натижага эришиш учун индивидуал таълим дастурлари.

27. **Парадигма** (юнон. *paradeigma* – намуна, мисол) – муайян ғоянинг асосини ташкил этувчи таянч ғоя; муаммони тушунтиришда ва уни ҳал этилишида бошланғич позиция (тушунча, модель); таққослаш ва асослаш учун олинган тарихий мисол.
28. **Рақамли иқтисод** - рақамли технологияларга асосланган ижтимоий-иқтисодий фаолият ҳамда ишлаб чиқарилган ва сотиладиган рақамли товарлар ва хизматлар. Хизматлар ва товарлар учун тўловларнинг рақамли валютада (электрон пул) амалга оширилиши; иқтисодий муносабатларнинг виртуаллиги; бизнес харажатларини камайтириш; анъанавий бозорларнинг йўқолиши кабилар билан тавсифланади.
29. **Сунъий интеллект** (*artificial intelligence*) ахборот тизимларининг анъанавий равишда инсоннинг фаолият доираси деб ҳисобланган ижодий функцияларни бажариши; вазифаларни бажариш ва тўпланган маълумотлардан фойдаланиш учун инсон хатти-ҳаракатларига тақлид қила оладиган тизим.
30. **Технологик сингулярлик** (лот. *singularis* «ягона, ўзига хос») - экспоненциаллик, сунъий интеллект ва технологияларнинг мислсиз ривожланиши билан боғлиқ фаразий келажак бўлиб, мазкур даврда тараққиёт шунчалик тез ва мураккаб бўлиб қоладики, уни тушуниб бўлмайди. Технологик тараққиётнинг экспоненциал векторининг деярли вертикал ҳолатга келиши.
31. **Технологик трансформация** - ижтимоий ҳаётнинг барча соҳаларини рақамлаштириш, автоматлаштириш, мураккаб когнитив ҳаракатларга қодир автоном тизимларнинг ривожланиши таъсирида иқтисодиётнинг барча тармоқларида инсон меҳнатининг ролининг ўзгариши.
32. **Тизимли тафаккур** - мураккаб тизимларнинг ишлаш моҳиятини тушуниш, тизимлар ўртасидаги ўзаро боғлиқликни англаш, мураккаб жараёнларнинг детерминистик хусусиятларини топиш қобилияти.
33. **Тўртинчи саноат инқилоби** (*The Fourth Industrial Revolution*) киберфизик тизимларнинг ишлаб чиқаришга оммавий жорий этилиши, иқтисодий мақсадлар ва ҳаёт сифатининг жозибадорлиги билан тавсифланадиган тамаддун босқичи. Жаҳон Иқтисодий Форуми асосчиси ва ижрочи раиси профессор Klaus Schwab томонидан илгари сурилган тўртинчи саноат инқилоби жисмоний, рақамли ва биологик соҳалар орасидаги

чегараларни мавҳумлаштириб, кенг тарқалган рақамлаштириш билан тавсифланади.

34. **Форсайт-таҳлил** (ингл. Foresight — олдиндан кўра билиш) — технологик, ижтимоий, иқтисодий тенденцияларни ўрганиш, экстраполяция орқали мумкин бўлган келажакни илмий прогнозлашга бағишланган фанлараро билим усули.
35. **Экологик тафаккур** - барқарор ривожланиш мақсадларига релевант экологик маданият, атроф-муҳитни муҳофаза қилиш; ресурсларни тежаш, табиат ва инсоннинг коэволюциясини (биргаликда яшаши) таъминлашга қаратилган дунёқараш ва тафаккур тарзи, саноатнинг исталган соҳасида жараёнларни оптималлаштириш, барча турдаги чиқиндилар ва харажатларни минималлаштириш, lean production (тежамкор ишлаб чиқариш) ва lean-ёндашув тамойилларига асосланган бошқариш кўникмалари.
36. **Эмоционал интеллект** - ўз ҳис-туйғуларини англаш, уларнинг пайдо бўлиш сабабларини тушуниш; бошқаларни тинглаш; дунёга очиқликни намоён этиш; бошқа инсонларнинг фарқли фикрларини ҳурмат қилиш; бошқаларнинг ҳис-туйғуларини тан олиш; шахслараро муносабатларда эмпатия; турли ижтимоий ролларга адаптивлик; мослашувчанлик; инсонларга ҳамдард бўлиш; инсонларга ёрдам таклиф қилиш; турли меъёрлар, қадриятлар, маданиятлар, қоидаларга очиқ ва мувофиқ ҳаракат қилиш кўникмалари.
37. **Экспоненциаллик** — технологияларнинг мислсиз жадаллашуви, ахборот энтропияси, жараёнларнинг юксак суръатларда ўзгариш динамикаси ва тезлиги.
38. **ЮНЕСКО Ҳаёт давомида таълим Институти (UIL)** ноформал ва информал таълим, катталар таълими ҳамда ҳаёт давомида таълим бўйича халқаро тадқиқот маркази ҳисобланади. Институт Германиянинг Гамбург шаҳрида жойлашган. Мазкур институт ЮНЕСКОнинг таълим билан боғлиқ асосий тузилмаларидан бири бўлиб, lifelong learning учун глобал ваколатларга эга бўлган БМТ таркибидаги ягона таълим муассасасидир.
39. **Alpha-generation** — замонавий авлодга берилган таъриф. Шунингдек, миллениаллар (millennials), центениаллар, Z-авлод, Y-авлод, индиго-авлод, homelanders, homeland generation, zoomers, new silent generation, next-авлод, виртуал авлод, акселерация, миллениаллар, эхо-бумерлар каби тушунчалардан фойдаланилмоқда.

40. **Alternative dispute resolution** - низоларни ҳал қилишнинг муқобил усуллари бўлиб, у анъанавий суд амалиётидан ташқари кўпгина формал ва ноформал усулларга нисбатан ишлатилади.
41. **Big-data** - улкан ҳажмдаги маълумотлар, 3D, нейротехнология, биотехнологиялар, квант технологиялари, робототехника, симсиз технологиялар, криптовалюта, виртуал технологиялар билан боғлиқ тўртинчи саноат инқилоби ҳамда олтинчи технологик уклад шароитида кибер-тизимларнинг қўлланилиш доираси.
42. **Corpus Juris Civilis** - Рим ҳуқуқи; Қадимги Римда ва Византия империясида милoddан аввалги VIII асрдан бери мавжуд бўлган ҳуқуқий тизим.
43. **Critical thinking** (танқидий фикрлаш) - танқидий нуқтаи назардан нарса ва ҳодисаларни таҳлил қилиш учун асосли хулосалар ишлаб чиқиш, вазиятни оқилона баҳолаш, изоҳлаш, олинган натижаларни вазиятлар ва муаммоларга тўғри қўллаш имконини берадиган кўникмалар тизими.
44. **Lifelong Learning** – шахснинг ахборот ва билимлар жамияти ва ўзгарувчан VUCA-дунё шароитида ёш ва вақтга боғлиқ бўлмаган ҳолда самарали фаолиятини таъминлайдиган, узлуксиз қўллаб-қувватловчи хусусиятга эга билимларнинг универсал мажмуи, ҳаёт давомида шахснинг хусусий мотивлари, ҳаётий амбициялари ҳамда жамият эҳтиёжларига релевант когнитив, ижодий, касбий билим, кўникма, компетенцияларини муттасил шакллантириш ва ривожлантириш жараёни.
45. **Osher Lifelong Learning Institute** (Osher Lifelong Learning институти) Делавэр (АҚШ) университетининг таркибий тузилмасига кирувчи катталар таълимига оид тадқиқотлар олиб борадиган, катта ёшдагиларнинг ўзаро фикр алмашиш ва мулоқот қилиш учун мўлжалланган академик платформа. Унда 80 дан ортиқ индивидуал курслар, шунингдек 200 га яқин онлайн курслар режалаштирилган.
46. **Paradigm shift** (парадигмаларининг алмашинуви) - тарихий даврлар орасидаги зиддиятлар билан боғлиқ жамиятнинг коллектив тажрибасини кейинги авлодга етказиб беришнинг муҳим шакли.
47. **Partnership for 21st Century Skills** - XXI аср компетенцияларининг барча учун аҳамияти ҳамда XXI асрга тайёрлик масаласига доир ҳамкорлик ташкилоти. 2002 йилда бизнес, таълим ва сиёсат раҳбарлари миллий коалицияси

томонидан XXI аср компетенцияларининг барча учун аҳамияти ҳамда XXI асрга тайёрлик масаласини АҚШ таълим муассасаларининг диққат марказига қўйиш ҳақидаги миллий мулоқотни ривожлантириш мақсадида Миллий таълим ассоциацияси (National Education Association), таълим вазирлиги, Apple Computer, Dell Computer Corporation, Microsoft Corporation каби ташкилотлар вакилларида иборат нодавлат нотижорат ташкилот сифатида ташкил этилган.

48. **Problem-solving** - экспоненциаллик, ўзгарувчан бизнес-моделлар дискурсида муаммоларни ҳал қилиш, мураккаб муаммоларга ечим топиш ва самарали қарорлар қабул қилиш; муаммоларни аниқлаш ва тўғри баҳолаш; потенциал ечимларни яратиш; жамоа аъзоларининг турли фикрлаш услубларидан фойдаланиш; мавжуд вазият учун релевант қарор қабул қилиш; муаммоларни ҳал қилиш ва қарор қабул қилиш билан боғлиқ имкониятлар ва чекловларни тушуниш; энг яхши ечимни танлаш; келажакда муаммони ҳал қилишга асосланган янги ёндашувларни ишлаб чиқиш кўникмалари.
49. **Process Control** (лойиҳалар ва жараёнларни бошқариш) - лидерлик, стратегик мақсад ва вазифаларни белгилаш, приоритетларни тўғри танлаш, вақтни тўғри ташкил этиш, самарадорликка ва натижавийликка асосланган фаолиятни режалаштириш, жамоани шакллантиришга хизмат қиладиган бизнес-лойиҳаларни моделлаштириш жараёни.
50. **Quadrivium** - Ўрта асрларда аниқ фанлар тизими (арифметика, геометрия, астрономия, мусиқа).
51. **Resource management** - HR, вақт, молиявий ва технологик ресурсларни бошқариш.
52. **Risk-management** - хатарларни бошқариш, таваккал қилишга тайёрлик, кутилмаган натижа эҳтимолини камайтиришга ва мумкин бўлган йўқотишларни минималлаштиришга қаратилган қарорларни қабул қилиш ва амалга ошириш жараёни.
53. **Self-education** - ўз саъй-ҳаракатлари, мустақил таълим олиш орқали касбий билим ва компетенцияларини муттасил ривожлантириш кўникмаси. Замонавий бизнес-рақобат муҳитида “касбий омон қолиш”; технологияларнинг ўзгарувчан суръатига мослашишнинг энг муваффақиятли усулидир. Autodidactism, Self-study, Self-learning, ўз-ўзини ўқитиш шахсий мотивлар асосида исталган мавзу бўйича таълим олиш; онлайн ва рақамли

режимлар орқали ўрганишнинг янги усулларида фойдаланиш; стандартлаштирилган мавзулар билан чекланган анъанавий ўқитиш усуллари периметридан чиқиш; таълим контентини танлаш; вақтни тўғри тақсимлаш; шахсий таълим стратегиясини мустақил белгилаш имконини беради.

54. **Stress management** (стрессни бошқариш) - стрессга чидамлилиқ, низоларга нисбатан компромисс, ўз ҳаёти учун масъулиятни зиммасига олиш, вазиятга бўлган муносабатни ўзгартириш, вазиятни қабул қилиш ва унга мослашиш қобилияти.
55. **Trivium** – Ўрта асрларда гуманитар фанлар тизими (грамматика, логика, риторика).
56. **University of the Third Age** (учинчи аср университети) Францияда сиртқи таълим форматида вужудга келган халқаро ҳаракат бўлиб, унинг мақсади жамиятнинг нафақадаги аъзоларининг (ҳаётнинг учинчи “асрида” бўлганлар) таълим олишини рағбатлантиришдан иборат.
57. **VUCA-дунё** – америкалик тадқиқотчилар, Жанубий Калифорния университети профессорлари Уоррен Беннис (Warren Bennis) ҳамда Бертон Нанус (Burton Nanus) томонидан илгари сурилган дунёнинг муттасил турбулентлик ҳолатини тавсифловчи концепция. Унга кўра, XX асрнинг сўнгги йилларигача инсоният steady (барқарор) predistable (олдиндан тахмин қилиш мумкин), ordinary (оддий), definite (аниқ) каби нарративлар шароитида яшади ва фаолият олиб борди. Унинг ўрнига келган VUCA-дунё ўзининг ночизиқли таксономияси, тотал беқарорлиги, мавҳумлиги, ўзгарувчанлиги билан ажралиб туради. Volatility (беқарорлик), uncertainty (ноаниқлик), complekhity (мураккаблик), ambiguity (иккиланиш) каби сўзларнинг акронимидир.

МОҲИРА ХОЛИҚОВА

**АХБОРОТ ЖАМИЯТИ КОНТЕКСТИДА
LIFELONG LEARNING ТАЪЛИМ ПАРАДИГМАСИНИНГ
КОМПЕТЕНЦИЯВИЙ ИМКОНияТЛАРИ**

Монография